
**Nederlandse taalresten in de variëteiten
van het Afrikaans**

Projectleiding: D.J. van Schalkwyk
Analyse en materiaalverwerking: K.J.J.A. van Lierop

Stellenbosch, januari 2003

Bedankings

Die Kaapse Forum vir Neerlandistiek word opreg bedank vir finansiële steun waarsonder hierdie studie nie moontlik sou wees nie. Finansiële steun van die Nederlandse Taalunie het 'n besoek van dr. Joep Kruijsen van die Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde en Jacques van Keymeulen van die Seminar voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie in Gent aan Suid-Afrika moontlik gemaak. 'n Besoek aan Springbok en omgewing met die oog op taalverkenning en die samestelling van 'n vraelys het hieruit voortgevloei. Verder het finansiële steun van die Nederlandse Taalunie dit ook vir my moontlik gemaak om besoek aan die *Woordenboek van de Brabantse Dialecten (WBD)* in Nijmegen, aan die *Woordenboek voor Vlaamse Dialecten* in Gent, die *Woordenboek der Nederlandsche Taal* en aan *Van Dale* te bring.

Genoemde kollegas asook proff. A.M. Hagen, Johan Taeldeman, A.A. Weijnen, Willy Martin, P.G.J. van Sterkenburg en dr. J.B. Berns, Hugo Ryckeboer, A.M.F.J. Moerdijk, Rik Schutz en andere, word hartlik bedank vir gesprekke wat gevoer is oor die dialekleksikografie in Nederland. Waardevolle kennis is opgedoen met die oog op die hantering van hierdie studie en in belang van die Suid-Afrikaanse leksikografie.

Al die skoolhoofde, onderwysers en gemeenskapsleiers wat by die toets en invul van vraelyste betrokke was, sowel as al die informante, word bedank. Die geesdrif waarmee daar aan die projek deelgeneem is, was aansteeklik.

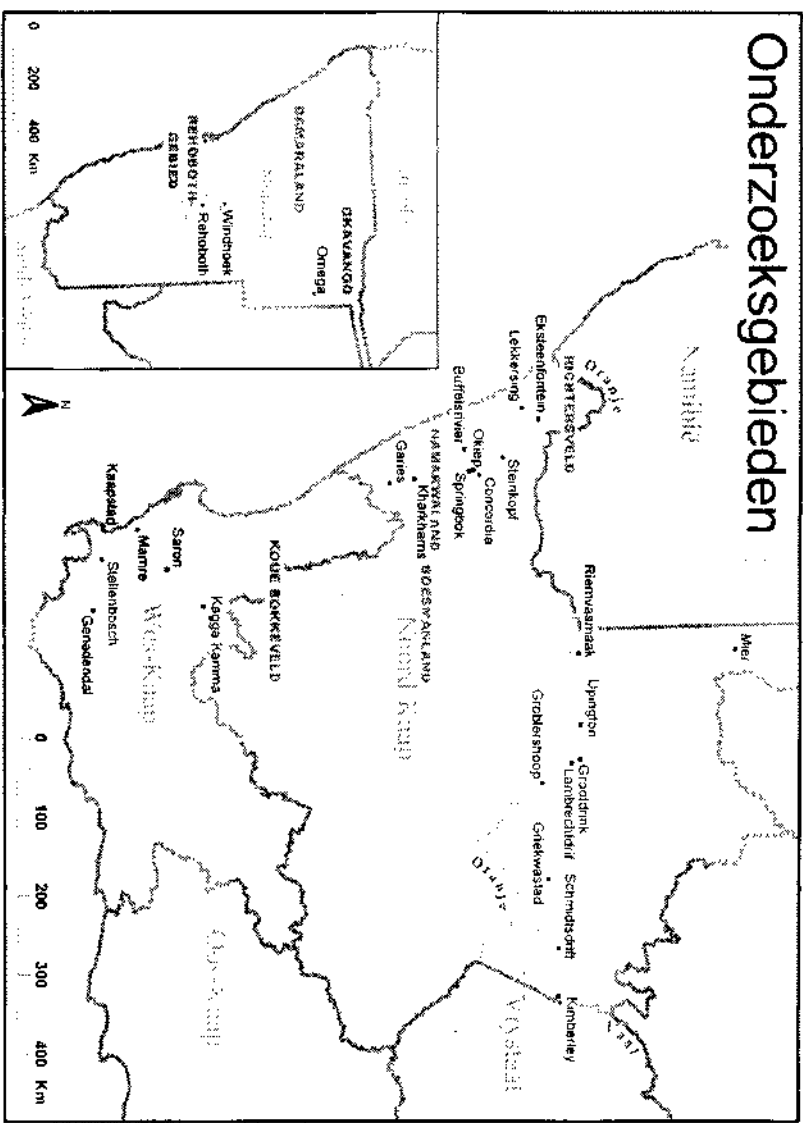
Drs. Karin J.J.A. van Lierop uit Nijmegen, wat opgelei is in (onder andere) die 17de en 18de eeuse Nederlandse taalkunde was vir die analise van die vraelyste en skryf van die verslag verantwoordelik. Sy word hartlik bedank vir die toewyding en bekwaamheid waarmee sy dié taak hanteer het.¹

DR. D.J. VAN SCHALKWYK

---

¹ Meninge en gevolgtrekkinge die in dit rapport word uitgesproke, zijn van de skrywer en de projekleider en moeten niet als die van het Kaapse Forum vir Neerlandistiek word beskou.

Onderzoeksgebieden

Opmerking

Lange klanken zoals [ø:], [e:], [o:], [u:], [a:] en [y:] worden in dit rapport zonder de dubbele punt aangeduid. Wel wordt onderscheid gemaakt tussen die [I] van *wie* en de [I:] van *spieël*.

Inhoudsopgave

pagina

Inleiding	xi
(i) Achtergrond.....	xi
(ii) Doel van het project.....	xii
(iii) Fasen van onderzoek.....	xii
(iv) Werkwijze.....	xiii
(v) Gemeenschappen betrokken bij deze studie.....	xiv
(vi) Tot slot.....	xviii
Hoofdstuk 1 Invloed van de Nederlandse taal op het Afrikaans	1
1.1 Inleiding.....	1
1.2 Ontwikkeling van de klankverschijnselen.....	3
1.3 Lexicale resten van het Nederlands in variëteiten van het Afrikaans.....	10
Hoofdstuk 2 De vragenlijst	12
2.1 Inleiding.....	12
2.2 Biografische gegevens van de informant.....	12
2.3 De eigenlijke vragenlijst.....	13
DEEL 1	
Hoofdstuk 3 Resultaten van Namakwaland	17
3.1 Inleiding.....	17
3.2 De {œy}/{y}-wisseling.....	18
3.3 De [əi]/[i]-wisseling.....	20
3.4 De [e]/[ø]-wisseling.....	21
3.5 De intervocalische [x].....	23
3.6 Varia.....	24
3.7 Woordeskat: Wat betekenen de volgende woorden?.....	26
3.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in.....	28
3.9 Idiome.....	30
3.10 Opmerkelijke woorden en uitdrukkingen uit de interviews.....	32
Hoofdstuk 4 Resultaten van Genadendal	35
4.1 Inleiding.....	35
4.2 De {œy}/{y}-wisseling.....	35
4.3 De [əi]/[i]-wisseling.....	36

4.4	De [e]/[ø]-wisseling	36
4.5	De intervocalische [x]	37
4.6	Varia	37
4.7	Woordeskat: Wat beteken die volgende woorde?	39
4.8	Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in.....	40
4.9	Idiome	41
Hoofdstuk 5 Resultaten van Mamre		44
5.1	Inleiding	44
5.2	De [œy]/[y]-wisseling.....	44
5.3	De [œi]/[i]-wisseling	45
5.4	De [e]/[ø]-wisseling	46
5.5	De intervocalische [x]	47
5.6	Varia.....	47
5.7	Woordeskat: Wat beteken die volgende woorde?	48
5.8	Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in.....	49
5.9	Idiome	50
Hoofdstuk 6 Resultaten van Saron.....		52
6.1	Inleiding	52
6.2	De [œy]/[y]-wisseling.....	52
6.3	De [œi]/[i]-wisseling	53
6.4	De [e]/[ø]-wisseling	53
6.5	De intervocalische [x]	54
6.6	Varia.....	54
6.7	Woordeskat: Wat beteken die volgende woorde?	55
6.8	Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in.....	57
6.9	Idiome	57
Hoofdstuk 7 Resultaten van de Moslingemeenschap in Kaapstad....		61
7.1	Inleiding	61
7.2	De [œy]/[y]-wisseling.....	61
7.3	De [œi]/[i]-wisseling	62
7.4	De [e]/[ø]-wisseling	62
7.5	De intervocalische [x]	62
7.6	Varia.....	63
7.7	Woordeskat: Wat beteken die volgende woorde?	63
7.8	Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in.....	65
7.9	Idiome	65

Hoofdstuk 8 Overzicht van de totaalcijfers	68
8.1 Inleiding	68
8.2 Een vergelijking tussen de verschillende regio's.....	68
8.3 Overzicht van de resultaten naar geslacht, opleiding en leeftijd	72
Hoofdstuk 9 Samenvatting en conclusies	77
9.1 Inleiding	77
9.2 Fonetische taalresten	78
9.3 Lexicale taalresten.....	79
9.4 De correlatie tussen taalresten en opleiding, leeftijd en geslacht.....	80
9.5 Indirecte resultaten uit het onderzoek	84
Tot slot	86

DEEL 2

Hoofdstuk 10 Resultaten van het Richtersveld	91
10.1 Inleiding	91
10.2 De [œy]/[y]-wisseling	91
10.3 De [œi]/[i]-wisseling	92
10.4 De [e]/[ø]-wisseling	92
10.5 De intervocalische [x]	93
10.6 Varia	93
10.7 Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?.....	94
10.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in.....	96
10.9 Idiome	96
10.10 Opmerkelijke reacties.....	98
Hoofdstuk 11 Resultaten van Rehoboth	99
11.1 Inleiding	99
11.2 De [œy]/[y]-wisseling	99
11.3 De [œi]/[i]-wisseling	100
11.4 De [e]/[ø]-wisseling	100
11.5 De intervocalische [x]	101
11.6 Varia	102
11.7 Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?.....	102
11.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in.....	103
11.9 Idiome	104
11.10 Opmerkelijke reacties.....	106

Hoofdstuk 12 Resultaten van Griekwastad	107
12.1 Inleiding	107
12.2 De [œy]/[y]-wisseling.....	107
12.3 De [œi]/[i]-wisseling	107
12.4 De [e]/[ø]-wisseling	108
12.5 De intervocalische [x]	109
12.6 Varia.....	109
12.7 Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?.....	110
12.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in.....	111
12.9 Idiome	111
Hoofdstuk 13 Overzicht van de totaalcijfers	114
13.1 Inleiding	114
13.2 Een vergelijking tussen de verschillende regio's.....	114
13.3 Overzicht van de resultaten naar geslacht, opleiding en leeftijd	117
Hoofdstuk 14 Samenvatting en conclusies	122
14.1 Inleiding	122
14.2 Fonetische taalresten	122
14.3 Lexicale taalresten.....	123
14.4 De correlatie tussen taalresten en opleiding, leeftijd en geslacht.....	124
14.5 Indirecte resultaten uit het onderzoek	126
Tot slot	129
DEEL 3	
Hoofdstuk 15 Resultaten van Riemvasmaak	133
15.1 Inleiding	133
15.2 De [œy]/[y]-wisseling	134
15.3 De [œi]/[i]wisseling.....	134
15.4 De [e]/[ø]-wisseling	135
15.5 De intervocalische [x]	135
15.6 Varia.....	136
15.7 Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?.....	137
15.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in.....	137
15.9 Idiome	138
15.10 Opmerkelijke reacties.....	139

Hoofdstuk 16 Resultaten van Grootdrink	140
16.1 Inleiding	140
16.2 De [œy]/[y]-wisseling	140
16.3 De [əi]/[i]-wisseling.....	141
16.4 De [e]/[ø]-wisseling	141
16.5 De intervocalische [x]	142
16.6 Varia.....	142
16.7 Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?.....	143
16.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in.....	144
16.9 Idiome	145
16.10 Opmerkelijke reacties.....	145
Hoofdstuk 17 Resultaten bij de San in Schmidtsdrift, Upington en Kagga Kamma	146
17.1 Inleiding	146
17.2 De [œy]/[y]-wisseling	146
17.3 De [əi]/[i]-wisseling	147
17.4 De [e]/[ø]-wisseling	147
17.5 De intervocalische [x]	147
17.6 Varia.....	148
17.7 Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?.....	149
17.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in.....	150
17.9 Idiome	150
17.10 Opmerkelijke reacties.....	151
Hoofdstuk 18 Overzicht van de totaalcijfers	152
18.1 Inleiding	152
18.2 Een vergelijking tussen de verschillende regio's.....	152
18.3 Overzicht van de resultaten naar geslacht, opleiding en leeftijd	155
Hoofdstuk 19 Samenvatting en conclusies	160
19.1 Inleiding	160
19.2 Fonetische taalresten	160
19.3 Lexicale taalresten.....	161
19.4 De correlatie tussen taalresten en opleiding, leeftijd en geslacht.....	162
19.5 Indirecte resultaten uit het onderzoek	164
Tot slot	166

**Een commentaar vanuit Vlaams perspectief:
Dr. Jacques van Keymeulen**

0.	Inleiding	173
1.	Het Vlaams en het Afrikaans	174
1.1	Wat is Vlaams	174
1.2	Welk licht kan het Vlaams werpen op het Afrikaans en de variëteiten daarvan?	174
2.	Commentaar op de studie	176
2.1	Algemeen	176
2.2	Fonetische verschijnselen	176
2.2.1	De <i>ui/uu</i> -wisseling	176
2.2.2	Die <i>ij/ie</i> -wisseling	179
2.2.3	De intervocalische <i>g</i>	180
2.2.4	De <i>ee/eu</i> -wisseling	182
2.2.5	Varia	183
2.3	Woordenschat	185
3.	Conclusies	186
4.	Voetnoten	187
5.	Bibliografie	187
	Literatuurverwijzing	190
	Bijlage: De vragenlijst	191

Inleiding

(i) Achtergrond

Het is algemeen bekend dat Nederlands de voorganger is van het Afrikaans en dat het Afrikaans in diverse opzichten zijn Nederlands karakter heeft behouden.

Allerlei krachten hebben echter op het Nederlands ingewerkt sinds Jan van Riebeeck in 1652 zijn 'verversingspost' bij Kaap de Goede Hoop stichtte. Het gevolg hiervan was dat zich een nieuwe taal, het Afrikaans, heeft ontwikkeld.

Het is belangrijk erop te wijzen dat Zuid-Afrika een zeer uitgestrekt land is en dat de invloeden die hebben ingewerkt op het Afrikaans niet overal of niet overal in dezelfde mate gegolden hebben. Als gevolg daarvan zijn er verschillende variaties ontstaan in het Afrikaans. Deze variaties nemen hier en daar zelfs dialectische omvang aan. In deze studie wordt echter niet naar dialecten verwezen, maar naar variëteiten. In Kaapstad bijvoorbeeld, hebben de talen van de slaven die in de tijd van het VOC uit het Oosten kwamen, het Nederlands dusdanig beïnvloed, dat dit zich heeft ontwikkeld tot het Maleier-Afrikaans, terwijl het Nederlands van de kolonisten is beïnvloed door de Khoi en de San en later ook door de Bantoe-talen. De invloed van laatstgenoemde komt echter in deze studie niet ter sprake.

Het project *Nederlandse taalresten in de variëteiten van het Afrikaans* valt binnen het kader van een algemeen onderzoek naar taalvariatie binnen het Afrikaans van het Bureau van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal. *Het Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT)* is een omvattend woordenboek waarin gesproken en geschreven Afrikaans wordt opgenomen. Het streven van het Woordenboek is om niet slechts Standaardafrikaans op te nemen, maar tevens materiaal uit alle variëteiten van het Afrikaans.

Het *WAT* wordt soms bekritiseerd omdat het er niet in zou slagen oudere vormen van het Afrikaans op een representatieve wijze op te nemen en dikwijls wordt het bekritiseerd omdat het geen recht zou doen aan de variëteiten van het Afrikaans. Met het project 'Nederlandse taalresten in de variëteiten van het Afrikaans' kan materiaal worden ingezameld om aan beide bovengenoemde kritiekpunten te werken.

Het Bureau van die WAT beschikt reeds over een omvattende en representatieve spreek- en streektaalverzameling, maar de redactie beseft telkens weer dat er nog veel leemtes in deze verzameling zijn. Om die reden is optekening van dit soort materiaal een prioriteit voor het Bureau. Alle beschikbare bronnen over streektaal zijn aangeschaft en geëxcerpeerd. Ook

zijn alle universiteiten benaderd om academische verhandelingen over het onderwerp aan het Bureau beschikbaar te stellen. De reacties en resultaten zijn bijzonder bemoedigend geweest.

Uit dit materiaal is onder andere gebleken dat er veel Nederlandse taalresten in de variëteiten van het Afrikaans voorkomen. Vooral vanwege de geografische geïsoleerdheid van de sprekers van die variëteiten zijn zekere Nederlandse taalresten, die niet meer in het Standaardafrikaans voorkomen, in deze variëteiten van het Afrikaans bewaard gebleven. Het bovengenoemde project concentreert zich op deze variëteiten.

(ii) *Doel van het project*

Het doel van dit project is om bij de geselecteerde gemeenschappen in Zuid-Afrika en ook bij de Rehobothers in Namibië vast te stellen of er in deze variëteiten van het Afrikaans bepaalde taalverschijnselen voorkomen die kunnen worden beschouwd als resten uit de Nederlandse taal en die in het Standaardafrikaans afwezig zijn. Het is belangrijk om hier te benadrukken dat het Afrikaans de moedertaal, of ten minste de algemene gebruikstaal van alle gemeenschappen die bij dit project zijn betrokken.

(iii) *Fasen van onderzoek*

Het project bestaat uit vier fasen:

- Fase 1 Een vooronderzoek wordt uitgevoerd in Springbok en omgeving in Namakwaland. Een verkenning van het Namakwalands, één van de opvallende variëteiten van het Afrikaans, behoort een goede aanduiding te geven van de resultaten die behaald kunnen worden. Dit vooronderzoek wordt ondernomen samen met een vertegenwoordiger van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde in Nijmegen en met het Seminar voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie in Gent.
- Fase 2 Het opstellen van een vragenlijst voor het inwinnen van materiaal. Dit wordt gedaan in samenwerking met bovengenoemde vennoten en met de medewerkster uit Nijmegen die het materiaal zal analyseren en verwerken.
- Fase 3 Het werven en voorlichten van medewerkers en het toetsen en invullen van de vragenlijsten. Voor dit doel zullen in eerste instantie slechts vijf gemeenschappen worden gebruikt, namelijk Genadendal, Saron en Mamre, de Moslingemeenschap in Kaapstad en Springbok en omgeving (Namakwalands). Hierna zullen nog zes gemeenschap-

pen volgen.

Fase 4 Ontleding en verwerking van het verzamelde materiaal. Zodra het materiaal is bewerkt, zal dit worden ingevoerd in het normale systeem van het Bureau van die WAT.

(iv) *Werkwijze*

In eerste instantie is het onderzoeksgebied Namakwaland in de Noordkaap en in de Westkaap Mamre, Genadendal, Saron en de Moslingemeenschap in Kaapstad. Onder het tweede onderzoeksgebied vielen het Richtersveld, Rehoboth en Griekwastad en het derde onderzoeksgebied omvatte Riemvasmaak, Grootdrink en het San-volk van Schmidtsdrift, Upington en Kagga Kamma. Het vooronderzoek is uitgevoerd in Namakwaland.

De gegevens voor het onderzoek worden door middel van vragenlijsten verzameld. Daartoe worden medewerkers aangezocht die de plaatselijke variëteit kennen en tegelijk taalkundig zodanig zijn onderlegd dat ze ook bij de opvraging en de eerste verwerking ervan behulpzaam kunnen zijn. De medewerker zoekt plaatselijke zegslieden die hij een korte vragenlijst voorlegt. De vragenlijsten kunnen dan worden verwerkt en op grond van de opgedane ervaring wordt een vragenlijst gefinaliseerd.

De enquête wordt steeds door de betrokken medewerkers afgenomen of door Van Schalkwyk zelf.

De vragenlijst die wordt gebruikt, is tot stand gekomen op basis van resultaten uit het vooronderzoek in de eerste fase en bestaat uit twee delen: een fonetisch/fonologisch deel en een lexicaal deel. In het eerste deel gaat het met name om de volgende klankverschijnselen: het behoud van [y] voor [øy] (als in *huus* voor Standaardafrikaans *huis*), het behoud van [i] voor [əi] (als in Zeeuws *tied*; Standaardafrikaans *tyd*) en het behoud van [ø] voor [e] (als in *veul* voor Standaardafrikaans *veef*). Het tweede gedeelte betreft vragen naar zowel de woordenschat als idiomen. Het gaat hier om variëteiten die nog wel in het Nederlands maar niet meer, of niet meer algemeen in Standaardafrikaans voorkomen, zoals *geit* voor *bok* of *nagel* voor *spyker*.

In de vragenlijst voor de eerste enquêteronde, in Namakwaland, is een greep gedaan uit de woordenlijst die is opgesteld uit de fase van vooronderzoek (fase 1). De vragenlijst is niet uitputtend en in die zin kan deze eerste vragenronde als experimenteel worden beschouwd. Resultaten uit dit project kunnen waardevol zijn voor eventueel volgend onderzoek en kunnen in volgende vragenlijsten worden verwerkt.

(v) *Gemeenschappen betrokken bij deze studie*

Dit onderzoek is in drie regio's uitgevoerd.

Eerste regio

De volgende gemeenschappen zijn betrokken bij de eerste regio:

- * *Springbok* is gelegen in Namakwaland. In Springbok en omgeving wordt een kenmerkende variëteit van Afrikaans gesproken die bekend staat als Namakwalands. Steinkopf en Concordia, waar ook opnames zijn gemaakt, behoren tot de grotere plaatsen in de omgeving van Springbok.

In 1819 is het Londen Zendingsgenootschap begonnen met zendingswerk onder de Khoi op Besondermeid. Deze missiepost is later omgedoopt tot Steinkopf. Na 1940 is het beheer van de missiepost overgegaan naar het Rhyense Sendingsgenootskap, dat in 1934 is overhandigd aan de Nederduitse Gereformeerde Kerk en op 30 juli 1944 opgegaan in de Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk van Suid-Afrika (Christian Mission Work, 10).

Concordia is in 1863 als Rhyense Sendingstasie onder de Khoi gevestigd. In 1934 is deze missiepost overgedragen aan de Nederduitse Gereformeerde Kerk en op 23 februari 1952 is dit opgegaan in de Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk van Suid-Afrika (Christian Mission Work, 10).

Alhoewel hier verschillende zendingsgenootschappen bij betrokken waren, was de voertaal in de kerk hoofdzakelijk Nederlands en later Afrikaans.

- * *Genadendal*, de oudste missiepost van Zuid-Afrika, vroeger Bavienskloof genoemd, is in 1737 gevestigd onder de Khoi, door het Morawiese Sendinggenootskap (Christian Mission Work, 1).
- * *Mamre* is gelegen in de Groenekloofvallei. Het is in 1702 als militaire post gesticht. In 1806 is een stuk land, dat bekend stond als Louwplaas, geschonken aan het Morawiese Sendinggenootskap, om een missiepost te vestigen onder de Khoi. In 1854 kreeg deze plaats de naam Mamre (De Boer en Temmers, 49 en Christian Mission Work, 4).
- * *Saron* is in 1846 gesticht als Rynse Sendingstasie. Saron is aangelegd bij de plaats Leewenklip, die in 1792 door de regering aan Cor-

nelius de Waal was geschonken. Dit genootschap heeft hoofdzakelijk gewerkt onder slaven — vrijgesteld in 1838 — en Khoi (September, 119).

- * *De Moslimgemeenschap* in Kaapstad. Deze gemeenschap is voor het overgrote deel ontstaan uit de slavengemeenschap in Kaapstad in de tijd van het VOC. Moslim- of Moeslim-Afrikaans sluit vooral lexiciaal erfgoed van de Maleis-Polinesische talen in, als ook ontlening- en uit het Arabisch, Engels en Frans (Davids, 40).

Opnames onder de Moslimgemeenschap zijn gemaakt in de Bo-Kaap, en in twee voorsteden van Kaapstad, Wynberg en Kensington.

Tweede regio

Tijdens de tweede gedeelte van dit onderzoeksproject zijn opnames gemaakt in het Richtersveld, Griekwastad en in Rehoboth in Namibië.

- * *Richtersveld*

Het Richtersveld ligt in de Noordkaap, ten zuiden van de Oranjerivier. Het strekt zich westwaarts uit vanaf de hoofdweg naar Namibië naar de Atlantische Oceaan.

Eksteenfontein en Lekkersing zijn de twee hoofdcentra van het Richtersveld die bij dit onderzoek zijn betrokken.

Toen een groep Basters zich tegen 1949 vanuit het Boesmanland in het Richtersveld ging vestigen, waren er maar enkele Nama's die in die streek boerden. De naam Bosluisbasters hebben zij gekregen in het Boesmanland. De plaats waar zij in 1929 een kerkje hebben opgericht, draagt de naam Boonste-sluis. Na verloop van tijd is dit verkort tot Bo-sluis en later is dit Bosluis geworden, vandaar de naam Bosluisbasters.

In het Richtersveld vestigden zij zich in Bankfontein, dat later Sinkfontein werd genoemd en dat uiteindelijk is omgedoopt tot Eksteenfontein, genoemd naar dominee P. Eksteen die de Basters uit het Boesmanland naar het Richtersveld heeft geleid (Die exodus, 1-3).

In 1973 heeft een groep van deze Basters zich in de omgeving van Lekkersing gevestigd, nadat ze een hele tijd hadden rondgetrokken (Lekkersing, 2).

- * *Rehoboth*

Rehoboth is het hoofdcentrum van het Rehobothgebied, ook wel het

Gebied of Gebiet genoemd. Het Rehobothgebied is gelegen in het centrale deel van Namibië.

Het ontstaan van het Bastervolk voert terug naar ongeveer 1750-1760, toen de veeboeren in de Kaapkolonie noordwaarts begonnen te trekken. In die tijd vonden er huwelijken plaats tussen de blanke boeren en de Khoi vrouwen.

Na 1868 zijn de Basters de Oranjerivier overgetrokken en in 1870 hebben ze zich in Rehoboth gevestigd. In zekere mate heeft hier een vermenging met de Nama's plaatsgevonden en na 1884 ook met Duitse kolonisten, maar de moedertaal van de Basters was nog steeds Afrikaans (Van Schalkwyk, 85-87).

De variëteit van het Afrikaans dat door de Rehobothbasters wordt gebruikt, staat bekend als Rehobothafrikaans.

* *Griekwastad*

Adam Kok, die omstreeks 1710 werd geboren, wordt beschouwd als de stichter van de Griekwa's. Hij was oorspronkelijk een slaaf, maar later bezat hij een eigen boerderij bij Piketberg in de West-Kaap. Later verkocht hij deze boerderij en trok hij verder noordwaarts tot aan de Oranjerivier, waar veel Khoi en Basters zich bij hem aansloten. Omstreeks 1800 vestigden de Griekwa's zich in het huidige Griekwastad (Die laaste Waterboer, 23-24).

Rond 1811 heette Griekwastad nog 'Karrikamma', een Korana-naam die 'waterrijke vallei' betekent. Hieruit is de naam Klarwater ontwikkeld en deze naam is in 1813 veranderd in Griekwastad. De inwoners waren hoofdzakelijk San, Korana en Khoi (Hager, 1-2).

De Griekwa's hebben vanaf hun ontstaan Nederlands gesproken, maar de Khoitaal Xiri heeft ook een rol gespeeld. Tegenwoordig is hun moedertaal Afrikaans. Het Afrikaans van de Griekwa's heeft vooral vroeger veel variaties vertoond. Naar deze variëteit wordt verwezen als Griekwa-Afrikaans (Die laaste Waterboer, 23-24).

Derde regio

* *Riemvasmaak*

In 1914 zijn ongeveer 400 Nama's uit het toenmalige Zuidwest-Afrika, het huidige Namibië, gevlucht om te ontsnappen aan de oorlog die daar heerste. Ze hebben zich gevestigd in Riemvasmaak.

In 1974 heeft de Zuid-Afrikaanse regering hen geherhuisvest in Damaraland in Namibië.

Na de democratische verkiezingen van 1994 in Zuid-Afrika zijn

de Riemvasmakers weer teruggekeerd naar Riemvasmaak, waar er tegenwoordig nog zo'n 2400 van hen wonen (Du Preez, 9).

Net als de Damara's in Namibië kunnen de meeste Riemvasmakers Nama spreken, maar de omgangstaal is Afrikaans.

* *Grootdrink (De Koranas)*

Terwijl de Khoi ten noorden en zuiden van de benedenloop van de Oranjerivier algemeen bekend stonden als de 'Nama', stonden de Khoi ten zuiden van de middenloop van de Oranjerivier bekend als de 'Kora' of 'Korana' (Giliomee en Elphick, 268).

Alhoewel de Korana's tegenwoordig zeer verspreid wonen, treft men de grootste concentraties van hen aan in plaatsen als Upington, Groblershoop, Grootdrink en Lambrechtshoop. Opnames van de taal van de Korana's zijn echter alleen gemaakt in Grootdrink.

* *De San*

Opnames van de San zijn gemaakt in Upington (3), Kagga Kamma (3) en in Schmidtsdrift (14). De San in deze gebieden spreken verschillende dialecten van San. Die bij Upington en Kagga Kamma praten N/u, waarvan er nog maar 22 sprekers zijn en bij Schmidtsdrift spreken de San !Xû en Khwedam.

De N/u-sprekendes behoren tot de ≠Khomani-gemeenschap uit de omgeving van Mier, in de Noord-Kaap. Over het algemeen spreken zij goed Afrikaans.

De !Xû en Khwe van Schmidtsdrift komen oorspronkelijk uit Angola. Tegen 1970 zijn zij verhuisd naar Omega in Namibië, waar ze in dienst zijn geweest van het Zuid-Afrikaanse leger. Nadat de oorlog op de grens van Namibië en Angola was beëindigd, zijn de San in 1990 van Omega naar Schmidtsdrift in Zuid-Afrika verhuisd. Deze San, oorspronkelijk afkomstig uit Angola, spreken naast San Portugees of een of andere Kavangotaal die bij de noordgrens van Namibië en de zuidgrens van Angola wordt gesproken. Alleen de kinderen en mensen jonger dan 35 jaar spreken het Afrikaans. Het Afrikaans dat zij kennen, hebben ze op school geleerd, ofwel in Omega ofwel in Schmidtsdrift. In allebei deze scholen was, of is, het Afrikaans het medium van onderwijs.

Het is interessant erop te wijzen dat !Xû en Khwedam twee onderling onverstaanbare dialecten van San zijn. !Xû- en Khweouders communiceren met elkaar via hun kinderen. De lingua franca van de kinderen en jonge mensen is Afrikaans.

Deze informatie is verkregen bij pastoor Mario Mahongo in

Schmidtsdrift en Magdalena Kassie van het San Instituut in Upington.

(vi) *Tot slot*

In de hierna volgende hoofdstukken treft de lezer eerst een kort historisch overzicht van de ontwikkeling van het Nederlands en de invloeden daarvan op het Afrikaans. Daarna volgt een beschrijving van de opstelling van de vragenlijst.

Dit zal vervolgens uitmonden in een samenvatting van de gezamenlijke resultaten van de drie gebieden. Vanuit een Nederlands-Vlaams perspectief wordt ten slotte commentaar geleverd op de resultaten. Die resultaten van elk regio worden afzonderlijk weergegeven met een samenvatting en conclusies.

Hoofdstuk 1   Invloed van de Nederlandse taal op het Afrikaans

1.1   Inleiding

In het fonetisch/fonologische deel van het project 'Nederlandse taalresten in de variëteiten van het Afrikaans' onderzoeken we het behoud van een vroeger taalstadium van het Nederlands (17e–19e eeuw) in het Afrikaans. Dit verschijnsel is niet nieuw: Rademeyer (1938) heeft de kwestie beschreven en ook Kloeke (1950) heeft de rol van de historische dialecten in de opbouw van het Afrikaans ter sprake gebracht. Recenter onderzoek hiernaar treffen we aan bij Van Schalkwyk (1983) en Links (1989). Het laatste onderzoek betreft een gedetailleerde taalgeografische studie om de taalsituatie van de Kharkams (deel van Namakwaland) nauwgezet te kunnen beschrijven en mogelijk zijdelingse invloed van buurtalen na te gaan.²

In zijn boek over de ontwikkeling van het Afrikaans wijst Ponelis (1993:107) erop dat de invloed van het Nederlands op het Afrikaans na de 18e eeuw vrij gering is; het Afrikaans ging zijn eigen weg. Niet dat er geen enkele invloed is; een aantal algemene Afrikaanse lexicale items werd geleend uit de Nederlandse spreektaal enige tijd na het einde van de 18e eeuw. Formeel of geschreven Nederlands werd volgens Ponelis vooral gehandhaafd in religie, maar de formele taal uit de Statenbijbel stond ver af van het alledaagse Nederlands en al helemaal van het Afrikaans. De Engelse transformatie in de 19e eeuw heeft ertoe geleid dat — omwille van de cultivatie van het Afrikaans — er veel woorden werden geleend uit het standaard Nederlands. Met name in de formele taal zijn er veel Nederlandse leenwoorden.

Het is echter niet de standaardtaal van Nederland die van invloed was op de ontwikkeling van het Afrikaans. Ponelis ziet het Afrikaans als een koloniale en Hollandse variatie van het Nederlands: de Hollandse variëteit is dominant in de Nederlandse basis van het Afrikaans. De prominentie van het Hollands (met name het Amsterdamse dialect) in de Kaap werd in de eerste plaats verzekerd door de dominantie van Amsterdam in het midden van de 17e eeuw, in de hele Nederlandssprekende provincie en binnen de VOC. In de tweede plaats kwamen een belangrijk aantal Nederlandse koloniale ambtenaren en kolonisten oorspronkelijk uit Holland en Amsterdam. Kortom, het Afrikaans komt zeker niet voort uit het standaard Nederlands

---

² In tegenstelling tot wat Links titel doet vermoeden *So praat ons Namakwalanders*, mag niet mogen beweerd dat de taal die hij in zijn studie heeft onderzocht, de taal van alle Namakwalanders is, genüge ondervraagden in ons onderzoek. Dit laat echter onverlet dat veel van wat Links heeft weergegeven in zijn studie, opgaat voor een groter deel van de bevolking van Namaqualand.

volgens Ponelis. Immers, het formele Nederlands kwam alleen voor in de hogere echelons en als geschreven vorm en drong nauwelijks door tot de Kaapse gemeenschap, vanwege een slecht gestructureerd kerksysteem en een bijna volledig gebrek aan formeel onderwijs. De opvatting dat er via de Statenbijbel een grote invloed van het Nederlands op het Afrikaans is geweest strookt volgens Ponelis niet met het lage niveau van alfabetisme en met de slechte organisatie van de kerk.

Standaardnederlands, in geschreven vorm, staat los van de spreektaalvariëteiten. Er zijn veel onderlinge verschillen tussen spreektaalvariëteiten van het Nederlands, maar ze hebben ook een aantal overeenkomsten die hen collectief onderscheiden van het Algemeen Beschaafd Nederlands en sommige komen eveneens voor in het Afrikaans. Als we die overeenkomsten in ogenschouw nemen, moeten we beseffen dat zowel het Afrikaans als de Nederlandse dialecten zijn veranderd sinds de vroeg moderne tijd en dat sommige overeenkomsten sindsdien zijn verdwenen uit het Afrikaans of uit sommige Nederlandse dialecten. Ponelis wijst er hier op dat de spreektaalkenmerken niet zijn overgenomen uit willekeurige, verschillende dialecten, maar dat ze waarschijnlijk allemaal een deel vormden van de 17e eeuwse Hollandse of Amsterdamse spreektaal.

Hieronder zullen we zien dat ook Kloeke wijst op de Hollandse oorsprong van het Afrikaans.

In ons onderzoek willen we vooral te weten komen in welke woorden nog een [y] voorkomt, waar het standaard Afrikaans een [œy] heeft. Belangrijk hierbij is te letten op betekenisverschillen tussen de uitspraak met [y] en [œy], zoals in woordparen als *kruus* (lichaamsdeel) en *kruis* (in de kerk). Ook is het mogelijk dat sommige woorden de nog oudere vorm [u] kennen in plaats van de [œy].

Daarnaast trachten we na te gaan in welke woorden een [i]-klank voorkomt, waar het Standaardafrikaans een [øi] heeft (zoals in *tyd*). Doorgaans loopt in de Nederlandse dialecten dit verschijnsel van diftongering van de [i] naar de [øi] parallel met de overgang van de [y] naar de [œy].

Een derde accent in dit verband ligt op het voorkomen van [ø] voor [e]. Het gaat om de lange [e] in open lettergreep, ontstaan uit een korte vocaal, die in sommige Nederlandse dialecten rondt tot een [ø], een verschijnsel dat doorgaans o-umlaut wordt genoemd.

Naast deze drie belangrijkste klankverschijnselen, besteden we aandacht aan de wisseling van andere consonanten zoals [o] > [ø] en [ɑ] > [ɛ] en aan de intervocalische [x].

Behalve onderzoek naar klankverschijnselen, richt de eerste vragenronde zich op lexicale resten van het Nederlands in variëteiten van het Afrikaans. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk vindt de lezer een korte

toelichting hierop.

In de nu volgende paragraaf besteden wij aandacht aan de historische achtergrond van bovengenoemde klankverschijnselen in Nederland: hun ontwikkeling en hun invloed op het Afrikaans.

1.2 *Ontwikkeling van de klankverschijnselen*

Hoewel het Afrikaans, dat in beginsel een Germaanse taal is, verwantschap heeft met het Engels, Duits, Nederlands en met Scandinavische talen, is het stamland van het Afrikaans volgens Kloeke (1950:41 e.v.) toch vooral Nederland. Niet alleen waar het de standaardvormen betreft, ook in de relictten is zichtbaar dat Afrikaanse woorden Hollands erfgoed zijn. Dit is onder andere zichtbaar in de klankverschijnselen die wij hier onderzoeken.

Links (1989:18) wijst erop dat Afrikaans en Nederlands zich in een belangrijk opzicht onderscheiden van het Middelnederlands: de lange uu [y] en ii [i] van het Middelnederlands is een diftong of tweeklank geworden, nl. [œy] en [œi]. Middelnederlandse vormen als *hi*, *mi* en *iser* zijn in het Afrikaans en Nederlands ontwikkeld tot *hy*, *my* en *yster*. Vergelijkenderwijs is het Middelnederlandse *huus*, *duvel* en *tuun* ontwikkeld tot *huis*, *duitwel* en *tuin*.

Dit proces van diftongering was een wijdverspreid verschijnsel, vooral in de zestiende eeuw. Het vond niet alleen plaats in het Nederlands en Afrikaans, maar ook in andere Germaanse talen zoals het Engels en het Duits.

1.2.1 De diftongering van de oudgermaanse [y] en de [i]

Kloeke (1950:41 e.v.) heeft deze kwestie behandeld, ook met het oog op het Afrikaans. Op zoek naar 'het stamland van het Afrikaans' geeft Kloeke de diftongering van de Oudgermaanse [i] en [y] weer, een proces dat niet alleen het Nederlands maar ook het Hoogduits en het Engels heeft aangetaast. Let wel, het gaat hier om de 'hogere' standaard-vorm van deze drie talen, want in hun dialecten is de [i] nog grotendeels bewaard. De Oudgermaanse [i] gaat trouwens meestal gelijk op met de Oudgermaanse [y]; is de ene lange vocaal gediftongeed, dan meestal ook de andere. Het is een zo karakteristiek en veelomvattend verschijnsel, dat men, waar sprake is van 'de' diftongering meestal denkt aan die van de [i] en de [y]. Opmerkelijk is, zo stelt Kloeke, dat de diftongering zowel in Duitsland als in de Nederlanden in het zuiden is begonnen en vandaaruit geleidelijk is opgedrongen. Voor het opsporen van de bakermat der Afrikaanse taalverschijnselen is het van belang te weten dat de diftongering over het algemeen, noch vanuit het westen noch vanuit het zuiden over de Nederduitse taalgrens is doorge-

drongen.

Met zijn 'ijs'-kaart wil Kloeke een eerste houvast geven aan de taalgeograaf die op zoek is naar de bakermat van het Afrikaans. Het lijdt volgens Kloeke geen twijfel dat de Nederlandse dialecten, die worden gesproken in het gebied tussen de Waalse taalgrens in het zuiden en de punt van Noord-Holland in het noorden, door hun habitus verraden dat zij van alle Europese dialecten het naast verwant zijn aan het Afrikaans. Of er sprake is van een oorspronkelijke lange [i] blijkt uit de tegenwoordige Nederlandse schrijfwijze met het teken [ɔi] (*bijten, rijden*). De voorraad woorden met vroegere [i], die nog in het Afrikaans leeft, is tamelijk groot en komt overeen met de voorraad gediftongeerde woorden die wij in bovengenoemd taalgebied plegen aan te treffen. Een aantal voorbeelden: *afgryslík, bly, blyk, ry*.

Een twintigtal Nederlandse woorden stoort zich niet aan de diftongering, hetzij doordat zij als relictten op het oude [i]-standpunt zijn gebleven of doordat zij zijn overgenomen uit niet-gediftongeerde dialecten. Een deel van deze relictten — meest intieme huiswoorden — is niet in de Afrikaanse taalschat opgenomen, maar de woorden *griesel, kiem, knies, piep, gerief, vies* en *wierook* (die eigenlijk een [ɔi] moesten hebben) zijn Nederlands en Afrikaans. Hierdoor wordt volgens Kloeke nog eens onderstreept, dat de hele diftongeringsgroep — zowel de woorden waarin de diftongering haar beslag heeft gekregen als de relictten, zoals *stiebeugel, tier (tiger/tijger)* — in Zuid-Afrika als Nederlands erfgoed moet worden beschouwd.

In het grootste deel van het vasteland van Holland moet de diftongering in de 17e eeuw definitief haar beslag hebben gekregen, misschien eerder.

Kloeke concludeert dat alle Afrikaanse woorden met y (uit [i]) Hollands erfgoed zijn en dat ook de relictten uit Holland afkomstig zijn.

Evenals de [i] is ook de [y] zowel in het Nederlands als in het Hoogduits en Engels gediftongeed. Maar de Nederlandse ontwikkeling wijkt van beide andere af, doordat aan de Nederlandse diftongering een tussenstadium is voorafgegaan: u met umlaut. Het gevolg is dan ook het andere karakter van de diftong: de Nederlandse [œy] van *bruin, huis* en *duizend* tegenover de au van het Hoogduitse *braun, haus* en *tausend* en de ou van het Engels *brown, house* en *thousand*.

Schönfeld (1947:80 e.v.) reconstrueert het verloop als volgt: De oudgermaanse [u], die eens aan alle sprekers van ons taalgebied eigen was, is het eerst bij de bewoners van de zuidelijke Nederlanden overgegaan in [y], vermoedelijk onder invloed van de Romaanse bevolking, bij wie dezelfde overgang plaats had gehad (vgl. het Lat. *murus* en het Fr. *mur*). In de tijd dat de Franken Nederland bezetten, heerste in het hele zuiden de [y]-uitspraak, terwijl die in het noorden in Zeeland en Holland ging overheersen om ten slotte — grotendeels nog voor onze oudste overlevering — de [u] te

verdringen. De [u]-relicten in Zeeland en Holland zijn de laatste resten van een eens samenhangend [u]-gebied.

Daarna komt de diftongering van de [y] tot [œy], ook eerst in het Zuiden. De eerste sporen ervan meent men al vroeg in het Middelnederlands in het zuiden te kunnen aanwijzen. In elk geval kreeg de diftongering haar beslag nog voor het eind van de Middeleeuwen in Brabant, met Antwerpen als middelpunt. Omstreeks 1600 begint de [œy] als voornamste uitspraak in Amsterdam veld te winnen, wat des te gemakkelijker kon, omdat een aanloop tot diftongering ook in Holland reeds aanwezig was. In de 17e eeuw triomfeert de diftong in Holland; Góeree en Overflakkee en de Zeeuwse eilanden blijven als relictgebied met [y] over. Van Holland uit dringt dan de diftong verder door en hij wordt zo de klank van het ABN. Terwijl de [y] enerzijds aan terrein verloor, werd hij anderzijds tezelfder tijd expansief. Van de lagere maritieme milieus, die in Amsterdam tot in de 18e eeuw de [y] bleven spreken, ging de [y] naar de Waddeneilanden, het gebied om de Zuiderzee; wellicht via Utrecht naar de Veluwe. In de algemene taal zijn [y]-relicten vermoedelijk nog aanwezig in bv. *beduusd* (*duizelen*), *ruzie* (vgl *roes*). Woorden als *duvel*, *beduusd*, *gruzelementen* zullen wel geen ontleningen aan [y]-relicten zijn, maar hebben het behoud van de [y] eerder te danken aan het feit dat ze vaak emotioneel gebruikt worden, vooral in minder beschaafde kringen.

Kloeke heeft dit proces laten zien op zijn *huis*-kaartje, waarop de drie achtereenvolgende gestalten van de oudgermaanse u: worden onderscheiden; het oudste [u]-stadium en het daarop volgende [y]-stadium zijn goed geconserveerd. Kloeke laat hier geografisch naast elkaar zien wat er chronologisch na elkaar is gebeurd:

1. Het meest vooruitstrevende gebied met diftongering is Vlaanderen, Brabant en Zuid- en Noord-Holland.
2. Een reeks kleinere en twee grote *huis*-gebieden zijn op Middelnederlands standpunt blijven staan: halfconservatieve gebieden (West Vlaanderen, Zeeland, Gelderland, deels Overijssel, Drenthe, Friesland en Groningen)
3. Het oosten van het Nederlandse taalgebied (en ook het Nederduitse taalgebied) is met zijn uitspraak *hoes* (veelal met lange vocaal) op Oudgermaans standpunt blijven staan (Limburg en Duitsland).

Kloeke concludeert dat evenals het *ijs*-kaartje, het *huis*-kaartje aantoont dat de naaste verwanten van de Afrikaner moedertaal vooral te vinden zijn in het westelijke gebied. Binnen de grenzen daarvan, 'en nergens anders' is volgens hem het stamland van de Afrikaanse ui-uitspraak te zoeken.

Evenals zich enkele [j]-woorden aan de diftongering hebben onttrokken,

zijn ook enkele [y]-woorden op ouder standpunt blijven staan. In verband met het feit dat de [u] zich eerst tot u-umlaut heeft ontwikkeld en dat pas daarna deze tot [œy] is gediftonggeerd, hebben we in het Nederlands dus tweeërlei relictten, nl. [u]- en [y]-relictten.

In het Nederlands tellen we een veertigtal [u]-relictten, waarvan de volgende mee naar Afrika zijn gekomen: *aspoesterijie, boer, kroes, loesing, loer, poes, proes, robbedoe(s), roes, roesemoes of roesmoes, skroef, smoel, snoet, sproet, stoer, stroef, toet* ('n man van toet), *toet (ww), vertroetel*.

Als [y]-relict is het woord *ruzie* naar Afrika gekomen. Bij variatiesprekers treft men de [y] meer aan. Afgezien van het algemeen bekende *Duusman* 'Afrikaanssprekende blanke' hoort men in de taal van de Griekwas en de Rehoboth Basters wel *huus, tuus, uut, muus*, enz.

Evenals bij de [i]-woorden kunnen we bij de [y]-woorden aannemen dat de representanten van deze groep, inclusief de relictten, uit westelijk Nederland komen, aldus Kloeke.

In relatie hiermee, haalt Kloeke Rademeyer aan als het gaat om bruin Afrikaanssprekenden: juist het feit dat (wettige of onwettige) huwelijken met vrouwen van een ander ras in de eerste jaren van het Nederlandse bewind wel werden getolereerd, terwijl 'in later jare die verhouding tussen blanke en inboorling heeltemal verander, sodat huwelike tussen hulle iets baie seldsaams was' kan oorzaak zijn geweest van het bewaren van zekere oudheden of dialectische bijzonderheden onder deze groep van mensen. In Nederland nemen we volgens Kloeke hetzelfde waar bij dialecten die — door welke oorzaken ook — op een gegeven tijdstip in een geïsoleerde positie geraken.

Kloeke verwijst hierbij in een noot naar H.v.d.M. Scholtz "Van die afwykinge van die Algemeen Beskaaf wat Dr. Rademeyer aangee, is veel meer as hy skynbaar vermoed nie beperk tot Kleurlingafrikaans nie, maar kom voor in verskillende streke van ons land. En aangesien in sommige van hierdie streke daar geen sprake kan wees van die invloed van Kleurlingafrikaans nie, ontstaan die vraag of hierdie afwykinge in Kleurlingafrikaans nie hulle bestaan te danke het aan die invloed van die taal van blankes nie." (Kloeke, 1950:214). De gedachte dat we hier in sommige gevallen een oude echo van de taal der 17e eeuwse blanken hebben, wijst Kloeke niet van de hand.

Als Rademeyer (1938:49) zegt: "Die uitspraak *huus, tuus, uut, muus*, ens. vir *tuis, huis*, ens. is onder die ouer geslag so goed as algemeen, dog minder gewoon onder die jongeres. Ons kan aanneem dat die *uu*-uitspraak verweg die gewoonste is. Selfs onder die agterlike blankes in Namakwaland en Boesmanland word die diftong dikwels vervang deur die monof-tong", dan blijkt volgens Kloeke (1950:214), die hier Rademeyers uitspraak

aanhaalt, uit het vervolg van Rademeyers betoog dat de term 'vervanging' berust op een 'slijp of the pen'. Immers, zo zegt Kloeke, de oude uu moet hier zijn bewaard: "Men vergete niet, dat de taal van zuidelijk Zuid-Holland het meest heeft bijgedragen tot de vorming van het Afrikaans. Zuidelijk Zuid-Holland nu ligt niet alleen vlak tegen het ongediftongeerde gebied aan (het Zuidhollandse Goeree en Overflakkee behoort zelfs nog tot het monoftogische gebied) maar heeft de diftongering blijkbaar ook pas laat aangenomen." (Kloeke, 1950:214) (Vergelijk ook Schönfeld, 1947:80-82).

Volgens Kloeke (1950:215) wijst Rademeyer terecht op het bevreemdende feit dat de [i] bij de Basters niet 'bewaard' is gebleven. De vraag die Rademeyer stelt: "Sou die rede misskien wees dat die diftongering van i: plaasgevind het voor die van y, sodat die dialektspreekende immigrante van die 17e eeu onbekend was met die monoftongiese i:?" moet volgens Kloeke nog beantwoord worden, aangezien we overal een parallellisme van [i]- en [y]-ontwikkeling (geografisch en historisch) kunnen constateren. Het afwijkende gedrag der bruin Afrikaanssprekenden zou volgens Kloeke aan specifiek-Afrikaanse taaltoestanden bij de Basters moeten worden toegeschreven, die blijkbaar 'mengingen' ten gevolge hebben gehad van een heel ander karakter dan die we in de gewone Europese dialecten plegen waar te nemen. Behalve relictten van de groep *tier* enz. wordt op Rehoboth nog *stief* gebruikt, waarvoor men volgens Kloeke, in tegenstelling tot Rademeyer, geen Duitse herkomst hoeft te overwegen.

1.2.2 De ronding van vocalen: [e] > [ø]

Eveneens opgenomen in ons onderzoek is een aantal woorden met ronding van de [e] tot [ø]. Het gaat om de lange [e] in open lettergreep, ontstaan uit een korte vocaal, die in sommige Nederlandse dialecten rondt tot een [ø], met name in Holland, Utrecht en Noord-Brabant, maar ook — in aansluiting bij het aangrenzende Nederduitse gebied — in het oosten van Nederland. Volgens Schönfeld (1947:46-48) schrijft men de oorzaak hiervan vaak toe aan een oorspronkelijke [o] van de uitgang en spreekt men van o-umlaut, terwijl anderen denken aan invloed van de aangrenzende consonanten (labialen, labiodentalen, dentalen).

Men vindt de meeste vormen met [ø] reeds in het Middelnederlands, vooral in de Hollandse teksten; sommige echter pas sinds de 17e eeuw. Schönfeld noemt: *reus*, *leunen*, *keuvelen*, *heur* (haar). Grote verbreiding vinden ook: *zeuven* (Mnl. *seve*: *sueven*); *speulen* (Mnl. *spelen*:*spuelen*); *veul* (Mnl. *vele*:*vuele*). Ook: *geune*, *deuze*, *teugen* (laatste twee sinds de 17e eeuw); *teulen*, *beuzem*.

Dat de Hollandse *zueven*-vormen als relictten moeten worden gezien,

blijkt volgens Kloeke (1950:166 ev) uit de verspreiding juist over die plaatsen die zich ook in andere opzichten herhaaldelijk als relicf-gebieden voordoen. Het 17e eeuwse Zuidhollandse karakter van *zueven* blijkt volgens Kloeke ten overvloede uit het HWb en Huygens.

Kloeke ziet ook hier een strijd tussen leestaaivorm en volksvorm. Als echter *zeuven* 'echt' Zuidhollands is, moet men volgens hem in het Afrikaans ook *seuwe* verwachten. Inderdaad is deze vorm er dan ook, al maken woordenboeken er volgens Kloeke geen gewag van. T.H. Le Roux vermeldt hem in één adem met *speul*, *feul*, *teu* (tegen), vormen die historisch, dialectgeografisch en stilistisch geheel in dezelfde groep vallen. Het oude karakter van de ronding staat daarmee vast. Van de klank in deze drie woorden zeggen Le Roux en Pienaar (1927:49): "Vir party sprekers sal die een plat klink en die ander nie, maar tog is dit 'n baie algemene verskynsel in Afrikaans."

De Hollandse antithese *zeven-zeuven* vinden we dus in Zuid-Afrika terug. Kloeke vermeldt in dit verband, dat alle Afrikaanse telwoorden met die van de Hollandse omgangstaal overeenstemmen (de enige 'volksvorm', nl. *taggentig* naast *tagtig*, is ook in Holland zeer verspreid). Pro memori merkt Kloeke nog op dat ook de Statenbijbel *seven* heeft: "We zien bij het vitale *sewe* duidelijke dezelfde leestaal-invloed werkzaam, die wij ook reeds bij de namen van weekdagen, maanden, jaargetijden enz. konden constateren."

Links (1989:9) heeft in zijn onderzoek naar de Kharkamstaal de [e] > [ø]-wisseling ook opgenomen en meldt slechts twee gevallen: in de woorden *teen* en *seer*.

1.2.3 Overige consonanten: [o] > [ø] en [ɑ] > [ɛ]

1.2.3.1 [o] > [ø]-wisseling

Van het begin der Middelnederlandse taaloverlevering is er een worsteling in de transcriptie van de stamvocaal der besproken woorden, waarbij nog tot na de middeleeuwen een voorkeur voor de schrijfwijze [o] ([u]) aan het licht treedt, zelfs al wijzen de rijmen op [ø]-uitspraak (Kloeke 1950:98).

De gepriviligeerde schrijfwijze met [o] ([u]) handhaafde zich nog lang, ook nadat de [ø]-schrijfwijze zich in een aantal woorden begon te stabiliseren. Wanneer er in het westen na de middeleeuwen meer [ø]-woorden opduiken dan men op grond van de vroegere schrijfwijze voor hetzelfde gebied zou verwachten, dan zal dat in de meeste gevallen hierop berusten, dat de [o]-camouflage, vooral bij woorden van dagelijks gebruik, niet meer te handhaven was. Blijkbaar zijn onderwijl echter [o]-leesvormen in de gesproken taal overgegaan, zodat zich een strijd moest ontwikkelen tussen

een deftige [o]-uitspraak en een populaire (meer ongeletterde en landelijke) [ø]-uitspraak, aldus Kloeke. De strijd tussen de deftige [o] en de landelijke [ø] duurt in sommige gevallen voort tot op de huidige dag.

Kloeke (1950:99) verwijst hier naar Van Winschooten (Letterkonst 1683): "oo begint hoe langer hoe meer ingevoerd te werden voor de tweeklank *eu*". Dit betekent dat het aantal [o]-woorden in mondeling gebruik toenam. Hierbij sluit de toestand in het Afrikaans aan volgens Kloeke, daar het Afrikaans immers in de eerste plaats op een ouder (17e eeuw) stadium van het Nederlands is gebaseerd en in de tweede plaats zijn gedeeltelijke herkomst uit dialectsprekende minder geletterde milieus ook in andere opzichten verraadt. Wanneer de Afrikaanssprekenden dus *deur*, *geut*, *neut* en *seun* zeggen, dan wijken zij daarmee niet af van de uitspraak van de overgrote meerderheid der 17e eeuwse Hollanders.

Het niet klankwettig gedrag van Afrikaanse woorden (bv. een [o]) is niet te begrijpen zonder een inzicht in de Hollandse [o]/[ø]-kwestie. De Afrikaanse staat van zaken, die ogenschijnlijk de indruk maakt volstrekt willekeurig te zijn, moet volgens Kloeke worden beschouwd als een 17e eeuwse momentopname uit een taalstrijd van eeuwen, die vrijwel het hele westelijke Nederlandse taalgebied heeft omvat. Kloeke ziet de antithese [o]/[ø] eerder als één tussen stad en platteland (leestaal versus omgangstaal) dan als één tussen beschaafd en geprononceerd vulgair. Was de [ø] volop als vulgair gevoeld, dan zou volgens hem de houding tegenover de [ø]-woorden allerwegen minder tolerant zijn geweest.

1.2.3.2 [ɑ] > [ɛ]-wisseling

Volgens Kloeke (1950:100-103) is de lange [ɑ] der aarde-groep direct uit een lange [ɛ:] voortgevloeid. Het [ɛ] > [ɑ]-proces moet volgens hem betrekkelijk jong zijn geweest (in elk geval na-middeleeuws). Niet alleen uit het voortbestaan van de [ɛ] in het Afrikaans maar ook uit de citaten van Lambert ten Kate en vele anderen blijkt — zo zegt Kloeke — dat de [ɛ]-vocaal in deze woordengroep tot in de 19e eeuw in Holland heeft geleefd.

Terwijl in het dialect dat de basis voor het algemeen beschaafd Nederlands heeft geleverd, het verschil in nuance tussen de vocaal van *haar* (Eng. Hair) en die van *haard* (Eng. Hearth) van te weinig betekenis bleek om zich op den duur te kunnen handhaven, was het in het basis-dialect van het Afrikaans groot genoeg om [ard]-woorden en [ert]-woorden duidelijk te blijven differentiëren. Men kan dit enerzijds wel als aanwijzing beschouwen voor een zekere 'oudheid' en ongereptheid van het basis-Afrikaans, maar ook voor een sterke historische gebondenheid van het Afrikaans aan het eenmaal uit het stamland overgeërfde fonologische systeem, zo zegt Kloeke.

Het feit dat er in het Afrikaans zowel [ar]-woorden als [er]-woorden

zijn, is voor Kloeke een aanwijzing voor dubbele herkomst van het Afrikaans, nl. enerzijds uit dialectsprekende milieus en anderzijds uit 'hoog'-Hollandse milieus die dan wel zullen moeten worden gezocht in het ambtelijke deel der latere koloniale bevolking. Kloeke denkt hierbij ook aan de invloed van kerk en school.

Als karakteristiek voorbeeld: voor *klei* of *leem* wordt *erd* gebruikt, maar *aarde* is een deftig woord (grond): voor huistaalwoorden veelal [-ert]; voor enigszins deftige woorden [-ar].

1.2.4 De intervocalische [x]

Het weglaten van medeklinkers zoals *v*, *b*, of *g* in *oor* (over), *hê* (hebben) of *spieël* (spiegel), is eigen aan de ontwikkeling van het Afrikaans. Bij leenwoorden of in meer formele woorden blijven deze medeklinkers behouden: *owerheid*, *betower*, *belanghebbende*, *bespiegel*. (Ponelis, 1993:108).

De intervocalische [x] (of [g]) komt echter nog wel voor: volgens Links (1989:24) is de stemhebbende 'velére explosief' sporadisch opgetekend in het gebied van onderzoek. Het komt voor in [nege] waar het wisselt met [x]. Verder komt het voor in ontleende woorden zoals *ghries* en *gun*. Voorts wordt de [x] nog gehoord in oude Nederlandse ongesincopeerde vormen. Hiervan zijn volgens Links ettelijke voorbeelden in de Kharkams-taal opgetekend: *oge*, *dage*, *ogenblik*.

Mogelijk dat de intervocalische [x] ook in een breder gebied — zoals ons onderzoeksgebied — nog te vinden is.

1.3 Lexicale resten van het Nederlands in variëteiten van het Afrikaans

In het tweede deel van de vragenlijst gaan we na welke lexicale resten van het Nederlands nog bestaan in archaische variëteiten van het Afrikaans. Als bronnen hiervoor hebben we voornamelijk gebruik gemaakt van Links (1989:44-60 en 69-70) en Botha e.a. (1994).

Links gaat in zijn boek in op het woord- en idioomgebruik van de Kharkams. De meeste van de woorden, woordgroepen en uitdrukkingen die hij in een lijst weergeeft, zijn in het Standaardafrikaans onbekend en hij acht het belangrijk de ethymologie hiervan weer te geven, zoals dit uit de mond van verschillende zegsmannen is vernomen. Tevens wijst Links erop dat veel woorden en uitdrukkingen al zodanig als gemeenplaatsen in het Kharkams zijn geworden dat hun ontstaansgronden niet kunnen worden opgespoord. Bovendien kan de ene zegsman een woord of uitdrukking gebruiken die aan een andere zegsman onbekend is (Links 1989:44-60).

In zijn paragraaf over archaïsmen wijst Links op het natuurlijke verschijnsel dat woorden uit een taal verdwijnen als de zaken waarvoor zij staan verdwijnen. Als voorbeeld noemt hij *snuiter* of *konfoor*, woorden die nog maar weinig Standaardafrikaans-sprekenden kennen, omdat deze gebruiksartikelen zijn verdwenen uit het moderne bestaan. Omdat echter de mensen in het onderzoeksgebied (Namakwaland) een tamelijk geïsoleerd bestaan hebben geleid, met weinig sociale, technologische en communicatieve vooruitgang, zijn veel woorden hier bewaard gebleven. Bovendien zijn randgebieden in zeker opzicht erg conservatief, waardoor het te begrijpen is dat hier nog woorden en uitdrukkingen bestaan die uit het Standaardafrikaans verdwenen zijn, of zelden meer gebruikt worden.

Een aantal voorbeelden van Links, die wij in het onderzoek hebben opgenomen (als van Nederlandse afkomst): *blootvoet* (*blootvoets*), voor Afr. *kaalvoet*; *ontskiet* (part. *ontskoot*) voor Afr. 'nie onthou'; *krank* (wordt soms nog in het Afrikaans gebruikt voor *siek*).

In het onderzoek zijn ook uit Botha e.a. uitdrukkingen overgenomen, die niet Standaardafrikaans zijn en die hun oorsprong in het Nederlands vinden. Voorbeelden hiervan:

- 'die kans is verkyk' (de kans is voorbij)
- 'om iemand die mette te lees' (iemand terechtwijzen, berispen)
- 'in die dae van Olim' (erg lang geleden)
- 'n hele Piet' (belangrijk persoon)
- 'om met iets op die proppe te kom' (om met iets voor de dag te komen).

Hoofdstuk 2 De vragenlijst

2.1 Inleiding

Zoals reeds vermeld in de inleiding, kan de vragenlijst voor de eerste enquête-ronde worden beschouwd als een experimenteel onderzoek, gezien het aantal ondervraagden (183) en de greep uit de woordenlijst uit het vooronderzoek.

In elk gemeenschap hebben we mensen benaderd die gaan werken met de vragenlijsten. Deze medewerkers zijn gekozen op grond van hun kennis van het plaatselijke dialect zowel als op hun taalkundige kennis, zodat ze bij opvraging van gegevens en de verwerking ervan eventueel behulpzaam kunnen zijn.

Voordat de medewerkers met de vragenlijsten gaan werken wijzen we hen op een aantal belangrijke zaken:

- * de vragenlijst moet altijd zo worden gehanteerd dat de vragensteller de informant niet een uitspraak of antwoord in de mond legt;
- * het is te verkiezen dat de informant ouder is dan 65 jaar, tenzij er jongere kandidaten zijn die de variant van de streek goed spreken;
- * het is belangrijk dat de vragensteller informanten uit het hele opnamegebied vraagt;
- * de vragensteller moet de antwoorden van de informanten zo nauwkeurig mogelijk beoordelen en op de vragenlijst aanduiden.

Bovendien dienen de naam van de vragensteller evenals plaats en datum van opname op de lijst te worden aangetekend.

De vragenlijst heeft een A- en een B-gedeelte. In het A-gedeelte wordt gevraagd naar bijzonderheden over de informant. Het B-gedeelte bevat de eigenlijke vragenlijst.

Bij de vragen van het B-gedeelte zijn telkens antwoordmogelijkheden aangegeven in de lijst, daarnaast is er ruimte voor alternatieve antwoorden van de informant. Bovendien wordt aan de medewerker gevraagd aantekeningen te maken van opmerkelijke woorden of uitspraken van de informant tijdens de enquête.

2.2 Biografische gegevens van de informant

In het A-gedeelte van de vragenlijst worden nauwgezet de biografische gegevens van de informanten genoteerd om achteraf de taalvormen te kunnen duiden. Tevens gebruiken we deze gegevens om te kunnen onderzoeken

ken of er correlaties bestaan tussen de aanwezigheid van taalresten en het geslacht, opleidingsniveau en de leeftijd van de respondenten.

Opgetekend worden:

- * datum en plaats van de enquête en de naam van de medewerker;
- * naam van de informant;
- * geboortejaar en geboorteplaats, geslacht, plaats waar de informant is opgegroeid en de verblijfplaats thans;
- * de huistaal van de informant en de moedertaal van elk van zijn ouders;
- * de taal/talen waarin de informant de schoolopleiding ontving;
- * de opleiding/hogste kwalificatie van genoten onderwijs van de informant.

2.3 De eigenlijke vragenlijst

Het B-gedeelte, de eigenlijke vragenlijst, is tot stand gekomen op basis van resultaten uit het vooronderzoek in de eerste fase en bestaat uit een fonetisch en een lexicaal deel.

In het eerste onderdeel gaat het met name om klankverschijnselen; hierin wordt in de vorm van vraag- en invuloefening nagegaan of er in de variëteit van de informant sprake is van de volgende klankwisselingen:

- * het behoud van [y] voor [œy], zoals in *huus* in plaats van *huis*, of dat de informant ui-woorden nog anders uitspreekt, bv. de [u] ipv de [œy], zoals in *hoes*;
- * op soortgelijke wijze onderzoeken we de [əi]/[i]-wisseling, zoals in *wief* in plaats van *wyf*;
- * in een derde invuloefening onderzoeken we de [e]/[ø]-wisseling van woorden als *besem* en *beusem*;
- * met een vierde invuloefening gaan we na of er nog sprake is van een intervocalische [x] in de taal van de informant, zoals bij woorden als *vogel* - *voël*;
- * in een vijfde onderdeel onderzoeken we 'varia' als de [ø]/[o]-wisseling, de [o]/[ɛ]-wisseling en de [ɛ]/[a]-wisseling.

Na dit fonetisch-fonologisch gedeelte van de vragenlijst, volgen twee lexicaal onderdelen:

- * onderzoek naar woordenschat/betekenis van woorden (zoals *krank*, *rund*, *vaak*);

- * in het laatste deel gaan we na welke idiomen bekend zijn bij de informant (uitdrukkingen als *die kans is verkyk* of *om met iets op die proppe te kom* of *hy is 'n hele Piet*).

In deze laatste onderdelen betreft het woorden en idiomen die in het Standaardafrikaans niet worden gebruikt, of waarvan de gebruiksfrequentie in Standaardafrikaans aan het afnemen is.

Een voorbeeld van de complete vragenlijst vindt de lezer aan het einde van dit rapport in de bijlage.

In totaal hebben we 325 informanten bevroegd: 183 in het eerste onderzoeksgebied; 92 in het tweede en 50 in het derde en laatste onderzoeksgebied.

In de drie volgende delen van dit rapport bespreken we de resultaten van de drie respectievelijke onderzoeksgebieden in volgorde van de tyd van opname.

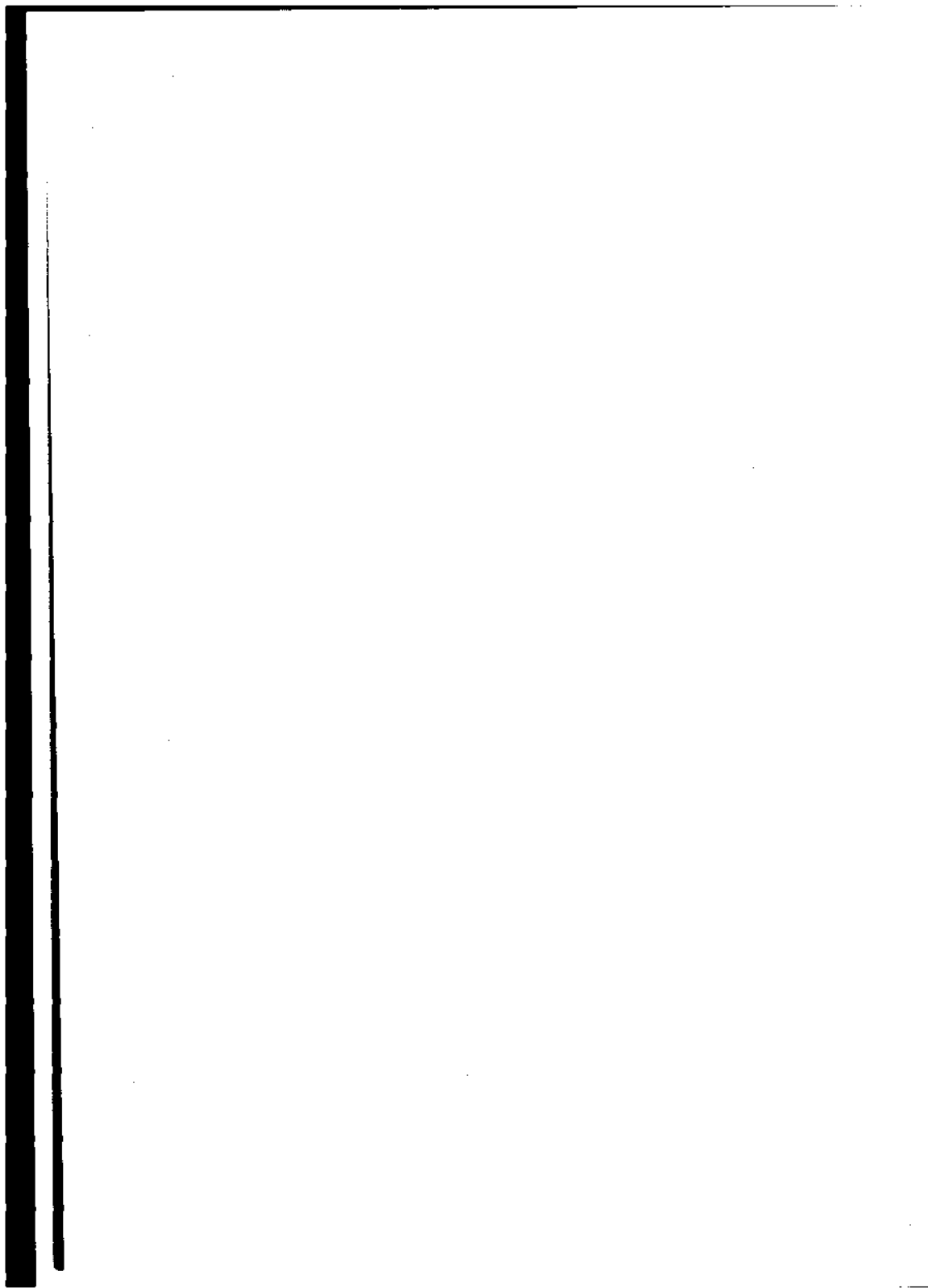

DEEL 1

Stellenbosch, mei 1998

Hoofdstuk 3 Resultaten van Namakwaland

3.1 Inleiding

Voordat we met de vragenlijst naar Namakwaland zijn gegaan, hebben we een voorproef gehouden in Stellenbosch, waar we een respondent hebben geïnterviewd die geboren en getogen is in Garies. Vandaar dat er bij de resultaten één afwijkende lijst zit, niet uit Namakwaland, maar uit Stellenbosch.

Uit de vragenronde in Namakwaland hebben we in eerste instantie 54 vragenlijsten — ingevuld — teruggekregen: 5 uit Buffelsrivier, 6 uit Springbok, 1 uit Concordia, 7 uit Okiep, 14 uit Garies, 20 uit Steinkopf.

Hieronder treft u een verwerking aan van de resultaten uit deze vragenronde.

We geven hier per onderdeel weer hoe vaak een bepaalde uitspraak voorkomt en waar. Daarnaast maken we onderscheid tussen leeftijd en opleiding, om later te zien of er een correlatie bestaat tussen deze gegevens en het al dan niet uitspreken van bepaalde klanken of het kennen van woorden.

Een aantal opmerkelijke resultaten (woorden, klanken) waarnaar niet is gevraagd in de vragenlijsten, maar die tijdens de vraaggesprekken met de informanten naar voren zijn gekomen, voegen we hier toe.

In het totaal zijn er 21 mannen ondervraagd en 33 vrouwen.

In de veronderstelling dat juist de oudere generatie nog bekend is met Nederlandse taalresten hebben we in de bespreking van de resultaten onderscheid gemaakt in leeftijd.³ De leeftijdsgrens hebben we gesteld op 80 jaar: er zijn 36 mensen jonger dan tachtig jaar: 15 mannen en 21 vrouwen (één vrouw van 58, één van 56, één van 49, de rest ouder); 17 van de respondenten zijn tachtig jaar of ouder: zes mannen en elf vrouwen (één vrouw van 100 jaar). Van één vrouw is de leeftijd onbekend.

De jongste vrouwelijke respondent is 49 jaar; de oudste is 100 jaar. De jongste mannelijke respondent is 56 jaar; de oudste is 85 jaar. De meeste respondenten onder de 80 zijn in de 60 of 70.

Van de vrouwen hebben 7 ondervraagden geen opleiding, van de mannen 5; 18 vrouwen en 11 mannen hebben een lagere schoolopleiding. In de bespreking van de resultaten hebben we deze beide groepen samengevat; in totaal is dit een groep van 41 respondenten met lagere schoolopleiding of

---

³ Vergelijk bijvoorbeeld Rademeyer (1938:49): uu-uitspraken zijn onder oudere geslachten nog zo goed als algemeen, terwijl ze minder gewoon zijn onder jongeren (zie ook par. 1.2.1 van dit rapport).

minder.

Er zijn in totaal 12 respondenten (7 vrouwen en 5 mannen) met hogere schoolopleiding (vanaf standaard 6), waarvan 1 man tevens twee jaar een universitaire opleiding heeft gehad. Van 1 vrouw is onbekend welk onderwijs zij heeft genoten.

Bij het lezen van de resultaten, dient in acht genomen te worden dat niet alle onderdelen altijd zijn ingevuld op de lijsten. Bovendien hebben mensen soms een geheel andere uitspraak dan de mogelijkheden aangegeven in de vragenlijst.

3.2 De [œy]/[y]-wisseling

Om na te gaan of er nog sprake is van de [y]-uitspraak hebben we naar twaalf woorden gevraagd met dit klankverschijnsel: *bruin/bruun*, *duim/duum*, *kruis/kruus* (twee keer in verband met verschillende betekenissen, nl. het kruis waaraan Jesus is genageld en het kruis als deel van de onderrug), *kuiken/kuuken*, *muis/muus*, *suiker/suiker*, *volstruis/volstruus*, *vuus/vuus*, *buite/buute*, *duiwel/duuwel*, *huis/huus*.

Maximaal kon er 648 maal gescoord worden (12 woorden maal 54 vragenlijsten). In totaal zijn er 404 [œy]-woorden genoteerd en 169 [y]-woorden, dat is respectievelijk 62% en 26%. Bij de mannen wordt in totaal 40 maal (16%) de [y]-uitspraak genoteerd en bij de vrouwen 130 maal (33%).

De [y]-klank komt het meest voor in *huus* (18 keer) en *kruus* (17 keer in de betekenis van 'kruishout', 22 keer in de betekenis van 'rugdeel').

In Okiep is er vaker *bruun* en *duum* genoteerd dan *bruin* en *duim*. In Buffelsrivier is geen enkele [y]-klank genoteerd; in Springbok drie keer. Vooral in Garies en Steinkopf zijn er veel [y]-uitspraken genoteerd. Hierbij merken wij op dat in beide laatste plaatsen de meeste vragenlijsten zijn ingevuld (resp. 14 en 20). Dit kan verband houden met de grotere frequentie van [y]-klanken.

Verder is opvallend dat in Steinkopf veel [œi]-klanken zijn genoteerd in de [œy]-woorden; [brœin], [dœim], [krœis], [tœikœn] (kuiken), [sœikœr], [fœlstrœis], [krœis], [fœis], [bœitœ(kant)], [dœivel], [hœis]. In totaal is er 26 keer [œi] genoteerd.

Bij *buite* komt in Concordia, Okiep en Steinkopf vaak de toevoeging -*kant* voor: *buitekant*; *buutekant*. Of, en dat is eveneens opmerkelijk: *buidekant*; *buudekant*. De harde, stemloze [t] wordt hier vervangen door de zachte, stemhebbende [d]. Links (1989:22) maakt eveneens gewag van een dergelijk verschijnsel in de Kharkamstaal en Van Schalkwyk (1983:126 ev) wijst op een soortgelijk verschijnsel bij de taal van de Rehobothbasters. Hier is eveneens sprake van d/t-wisseling, waarbij de stemhebbende [d] in

een aantal gevallen wordt vervangen door de stemloze [t], zoals in *onder* [ɔntər] of *vreemdeling* [fre:mtəliŋ].

Het zou kunnen zijn dat bij de uitspraak van de [d], die we hier hebben genoteerd, sprake is van hypercorrectie: juist omdat de [t] vaak ten onrechte wordt vervangen door de [d] zou de respondent kunnen denken dat daar waar hij de [d] hoort dit eigenlijk een [t] moet zijn.

De [u]-klank hebben we overigens niet aangetroffen.

3.2.1 Opleiding

Van de ondervraagden met lagere schoolopleiding of minder is in 285 van de 503 gevallen de [œy]-uitspraak genoteerd, dat is 57%.

Bij mannen 135 maal (van de 192 mogelijkheden), dit is 70%; bij vrouwen 150 maal (van de 300 mogelijkheden), dit is 50%.

Voor de [y]-klank is hier een totaal van 149 genoteerd, 30%: 32 maal (22%) bij de mannen en 117 maal (79%) bij de vrouwen.

Bij de mensen met hogere schoolopleiding is de [œy]-uitspraak 119 maal (van de 144) genoteerd, dit is 83%. Mannen scoren in 82% van de gevallen [œy] (49 van de 60 keer); bij de vrouwen is dit 70 maal (van de 84), dit is 83%.

De respondenten met hogere schoolopleiding scoren in totaal 20 maal op de [y]-uitspraak, dat is 14%: de vrouwen 13 maal (16%) en de mannen 7 maal (12%) allemaal van dezelfde man.

Opvallend is dat respondenten met meer schoolopleiding relatief vaker op de [œy]-klank scoren van het Standaardafrikaans. Dit zou kunnen wijzen op de invloed van de leestaal, waarvan Kloeke reeds gewag maakt (zie paragraaf 1.2.1, p.14 van dit verslag).

3.2.2 Leeftijd

Bij de respondenten onder de 80 jaar noteren we voor 60% (260 van de 432 mogelijkheden) de [œy]-uitspraak: bij de mannen is dit 69% (124 maal), en bij de vrouwen 54% (136 maal).

De [y]-uitspraak is 125 maal genoteerd, dit is 29%: 33 maal bij de mannen (18%), 92 maal (37%) bij de vrouwen.

Bij de informanten van boven de 80 jaar wordt 149 maal, dit is 73%, de [œy]-uitspraak genoteerd: 60 maal (83%) bij de mannen, 89 maal (67%) bij de vrouwen.

Op de [y]-klank is in totaal 45 maal (22%) gescoord: 7 maal bij de mannen (10%), 38 maal bij de vrouwen (29%).

Mensen van 80 jaar en ouder scoren gemiddeld drie keer op de [y]-klank, die van jonger dan 80 jaar tussen de drie en vier keer. Het verschil in leeftijd maakt hier blijkbaar niet zoveel uit.

In totaal is er 421 (404 plus 17 in categorie 'ander') maal gescoord op de [œy]-klank. Hierbij moet worden vermeld dat alle [œy]-klanken zijn genoteerd, ook in die gevallen waar respondenten een ander woord geven, zoals *buidekant*.

In totaal hebben we 177 (169 plus 8 in de categorie 'ander') [y]-klanken genoteerd, dit is inclusief de woorden die afwijken van de lijst met mogelijke antwoorden, dus ook woorden als *buudekant*.

3.3 De [əi]/[i]-wisseling

Voor de [əi]/[i]-wisseling hebben we gevraagd naar de volgende tien items: *by/bie, grysg/gries, komyn/konien, vyff/vief, kyk/kiek, gebyt/gebiet, ryk/riek, skryfs/skrief, slyp/sliep* en *wyfie/wiefie*. We hebben hierbij tevens de [i:] genoteerd, daar die in het Middelnederlands voorkwam en nog steeds te horen is in sommige dialecten (bv in Limburg).

In totaal is er 478 keer [əi] (89%) genoteerd; 25 keer [i] (5%) en 3 keer [i:] (1%). Het aantal mogelijke scores is 540 (tien items keer 54 lijsten). De [i] komt dus relatief weinig voor (minder dan 6%); met name in Garies, Okiep en Steinkopf is nog sprake van de [i]-klank. In andere plaatsen wordt de [i] niet of nauwelijks genoteerd.

Mannen scoren in totaal 5 keer (2%) op de [i]-klank en nergens op de [i:]-klank. Bij vrouwen noteren we 21 maal de [i]-uitspraak (6%) en 3 maal de [i:]-uitspraak (1%).

Het overzicht hieronder geeft de percentages van de verschillende plaatsen weer:

Buffelsrivier (50)	48 maal [əi] = 96%	0 maal [i] = 0%	
Springbok (60)	59 maal [əi] = 98%	1 maal [i] = 2%	
Concordia (10)	8 maal [əi] = 80%	2 maal [i] = 20%	
Okiep (70)	59 maal [əi] = 84%	7 maal [i] = 10%	
Garies (140)	118 maal [əi] = 84%	7 maal [i] = 5%	2 maal [i:] = 1%
Steinkopf (200)	176 maal [əi] = 88%	5 maal [i] = 3%	1 maal [i:] = 1%
Stellenbosch (10)	10 maal [əi] = 100%	0 maal [i] = 0%	

3.3.1 Opleiding

Bij mannen met lagere schoolopleiding of minder is in 155 van de 160

gevallen, dit is 97%, [əi] genoteerd; 5 keer (3%) een [i] en geen enkele [i:].

Bij vrouwen noteren we 208 keer (dit is 83%) een [əi]; 19 keer (8%) een [i] en 2 keer (1%) een [i:].

Van de informanten met hogere schoolopleiding noteren we bij de mannen 50 keer (van de 50, dit betekent 100%) [əi] en geen enkele [i] of [i:]. Bij de vrouwen horen we (van de 70 gevallen) 65 keer (93%) een [əi], 2 keer (3%) een [i] en 1 keer (1%) een [i:].

Ook hier zien we weer dat naarmate de respondenten meer opleiding hebben genoten, er vaker op de klanken van het Standaardafrikaans wordt gescoord en minder op de variaties die kunnen duiden op resten uit het Nederlands.

Bovendien komt de [i] als taalrest weinig voor. Zowel Kloeke als Rade-meyer hebben in hun onderzoek opgemerkt dat de [i] veel minder voorkomt dan de [əi] (zie par.1.2.1 van dit verslag). Kloeke schrijft dit 'afwijkende gedrag der kleurlingentaal' toe aan specifiek Afrikaanse taaltoestanden bij de Basters. Het is echter de vraag of dat zo is: gezien de resultaten uit ons onderzoek blijkt dit verschijnsel niet alleen aan de orde te zijn bij de Basters maar geldt dit voor een groter gebied. Hierbij moet ook in gedachten worden gehouden dat de Basters oorspronkelijk (1870) van de Noordkaap afkomstig zijn.

3.3.2 Leeftijd

Bij mannen jonger dan 80 komt in 144 gevallen (van de 150 mogelijkheden), dit is 96%, de [əi] voor; 5 keer (3%) de [i] en geen enkele keer [i:]. De vrouwen onder de 80 geven (van de 210 mogelijkheden) 183 keer (87%) de [əi]-klank, 19 keer (9%) de [i] en 3 keer (1%) de [i:].

De mannen van 80 jaar en ouder geven voor 90% [əi]-klanken: 54 keer (van de 60 mogelijkheden), en geen enkele andere variant. Vrouwen scoren voor 88% (97 keer van de 110 mogelijkheden) op [əi]; 2 keer (2%) op [i] en geen enkele keer op [i:].

3.4 De [e]/[ø]-wisseling

Om na te gaan of er sprake is van een [e]/[ø]-wisseling hebben we de informanten bevraagd op vijf items: *sewe/seuwe*, *speel/speul*, *veertig/veurtig*, *veel/veul* en *besem/beusem*.

Aangezien in Nederlandse dialecten soms nog sprake is van de variant *bessem* hebben we deze ook als antwoordmogelijkheid opgenomen. De variant blijkt inderdaad nog te bestaan: in Steinkopf wordt vier keer *bessem*

genoteerd.

Een andere variant die we als antwoordmogelijkheid hebben opgenomen is *veertag/veurtag*, aangezien dit een wisseling is die meerdere malen in de spreektaal gehanteerd wordt. Beide varianten komen nog voor: de eerste in Okiep (2), Garies(1) en Steinkopf(3); de tweede in Okiep (1) en Steinkopf (4).

Op grond van eerder onderzoek hiernaar (zie par.1.2.2) door onder andere Le Roux en Pienaar, kan men vermoeden dat de [ø]-klank nog veel zou voorkomen in Namakwaland en dit vermoeden wordt bevestigd in de eerste vragenronde; de [ø] wordt als variant zelfs iets vaker genoteerd dan de [e]-klank.

In totaal is er 124 maal (46%) een [e] genoteerd en 127 maal (46%) een [ø], in de 270 mogelijkheden. Bij mannen noteren we in totaal 52 maal (50%) de [ø] en bij vrouwen 75 maal (46%). Zeven keer is er *veertag* genoteerd (hetgeen 131 maal (49%) een [e] betekent) en vijf keer is er *veurtag* gehoord (wat het op een totaal brengt van 136 maal (49%) een [ø]).

In onderstaand overzichtje van de verschillende plaatsen geven we tussen haakjes het aantal mogelijke antwoorden weer, daarna de cijfers voor de [e]- en [ø]-notaties.⁴

Buffelsrivier (25)	11 maal [e] = 44%	14 maal [ø] = 56%
Springbok (30)	22 maal [e] = 73%	8 maal [ø] = 27%
Concordia (5)	2 maal [e] = 40%	3 maal [ø] = 60%
Okiep (35)	24 maal [e] = 69%	11 maal [ø] = 31%
Garies (70)	34 maal [e] = 49%	35 maal [ø] = 50%
Steinkopf (100)	37 maal [e] = 37%	58 maal [ø] = 58%
Stellenbosch (5)	1 maal [e] = 20%	4 maal [ø] = 80%

3.4.1 Opleiding

Mannen met lagere schoolopleiding of minder scoren 27 maal (34%) een [e] en 43 maal (54%) een [ø]. Bij de vrouwen noteren we 58 keer (46%) een [e] en 60 keer (48%) een [ø].

In totaal scoren de respondenten uit deze categorie 85 maal (42%) een [e] en 103 maal (50%) een [ø].

Bij informanten met een middelbare schoolopleiding, komt de [ø] relatief minder vaak voor, in totaal wordt hier 39 maal (65%) een [e] gescoord

⁴ Bij deze cijfers dient men er rekening te houden dat niet alle lijsten volledig zijn ingevuld, waardoor het totaal niet altijd op 100% uitkomt.

en 21 maal (35%) een [ø]. Voor mannen is dit 19 maal (76%) de [e], tegen 6 keer (24%) de [ø]. Bij de vrouwen horen we 20 keer (57%) de [e] en 15 keer (43%) [ø].

Ook hier kan men invloed van leestaal vermoeden.

Opvallend is ook dat vooral mannen met middelbare schoolopleiding vaker kiezen voor de standaardvariant.

3.4.2 Leeftijd

Respondenten jonger dan 80 jaar gebruiken 91 keer (51%) een [e] en 76 maal (42%) een [ø].

Mannen geven 37 keer (49%) een [e] en 35 keer (47%) een [ø] te horen; bij de vrouwen is dat 54 keer (51%) een [e] en 41 keer (39%) een [ø].

Respondenten van 80 jaar en ouder scoren in totaal 28 keer (33%) een [e] en 48 keer (57%) een [ø].

Mannen scoren 8 keer (27%) een [e] en 17 keer (57%) op [ø]; bij de vrouwen noteren we 20 keer (36%) een [e] en 31 keer (56%) een [ø].

In tegenstelling tot bij de andere klanken lijkt hier de oudere generatie relatief vaker te kiezen voor de variant-klank dan voor het Standaardafrikaans.

Opnieuw dient hier vermeld te worden dat de cijfers niet overeen komen met de totale cijfers omdat van niet iedere informant alle gegevens bekend zijn.

3.5 De intervocalische [x]

In zes items hebben we nagegaan of er nog sprake is van een intervocalische [x]: *reën/regen, leuen/leugen, voël/vogel, spieël/spiegel, seël/segel* en *oomblik/ogenblik*.

Zoals Links (1989:24) meldt dat de intervocalische [x] sporadisch voorkomt in het gebied, hebben we die inderdaad maar twee keer aangetroffen, 1 keer in Okiép (een vrouw met lagere schoolopleiding van boven de tachtig jaar) en 1 keer in Springbok (een vrouw jonger dan 80 met hogere schoolopleiding). In beide gevallen betreft het het woord *ogenblik*.

Andere varianten die zijn genoteerd, zijn *reinwater, reent* of *reun(t)*⁵ of

---

⁵ Zowel Ponelis (1993:124) als Links (1989:25) bespreken de toevoeging van de [t]. Ponelis spreekt in dit geval van t-paragoge (als een onderdeel van invloeden van het 17e eeuwse Hollands spreektaalgebruik). Links noemt dit epentese: 'Die verskynsel, nl. dat 'n eksplisief voor, in die middel of aan die einde van 'n woord gevoeg word, is 'n prominente kenmerk voor KT. (...) Hierdie verskynsel hang saam met 'n historiese neiging wat daar in Afrikaans bestaan. Reeds in

ren voor *regen*. De [ɔi] of [e] is nog in de uitspraak van sommige Nederlandse dialectsprekers te vinden, bv in Limburg. De toevoeging van de 't' in *reent* en *reunt* hiervoor, komt overigens ook voor in onder andere Mamre en Saron, zoals we verderop zullen zien.

Bovendien is er drie keer *lieg* genoteerd, als variant op *leuen*. De [x] komt hier dus wel voor, maar als laatste letter, niet intervocalisch.

Alle hier genoemde varianten zijn genoteerd in Steinkopf.

Een variatie op *seël* die vaak voorkomt in Namakwaland en die we ook zullen zien in de andere onderzoeksgebieden, is *stemp* of *stemp*s of *stems*. Hier is duidelijk sprake van invloed uit het Engels op het lexicon, zoals Links (1989:68) al aangeeft. Net zoals dat het geval is in Namakwaland, merkt Links op bij de Kharkamstaal dat daar waar Engelse woorden voorkomen in de spraak van de respondenten, de uitspraak ervan is verafrikaanst, anders gezegd: de woorden zijn getransfonemiseerd: *stamps* wordt [stemp] of [stems].

Bij het woord *ogenblik* treffen we bij één respondent een verkorting van de lange klinker [o] aan: *omblik* in plaats van *oomblik*. Volgens Ponelis (1993:122) zou een dergelijk verschijnsel kunnen duiden op een Nederlandse taalrest. Ponelis wijst er op dat in sommige Hollandse variaties de oorspronkelijk lange [o] (zoals in *woonsdag*) was behouden, terwijl hij in andere variëteiten was verkort en verhoogd tot [u] *woensdag*. In het Afrikaans was de lange [o] verkort voordat die was verhoogd tot [u], zoals in *blom*, *genog*, *mot*, en *trop* in de Holland-variëteit en in het Afrikaans.

3.6 *Varia*

In dit onderdeel hebben we gekeken naar een vijftal klankwisselingen (per klank één woord). In totaal wordt hier 11 maal (4%) de variant genoteerd, in alle gevallen bij vrouwen (7%).

Het eerste is de [ø]/[o]-wisseling in het woord *seun/zoon*. In geen enkel geval is hier de [o]-variant als uitspraak genoteerd. In alle gevallen blijft de [ø]-klank uit het 17e eeuwse Middelnederlands, tevens het huidige Standardafrikaans, gehandhaafd.

Wel zijn er een aantal interessante alternatieven voor het woord *seun* gegeven: *laaitie* (in Okiep) en *kêrelkind* (in Okiep, Garies en Steinkopf). Het eerste, *laaitie* zou een oorsprong kunnen hebben in de gemeenschap van mijnwerkers: *amalaaita* is het licht dat de mijnwerkers voor hun hoofd hebben, tijdens het werk; een zoon is het licht in het leven en deze combi-

---

Van Riebeeck se dagregister is dit bespeur. Tot vandag toe, byvoorbeeld, het hierdie epentetiese 't' in Afrikaans behoue gebly in woorde soos 'geneetheid' en 'geleentheid'.

natie zou tot het ontstaan van *laaitie* voor *zoon* kunnen hebben geleid. Het tweede woord, *kêrelkind* treffen we ook aan in Links' lijst met woorden en woordgroepen uit de Kharkamstaal, die niet bekend zijn in het Standaardafrikaans (Links, 1989: 52): "Die bydrae tot Afrikaans in die algemeen is 'n suiwer bodemgebonde, lewenskragtige en skilderagtige taal." De oorsprong van deze woorden of uitdrukkingen (waarvan we er een aantal hebben opgenomen in het lexicografische gedeelte van onze vragenlijst) is niet altijd meer te achterhalen, aangezien deze al tot gemeenplaatsen zijn geworden in de taal van de Kharkams, aldus Links.

In slechts een enkel geval is de [a]-uitspraak genoteerd in de [ɛ]/[a]-wisseling: *kerse-kaarse*. Deze [a]-variant is genoteerd in Okiep. Het gaat hier om een vrouw zonder opleiding van jonger dan 80 jaar.

Opmerkelijke varianten van het woord vinden we in Steinkopf: [*kjers*(ə)] (3 keer) en [*çers*] (2 keer).

Bij de [ø]/[ɔ]-wisseling in *kneukels/knokkels* is in 6 gevallen (11%) de [ɔ] genoteerd: 3 keer in Okiep, 1 keer in Garies en 2 keer in Steinkopf. In alle gevallen betreft het vrouwelijke respondenten: vijf maal een vrouw met lagere schoolopleiding, van wie er 1 ouder is dan 80, en 1 keer een vrouw met hogere schoolopleiding, jonger dan 80. (Het gaat hier om 18% van de vrouwen; 20% van de vrouwen met lagere schoolopleiding; 14% van vrouwen met hogere schoolopleiding; 24% van de vrouwen jonger dan 80 en 9% van de vrouwen van 80 jaar en ouder).

Daarnaast komt 8 maal *knukkels* ([œ]) voor (in Okiep, Garies en Steinkopf), 3 maal *knoekels* ([u]) (in Steinkopf) 2 keer *knikkels* ([ɔ]) (in Okiep). Andere woorden die worden genoteerd zijn: *litte* (Okiep en Steinkopf) en *leute* of *lete* (in Steinkopf).

In de [œ]/[ɛ]-wisseling van *murg/merg* is in 3 gevallen (6%) de [ɛ] genoteerd (1 keer in Springbok en 2 keer in Steinkopf). Wederom betreft het alleen vrouwelijke respondenten: 1 vrouw van boven de 80, van wie de opleiding onduidelijk is (9%); twee vrouwen van jonger dan 80 (10%) van wie er 1 met lagere schoolopleiding (4%) en 1 met hogere schoolopleiding (14%).

Twee keer vinden we *meurg* ([møɾç]) en één keer *mürg* ([myɾç]) (beide in Steinkopf). Ook in Steinkopf één maal *Haib*, wat verband houdt met het Nama-woord # *gaeb*.

De [ɑ]/[ɛ]-wisseling als in *vars/vers* vinden we één keer (2%), in Garies. Het betreft een vrouw, ouder dan 80 met lagere schoolopleiding (dit is 3% van het totaal aantal vrouwen; 9% van de vrouwen boven de 80 en 4% van de vrouwen met lager onderwijs).

Een andere variant die is genoteerd in Okiep is *vasserig*.

3.7 Woordeskat: Wat beteken die volgende woorde?

Naast klankvarianten hebben we nagegaan of bepaalde woorden nog bekend zijn onder de informanten. In eerste instantie (8 items) door direct naar de betekenis van woorden te vragen, in tweede instantie (2 items) door de betekenis te geven en te vragen welk woord ervoor wordt gebruikt, om zo te achterhalen welke variant (nog) gangbaar is.

Van acht woorden hebben we naar de betekenis gevraagd. In totaal is er 110 maal van de 432 mogelijkheden (26%) de 'Nederlandse' betekenis van het woord gegeven. Bij mannen noteren we in totaal 42 maal de Nederlandse betekenis (25%) en bij vrouwen 69 maal (26%).

Hieronder geven we eerst weer welke woorden bij hoeveel informanten nog bekend zijn; daarna hoe vaak de Nederlandse betekenis in welke streek wordt genoteerd.

krank (= siek)	- 39 = 72%
'n rund (= 'n bees)	- 1 = 2%
'n stier (= 'n bul)	- 14 = 26%
'n geit (= 'n bok)	- 0 = 0%
N.B. 'n geit (= gril, streek, gier)	- 27 = 50%
'n keuken (= 'n kombuis)	- 2 = 4%
'n nagel (= 'n spyker)	- 5 = 9%
suutjies (= stillietjies, stadig)	- 48 = 89%
vaak (= dikwels)	- 1 = 2%

Buffelsrivier (40)	9	(krank, stier, suutjies)	= 23%
Springbok (48)	17	(krank, stier, nagel, suutjies)	= 35%
Concordia (8)	1	(suutjies, voor krank: 'nie lekker')	= 13%
Okiep (56)	9	(krank, suutjies)	= 16%
Garies (112)	26	(krank, rund, stier, nagel, suutjies)	= 23%
Steinkopf (160)	43	(krank, stier, keuken, nagel, suutjies)	= 27%
Stellenbosch (8)	5	(krank, stier, nagel, suutjies, vaak)	= 63%

Van de woorden *krank*, *suutjies* en *stier* zijn de betekenissen het best bekend. (Vaak, zo is gebleken uit navraag bij de respondenten, kennen mensen *stier* vanwege *stiergevecht*). Deze woorden komen nog wel in het Standaardafrikaans voor, vooral in de spreektaal, maar de gebruiksfrequentie is aan het afnemen. Deze woorden staan overigens ook in het *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (HAT), maar dat geldt ook voor een woord als *vaak*. Van *vaak* is echter de Nederlandse betekenis *dikwels* als tweede betekenis aangeduid in het woordenboek. Hetzelfde

geldt voor *nagel*: in het woordenboek wordt *spyker* als tweede betekenis van *nael* aangeduid. *Nael* is mogelijk ook bekend uit de woorden *klinknael* en *klinknaelbroek* (spijkerbroek). *Geit* krijgt in het *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT) als eerste betekenis *bok*, maar wordt door de respondenten als zodanig niet gekend. Dit voorbeeld duidt er mogelijk op dat Afrikaanse woordenboeken sterk terugvallen of teruggefallen hebben, op de Nederlandse taal; de woorden zijn nog niet verdwenen uit het woordenboek.

Een opmerkelijke variant voor *siek* vinden we in *gebreklik*, een variant die overigens ook in de andere onderzoeksgebieden voorkomt, net als *sieklik*. Deze vorm, de toevoeging *-lik*, komt volgens Links (1989:37) erg vaak voor als afleidingsmorfeem (in het onderhavige geval als adverbaliseerder) in het Afrikaans, zodat een nieuwvorming niet al te verbazingwekkend is. Wel opvallend is het volgens Links dat de vorm erg produktief wordt gebruikt in deze streek.

Keuken is in het WAT opgetekend in de betekenis van *kuiken* zowel als in de betekenis van *kombuis*.

3.7.1 Opleiding

Van de respondenten met lagere school of minder noteren we in totaal 142 maal van de 328 mogelijkheden (43%) dat ze de betekenis van de woorden in de lijst niet kennen: 64 maal van de 128 bij de mannen (50%) en 78 maal van de 200 (39%) bij de vrouwen.

In totaal 81 van de respondenten met lagere schoolopleiding of minder (25%) scoort op de Nederlandse betekenis van de woorden: dit is 32 maal bij de mannen (25%) en 49 maal bij de vrouwen (25%).

Informanten met een hogere schoolopleiding zeggen in totaal 36 maal (38%) de betekenis van de woorden niet te kennen: 12 keer bij de mannen (30%) en 24 keer bij de vrouwen (43%).

Van in totaal 29 van deze groep respondenten (30%) wordt de Nederlandse betekenis genoteerd: 9 maal bij de mannen (23%) en 20 maal bij de vrouwen (36%).

Informanten met meer schoolopleiding scoren relatief vaker op de Nederlandse betekenis dan respondenten met lagere schoolopleiding of minder.

3.7.2 Leeftijd

De generatie van jonger dan 80 jaar kent in 120 van de 288 gevallen (42%) niet de betekenis van de woorden: 55 maal bij de mannen (46%) en 65 maal

bij de vrouwen (39%).

In totaal 65 keer (23%) wordt de Nederlandse betekenis genoteerd: 30 keer bij de mannen (25%) en 35 keer bij de vrouwen (21%).

Bij de respondenten van 80 jaar en ouder noteren we in 55 gevallen (40%) dat zij de betekenis van de woorden niet kennen: 22 keer bij de mannen (46%) en 33 keer bij de vrouwen (38%).

In 30 gevallen (22%) wordt de Nederlandse betekenis weergegeven: bij de mannen is dit 12 keer (25%) en bij de vrouwen 18 keer (21%).

3.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in

Iemand wat nie sokkies en skoene aan het nie, loop:

blootvoet – 32 = 59%

kaalvoet – 33 = 61%

Wanneer ek iets vergeet het, het dit my:

ontskiet/ontskoot – 2 = 4%

ontgaan – 33 = 61%

In totaal wordt 34 keer de Nederlandse variant genoteerd, dit is 32%. De mannen geven in totaal 15 maal de Nederlandse variant (36%) en de vrouwen in totaal 19 maal (29%).

In het overzicht hieronder, geeft het eerste cijfer de gebruiksfrequentie aan van *blootvoet*, het tweede cijfer de gebruiksfrequentie van *ontskiet/ontskoot*.

Buffelsrivier	5 / 1 =	100% / 20%
Springbok	6 / - =	100% / -
Concordia	1 / - =	100% / -
Okiep	5 / - =	71,42% / -
Garies	8 / - =	57,14% / -
Steinkopf	6 / 1 =	30% / 5%
Stellenbosch	1 / - =	100% / -

In de alternatieve antwoorden treffen we een aantal interessante varianten aan. In de eerste plaats komt ook hier weer een verkorting van de [o] voor, net als dat bij *oomblik* het geval was: in plaats van *blootvoet* zegt een respondent *blotvoet*.

Opmerkelijk is ook de notatie van *geontgaan* en *geontskoot* (Buffelsrivier) en *gevergeet* (Concordia en Okiep). De *ge-* voor het voltooid deelwoord is in deze specifieke voorbeelden niet algemeen gebruikelijk in het Standaardafrikaans en kan duiden op een Nederlandse taalrest. Normaliter komt toevoeging van het flexiemorfeem *ge-* niet voor bij voltooide deel-

woorden van verba die al een prefix hebben, zoals: *ge-*, *be-*, *her-*, *er-*, *mis-*, *ont-*, *ver-* en *weer-*. Links (1989:38) heeft eenzelfde verschijnsel aangetroffen bij de Kharkamstaal. Volgens Links blijft de onterechte toevoeging van *ge-* niet beperkt tot het Kharkams, maar komt het ook in Standaardafrikaans voor. In de taal van de Kharkams echter wordt toevoeging van *ge-* frequent aangetroffen. Deze positie is volgens hem mogelijk te verklaren doordat men juist in het Middelnederlands deze vorm al aantrof. Er zou hier dus sprake kunnen zijn van een overblijfsel uit het Middelnederlands.

3.8.1 Opleiding

Bij respondenten met lagere schoolopleiding of minder noteren we in totaal 45 maal (55%) de Standaardafrikaanse variant: 27 maal (54%) bij vrouwen en 18 maal (56%) bij mannen.

In totaal kiezen 26 respondenten (32%) voor de Nederlandse variant: 15 maal (30%) bij de vrouwen en 11 maal (34%) bij de mannen.

Van de respondenten met hogere schoolopleiding noteren we in totaal 21 maal (88%) de Standaardafrikaanse variant: 12 maal (86%) bij de vrouwen en 9 maal (90%) bij de mannen.

In deze groep wordt 8 maal (33%) de Nederlandse variant genoteerd: bij vrouwen vier maal (29%) en bij mannen 4 maal (40%).

3.8.2 Leeftijd

Van de respondenten jonger dan 80 jaar wordt in totaal 49 maal (68%) de Standaardafrikaanse variant genoteerd: 20 maal bij de mannen (67%) en 29 maal bij de vrouwen (69%).

In 24 gevallen (33%) wordt gekozen voor de Nederlandse variant: bij mannen 12 maal (40%) en 12 maal bij vrouwen (29%).

De respondenten van 80 jaar en ouder kiezen in 17 gevallen (50%) voor de Standaardafrikaanse variant: zes maal bij mannen (50%) en 11 maal bij vrouwen (50%).

In totaal tien maal (29%) wordt de Nederlandse variant genoteerd: drie maal bij mannen (25%) en zeven maal bij vrouwen (32%).

Alternatieve antwoorden bij de woordenschat:

krank: oud (2 maal), gebreklik, nie lekker, benoud, mankoliekig, ongeskik, pyn
'n rund: 'n perd, geld, 'n rand, 'n bul
'n stier: 'n koei, 'n wiel, 'n os, 'n bees
'n geit: 'n gevoel (8 maal), vol dinge (3 maal), 'n soort siekte (2 maal)

'n keuken: 'n kookhuis, 'n kookplek, hoener
 'n nagel: 'n vingernael
 suutjies: saggies (7 maal)
 vaak: moeg, af
 kaalvoet: blotvoet, die blootvoete, saffies
 ontgaan: ontskote (2 maal), 'dit het my geontskoot', ontval, ontskoot, gevergeet, herinner, vergeet (2 maal), gemis.

3.9 *Idiome*

In tien items hebben we nagegaan of bepaalde idiomen nog bekend zijn bij de informanten. In totaal is er op de tien idiomen 108 keer (20%) van de 540 de Nederlandse betekenis genoteerd (inclusief drie keer een betekenis die ook mogelijk is). Mannen geven 36 keer de Nederlandse betekenis (17%) en vrouwen 69 keer (21%). In 353 gevallen (65%) is weergegeven dat de idiomen onbekend zijn.

De idiomen die we hebben opgenomen in de lijst, met het aantal scores, vindt u hieronder.

1. Die kans is verkyk	- 32	= 59%
2. Om 'n gat in die hand te hê	- 12	= 22%
3. Om baie pyle op jou boog te hê	- 2 (+ 3)	= 9%
4. Om met iets op die proppe te kom	- 15	= 28%
5. Hy is 'n hele Piet	- 4	= 7%
6. Om iemand die mette te lees	- 8	= 15%
7. In die dae van Olim	- 15	= 28%
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie	- 13	= 24%
9. Om veel met iemand op te hê	- 3	= 6%
10. Om van die reën in die drup te kom	- 1	= 2%

In het volgende overzicht maken we onderscheid tussen de verschillende streken waar de vragenlijsten zijn ingevuld. Achter de namen van de plaatsen treft u aan hoe vaak op welk item positief is gescoord. De cijfers tussen haakjes geven de cijfers van de items weer.

Buffelsrivier	- 7 = 14%	3 (1), 1 (4), 3 (8)
Springbok	- 15 = 25%	4 (1), 3 (2), 1 (3), 3 (6), 3 (8), 1 (10)
Concordia	- 0 =	
Okiep	- 11 = 16%	1 (1), 2 (2), 1 (3), 2 (4), 1 (5), 1 (6), 1 (7), 2 (8)
Garies	- 30 = 21%	9 (1), 2 (2), 2 (3), 5 (4), 2 (5), 1 (6), 5 (7), 2 (8), 2 (9)
Steinkopf	- 42 = 21%	16 (1), 3 (2), 1 (3), 7 (4), 2 (5), 1 (6), 9 (7), 2 (8), 1 (9)
Stellenbosch	- 3 = 30%	1 (1), 1 (2), 1 (6)

Wij moeten hierbij opmerken dat in de alternatieve antwoordmogelijkheden die informanten geven, vaak antwoorden zitten die heel dicht tegen de betekenis van de idiomen aanliggen. Voorbeelden hiervan vindt u aan het einde van deze paragraaf.

3.9.1 Opleiding

Respondenten met lagere schoolopleiding of minder scoren in 278 van de 410 gevallen (68%) op het onbekend zijn met deze idiomen: bij de mannen is dit 107 van de 160 keer (67%) en bij de vrouwen 171 van de 250 keer (68%).

In 72 gevallen (18%) wordt bij deze groep de juiste betekenis genoteerd: bij de mannen 22 keer (14%) en bij de vrouwen 50 keer (20%).

De informanten met hogere schoolopleiding geven in 75 van de 120 gevallen (63%) aan onbekend te zijn met de idiomen: 30 van de 50 keer (60%) bij de mannen en 45 van de 70 keer (64%) bij de vrouwen.

In 35 gevallen (29%) wordt bij deze groep de Nederlandse betekenis genoteerd: 14 keer (28%) bij de mannen en 19 keer (29%) bij de vrouwen.

3.9.2 Leeftijd

In 233 van de 360 scores (65%) vinden we bij respondenten van jonger dan 80 jaar onbekendheid met de idiomen genoteerd: 105 van de 150 keer (70%) bij de mannen en 128 van de 210 keer (61%) bij de vrouwen.

Deze groep geeft in 78 gevallen (22%) de juiste betekenis van de idiomen weer: bij mannen is dit 28 keer (19%) het geval en bij vrouwen 50 keer (24%).

De informanten van 80 jaar en ouder scoren in 117 van de 170 mogelijkheden (69%) op onbekendheid met de gevraagde idiomen: 31 van de 60 keer (52%) bij de mannen en 86 van de 110 keer (75%) bij de vrouwen.

In 27 scores (16%) wordt de juiste betekenis genoteerd: 8 keer (13%) bij de mannen van 80 jaar en ouder en 19 keer (17%) bij de vrouwen uit deze generatie.

Alternatieve antwoorden bij de idiome:

1. Die kans is verkyk
  - 'dis te laat'
  - 'die kans is verbeur'
  - 'die kans is om'
2. Om baie pyle op jou boog te hê

- 'baie te doen hê'
- 'te veel om te doen'
- 'baie hooi op die vurk hê'
- 3. Om met iets op die proppe te kom
  - 'openbaar maak'
  - 'iets vertel'
- 4. Hy is 'n hele Piet
  - 'hy is 'n gesiene, groot man'
- 5. Om iemand die mette te lees
  - 'bestraf'
  - 'leviete lees/leviete voor te lees'
  - 'om regte voorskrifte te gee'
  - 'om iemand kwaad te gee'
  - 'om reg te sê'
  - 'om die waarheid te vertel'
- 6. In die dae van Olim
  - 'ou dae'
  - 'in die voortyd, ou tyd, vortyd'
  - 'in my môrens'
  - 'Hanna vroeërs'
- 7. Om nie met iemand te kan opskiet nie
  - 'nie klaarkom nie'
  - 'ek kan nie met hom pyp brandmaak nie'
  - 'kan nie kommunikeer met hom nie'
  - 'iets met hom doen nie'
  - 'julle verstaan mekaar nie'
- 8. Om veel met iemand op te hê
  - 'goed klaarkom'
  - 'om iets gemeen te hê'
  - 'uit te kom'
  - 'hou baie van iemand'

3.10 *Opmerkelijke woorden en uitdrukkingen uit de interviews*

Tijdens de interviews zijn er uit de alternatieve antwoorden of uit de gesprekken rondom de interviews opmerkelijke woorden en uitdrukkingen naar voren gekomen. Deze zijn wellicht interessant voor het *WAT* en/of te gebruiken in het vervolg van dit onderzoeksproject.

Uit Garies:

- Hy is knypgat
- 'hy is terughoudend'

- Ons was onderhoudend   - 'selfonderhoudend'
- Bobbejaan is kransgat   - 'hardegat'
- vuurstoep   - 'vuurherd'
- 'n koekerdoos   - ' 'n slakskulp'
- kleinhart   - 'bang' (vgl. kleinhartig)
- uitlêveld   - 'winterveld'
- Ek kan nie met hom pyp brandmaak nie   - 'ek kan nie met hom klaarkom nie'
- uitgedagte   - 'vergete' (wat uitgedink is: bedacht is, volgens woordenboek, misschien hier: uit gedagte)

Uit Buffelsrivier:

- Hy het brod geëet   - hy = sy vrou (zie onder)
- Ek het *kortelings* hier gekom   - uit het Engels: shortly?
- Ek is 'n *wedeman*   - 'wewenaar'
- Jy moet *verlangsbly* anders word jy gesteeke   - 'jy moet op 'n veilige afstand bly'
- Ek voel my *lommerig*   - 'ek is moeg/vaak'
- Dis goed as 'n mens 'n a voor 'n b verstaan   - 'planmatig te werk gaan'
- spoedbus   - 'vinnige bus'
- kaalkneukel   - 'skoene aan hê sonder sokkies'
- Dit het my geontskoot
- Iemand het dit hier kom afgelaai

Uit Springbok:

- Sy het my met die vinger gewys – 'Sy het dit vir my vertel en beduie'

Uit Steinkopf:

- misverloor   - 'vergete'
- vortyd   - 'vroeër'
- kwaad stok   - 'kwaad stook' (bij: om van die reën in die drup te kom)
- op die son   - 'buite'
- malmokkie (marmot)   - 'konyn'
- saffies   - 'kaalvoet'
- kookhuis   - 'kombuis'
- die pille maak my loom   - 'lommerig'
- reinwater (voor reën(water))

Uit Concordia:

- gevergeet

Uit Okiep:

- uur en minuut/minuut   - 'oomblik'
- vasserig   - 'vars'
- laaitie   - 'seun'
- loodoor/s   - 'ek is moeg, wil 'n bietjie lê'
- riek   - 'stink'

- gevergeet
- aartappel/erdappel

En dan zijn er nog de vele verschillende vormen voor *buiten*: *buidekant*, *buitekant*, *buidekant*, *buitekant*, *bytekant* (zie ook hierboven, in paragraaf 3.2 van dit hoofdstuk).

Een aantal opmerkingen over deze taalvariaties.

- * Opvallend is opnieuw de verkorting van de lange [o] in het woord *brod* hierboven, waarover we al eerder een opmerking hebben gemaakt (zie paragraaf 3.5).
- * In 'hy eet' (Buffelsrivier) wordt het persoonlijk voornaamwoord *hy* gebruikt voor een vrouw. Links (1989:78) besteedt apart aandacht aan het geslacht van de pronomen. Gewoonlijk worden in het Afrikaans *hy* en *sy* gebruikt om het verschil in geslachten aan te duiden, onder andere vanwege het anaforische verband tussen het zelfstandig naamwoord en het voornaamwoord dat het zelfstandig naamwoord vervangt. Wat Links opvalt in de Kharkamstaal is dat dit anaforisch verband frequent wordt losgelaten en dat het mannelijk voornaamwoord heel vaak het vrouwelijk voornaamwoord verdringt. Zoals in ons voorbeeld: 'hy het brod geëet'.
Onduidelijk blijft of we hier te maken hebben met een Nederlandse taalrest. Wel is het zo dat in verschillende Nederlandse dialecten (bv in Brabant) nog steeds *hij* wordt gebruikt als voornaamwoord dat verwijst naar een vrouwelijk zelfstandig naamwoord. Deze vorm zou ook een overblijfsel uit de 17e eeuw kunnen zijn, waar er geen onderscheid werd gemaakt tussen *hy* en *sy*, tussen de mannelijke en de vrouwelijke vorm.
- * In plaats van *wewenaar* vinden we in Buffelsrivier het woord *wedeman*, net als Links (1989:60) in Garies het woord *weduvrou* heeft gevonden. Deze variant bestaat nog in Nederlandse dialecten en zou een taalrest kunnen zijn. Er bestaat echter geen evidentie hiervoor.

Hoofdstuk 4 Resultaten van Genadendal

4.1 Inleiding

Een volgende gebied van onderzoek is Genadendal, waar in de maand oktober 1997 32 vragenlijsten zijn ingevuld. In totaal zijn er 32 mensen ondervraagd, 16 mannen en 16 vrouwen.

In de verwerking van de resultaten hebben we hetzelfde onderscheid aangebracht als bij de resultaten van Namakwaland, namelijk onderscheid in leeftijd en onderscheid in opleiding.

Van de mannen hebben er negen een lagere schoolopleiding of geen opleiding en zeven hebben een hogere schoolopleiding of hoger. Er zijn 14 mannen jonger dan tachtig en twee ouder dan tachtig.

Bij de vrouwen zijn er elf met lagere school of minder en vijf met een hogere schoolopleiding of meer. Elf van de vrouwen is jonger dan tachtig; vijf zijn ouder dan tachtig.

De jongste vrouwelijke respondent met lagere schoolopleiding is 63 jaar, de jongste mannelijke respondent is 65 jaar; de oudste vrouw in deze categorie is 86, de oudste man 95 jaar. Van de hoger opgeleiden is de jongste vrouw 60 jaar en de jongste man 65 jaar. Er zijn geen respondenten van 80 jaar of ouder met een hogere schoolopleiding. Van de respondenten met lagere schoolopleiding of minder zijn er 2 vrouwen en 4 mannen tussen de 70 en de 80 jaar en 5 vrouwen en 2 mannen 80 jaar of ouder. Bij de respondenten met hogere schoolopleiding of meer zijn er 2 vrouwen en 3 mannen tussen de 70 en de 80 jaar.

Opvallend in Genadendal is dat er in het fonetische deel van het onderzoek relatief weinig sporen van Nederlandse taalresten aanwezig zijn, terwijl in het semantische gedeelte relatief juist hoog gescoord wordt op de Nederlandse betekenis van de woorden en idiomen, in vergelijking met de uitslagen van Namakwaland.

4.2 De [œy]/[y]-wisseling

Van de 384 mogelijkheden (32 lijsten maal 12 gevraagde items) wordt in Genadendal 354 maal [œy] genoteerd (92%) en 6 maal [y] (2%). De [y] komt vijf keer van de 192 mogelijkheden (3%) voor bij vrouwen; in alle gevallen betreft het vrouwen met een lagere schoolopleiding of minder, van jonger dan tachtig jaar. Een keer (eveneens van de 192 mogelijkheden) horen we een [y] bij een man jonger dan tachtig met lagere schoolopleiding (1%).

Bij een man met lagere school, de oudste man van Genadendal: 95 jaar,

treffen we de uitspraak [əi] aan in op een na alle [œy]-woorden. Een man en een vrouw met hogere opleiding en jonger dan tachtig spreken *kruis* (in de betekenis van 'kruishout') uit als [krəis] en een keer noteren we de uitspraak [køkən] voor *kuiken*, bij een vrouw jonger dan tachtig met lagere schoolopleiding. (Daarnaast vinden we 1 keer [brəin] voor *bruin*; [dəim] voor *duim*; [səikər] voor *suiker* en [vɔlstrəis] voor *volstruis*).

In de antwoordmogelijkheden zijn een aantal alternatieve woorden genoteerd: *ruggegraat*, *rugmurg*, en *stuitjie* voor *kruis*; *voorvinger* voor *duim*; *kapokkie* voor *kuiken*.

4.3 De [əi]/[i]-wisseling

In de 320 mogelijkheden (32 maal 10 items) is geen enkele keer een [i] of een [i:] genoteerd. In alle gevallen is de uitspraak [əi]. Alleen bij *shyp* wordt een 'afwijkende' uitspraak genoteerd, één keer bij een man met lagere school, jonger dan tachtig jaar en twee keer bij een vrouw met lagere schoolopleiding en ouder dan tachtig: [slɛp]. Deze uitspraak neigt ernaar een Nederlandse taalrest te zijn en komt dicht in de buurt van [i:].

Bovendien is er twee keer *kanyn* genoteerd in plaats van *konyn*.

4.4 De [e]/[ø]-wisseling

Voor de [e]/[ø]-wisseling hebben we de 32 kandidaten bevraagd op vijf items, hetgeen een totaal van 160 mogelijkheden oplevert. In totaal is er 130 keer (81%) de [e] genoteerd, inclusief 13 maal *veertag*. In 17 gevallen (11%) wordt de [ø]-uitspraak genoteerd; 4 maal (5%) bij de mannen en 13 maal (16%) bij de vrouwen.

4.4.1 Opleiding

Bij mannen met lagere schoolopleiding of minder wordt in 4 van de 45 mogelijkheden (9%) een [ø] genoteerd; bij mannen met een hogere opleiding wordt geen enkele [ø] gehoord.

Vrouwen met lagere schoolopleiding of minder geven in 9 van de 55 mogelijkheden (16%) een [ø]-uitspraak te horen; vrouwen met hogere schoolopleiding of hoger doen dit in 4 van de 25 gevallen (16%).

4.4.2 Leeftijd

Mannen jonger dan 80 jaar scoren 4 maal van de 70 mogelijkheden (6%) op de [ø]-uitspraak; bij mannen van 80 jaar of ouder wordt geen enkele [ø]-

uitspraak geconstateerd.

Bij vrouwen onder de 80 jaar is in 11 van de 55 mogelijkheden (20%) een [ø]-uitspraak genoteerd; vrouwen van 80 jaar en ouder geven bij 2 van de 25 mogelijkheden (8%) een [ø] te horen.

4.5 De intervocalische [x]

In zes items is gevraagd naar de intervocalische [x], hetgeen leidt tot 192 mogelijkheden. In slechts 4 gevallen (2%) is een intervocalische [x] genoteerd: 1 keer (1%) bij de mannen (*segel*) en 3 keer (3%) bij de vrouwen (*ogenblik*).

4.5.1 Opleiding

Bij mannen met lagere schoolopleiding wordt in één van de 54 mogelijkheden (2%) een intervocalische [x] genoteerd, bij mannen met een hogere schoolopleiding of meer komt geen enkele intervocalische [x] voor.

Vrouwen met lagere schoolopleiding scoren drie keer van de 66 mogelijkheden (5%) op een intervocalische [x]; bij vrouwen met hogere opleiding wordt de intervocalische [x] niet genoteerd.

4.5.2 Leeftijd

De enige intervocalische [x] bij mannen is genoteerd bij 1 mannelijke respondent, jonger dan 80 jaar (van de 84 mogelijkheden: 1%).

Bij vrouwen van jonger dan 80 wordt in twee van de 66 mogelijkheden (3%) een intervocalische [x] genoteerd; bij vrouwen van 80 jaar en ouder is dit in één van de 30 gevallen (3%).

Net als in Namakwaland en de andere onderzoeksgebieden treffen we hier de vorm *reënt* aan, dus met toevoeging van de [t] (zie noot bij paragraaf 3.5). Daarnaast vinden we voor *leugen* (leuen) de variant [len]. Bovendien wordt hier twee keer de vorm *stamp* genoteerd (in verafrikani-seerde uitspraak).

4.6 Varia

In dit onderdeel is naar vijf verschillende klankwisselingen gevraagd. In totaal is er bij deze categorie in slechts vier van de 160 mogelijkheden (3%) de 'Nederlandse' uitspraak genoteerd: 3 keer bij een vrouw (4%) en 1 keer bij een man (1%). In alle andere gevallen is er sprake van de Standaard-

afrikaanse uitspraak, met een enkele uitzondering zoals in *knikkels* (zie onder).

De [ø]/[o]-wisseling in het woord *seun/zoon* levert in 29 van de 32 gevallen (91%) een [ø]-uitspraak op. Twee keer (6%) is *zoon* genoteerd, beide keren bij vrouwen (13% van totaal aantal mogelijkheden bij vrouwen): één keer (9%) bij een vrouw van jonger dan 80 jaar en één keer (20%) bij een vrouw ouder dan 80 jaar, beiden met een lagere schoolopleiding.

In één geval is er [sen] genoteerd, bij een man van boven de 80 jaar met een lagere schoolopleiding.

Bij de [ɛ]/[a]-wisseling in het woord *kerse* is slechts één kleine afwijking genoteerd: *kers*, bij een man ouder dan 80 met een lagere schoolopleiding. Het is heel goed mogelijk dat hier sprake is van het enkelvoud (*kers*) in plaats van het meervoud (*kerse*). In alle andere 31 gevallen is *kerse* genoteerd. De [a]-uitspraak is nergens genoteerd.

Bij de [ø]/[ɔ]-wisseling in het woord *kneukels* worden meer verschillende uitspraken genoteerd. In 14 van de 32 gevallen (44%) is *kneukels* genoteerd:

Vier van de 9 keer (44%) bij mannen met lagere school en vijf van de 11 keer (46%) bij vrouwen met lagere school. Bij mannen met hogere schoolopleiding of hoger wordt 2 van de 7 keer (29%) *kneukels* genoteerd en bij vrouwen met hogere school of meer is dit 3 van de 5 keer (60%) het geval.

Gekeken naar de leeftijd: zes keer (43%) komt deze variant voor bij mannen van jonger dan 80 jaar; zes keer (55%) bij vrouwen jonger dan 80 jaar en twee keer (40%) bij vrouwen van boven de 80 jaar.

In totaal is er twee keer (6%) *knokkels* genoteerd; één keer (9%) bij een vrouw en één keer (11%) bij een man met lagere school, beiden jonger dan 80 jaar.

In Genadendal is opmerkelijk vaak *knikkels* gehoord: in totaal 15 keer. Drie keer bij mannen met lagere school en zes keer bij vrouwen met lagere school; vier keer bij mannen van hogere onderwijs of hoger en twee keer bij de vrouwen uit deze categorie.

Onderscheiden naar leeftijd is dit: zes keer bij mannen onder de 80 en één keer bij een man van boven de 80 jaar; vijf keer bij vrouwen jonger dan 80 jaar en drie keer bij vrouwen ouder dan 80 jaar.

Daarnaast is er één keer [knøkəls] genoteerd bij een man met lagere schoolopleiding ouder dan 80 en één keer *knuckels* bij een man met hogere schoolopleiding, jonger dan 80 jaar.

In de [œ]/[ɛ] -wisseling van *murg/merg* is er in totaal 27 keer (84%) *murg* genoteerd. *Merg* komt niet voor.

In vier gevallen is *mug* gehoord: één keer bij een vrouw met lagere schoolopleiding, één keer bij een man met lagere schoolopleiding en twee keer bij een man met hogere schoolopleiding. De vrouw is ouder dan tachtig; twee van de mannen zijn jonger dan 80 en één is ouder dan tachtig jaar.

De {a}/[ɛ] wisseling is geen enkele keer genoteerd: alle 32 respondenten geven hier het woord [fars] (100%).

4.7 *Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?*

Van de in totaal 256 mogelijkheden (32 maal 8 items) is in Genadendal 80 keer (31%) de Nederlandse betekenis van de woorden genoteerd.

Mannen scoren in totaal 50 keer (van de 128 mogelijkheden) op 'ek weet nie' (39%); bij vrouwen is dit 52 keer (40%). Bij mannen wordt 37 maal (29%) de Nederlandse betekenis van het woord genoteerd; bij vrouwen 43 maal (34%).

Uitgesplitst naar opleiding en leeftijd levert dit het hieronder volgende beeld op.

4.7.1 Opleiding

Bij mannen met een lagere schoolopleiding wordt in 33 van de 72 gevallen (46%) 'ek weet nie' genoteerd en 20 keer (28%) wordt hier de Nederlandse betekenis gegeven. Mannen met een hogere schoolopleiding scoren 17 keer (van de 56 mogelijkheden) op 'ek weet nie' (30%) en 17 keer op de Nederlandse betekenis (eveneens 30%).

Vrouwen met lagere schoolopleiding zeggen in 40 van de 88 gevallen (46%) de betekenis van de woorden niet te kennen en scoren 27 keer (31%) op de Nederlandse betekenis; bij vrouwen met een hogere schoolopleiding wordt 12 keer (van de 40) 'ek weet nie' genoteerd (30%) en 16 keer de Nederlandse betekenis (40%).

4.7.2 Leeftijd

Mannen jonger dan 80 scoren 44 keer (van de 112 gevallen) 'ek weet nie' (39%) en 33 keer wordt bij hen de Nederlandse betekenis genoteerd (30%). Bij mannen van 80 jaar en ouder wordt 6 maal (van de 16) 'ek weet nie' genoteerd (38%) en 4 maal de Nederlandse betekenis (25%).

Bij vrouwen jonger dan 80 noteren we in 34 van de 88 gevallen 'ek weet nie' (39%) en 31 maal de Nederlandse betekenis (35%). Vrouwen van 80 jaar en ouder geven in 18 van de 40 gevallen (45%) aan de betekenis niet te

kennen; 12 maal (30%) wordt de Nederlandse betekenis genoteerd.

De scores bij de verschillende woorden afzonderlijk treft u aan in de lijst hieronder:

krank (siek)	25 = 78%
'n rund ('n bees)	7 = 22%
'n stier ('n bul)	19 = 59%
'n geit ('n bok)	2 = 6%
'n keuken ('n kombuis)	1 = 3%
'n nagel ('n spyker)	1 = 3%
suutjies (stilletjes, stadig)	25 = 78%
vaak (dikwels)	0 = 0%

Net als in Namakwaland zijn de woorden *krank* en *suutjies* het meest bekend. Opvallend is dat ook het woord *stier* in Genadendal tamelijk bekend is, relatief en absoluut meer dan in Namakwaland: terwijl in Namakwaland slechts één keer *bul* wordt genoteerd voor *stier*, gebeurt dat in Genadendal zeven keer.

Geit in de betekenis van *bok* komt in Namakwaland niet voor; in Genadendal wordt het twee keer genoteerd. In Namakwaland wordt daarentegen 27 maal *geit* in de betekenis van 'gril' genoteerd, terwijl dat in Genadendal maar twee keer het geval is. Opvallend is dat de respondenten in Genadendal in negen gevallen voor *geit* de betekenis van 'geut' ((dak-)goot) geven. Dit zou op een mogelijk verschil in uitspraak van het woord *geit* in beide regio's kunnen duiden.

Alternatieve antwoorden bij de woordenschat:

krank:	moeg
'n rund:	'n perd
'n stier:	motorkarstuur
'n geit:	hang aan die dak, watergeit, dak, geut, wat water weglei, siekte, by 'n dak, waarby water afloop
'n keuken:	—
'n nagel:	naels van jou vinger, houer
suutjies:	saggies (12 maal)
vaak:	—

4.8 Vul die ontbrekende woarde in

In totaal wordt hier vijf maal van de in totaal 64 mogelijkheden (8%) de Nederlandse betekenis gegeven; 2 keer bij mannen (6%) en 3 keer bij vrou-

wen (9%). De vorm *geontskoot* zoals is genoteerd in Namakwaland, is in Genadendal niet gehoord. Varianten op *ontgaan* die in Genadendal zijn genoteerd zijn: *bygeval*, *misgis*, *gemis* en *ontval*.

"Iemand wat nie sokkies en skoene aan het nie, loop ..." Bij dit eerste in te vullen woord scoort *kaalvoet* dertig keer van de 32 mogelijkheden (94%). Slechts twee keer (6%) wordt *blootvoet* genoteerd; één keer bij een man van boven de 80 met lagere schoolopleiding en één keer bij een man jonger dan 80 met hogere schoolopleiding.

"Wanneer ek iets vergeet het, het dit my ..." Hier wordt 23 maal (72%) *ontgaan* genoteerd en drie keer (9%) *ontskiet*. Het betreft hier in alle drie gevallen vrouwen met lagere schoolopleiding; twee vrouwen jonger en één vrouw ouder dan 80 jaar.

4.9 *Idiome*

In Genadendal wordt relatief — en in een aantal gevallen tevens absoluut — vaker de Nederlandse betekenis genoteerd dan in Namakwaland. In Namakwaland is in 54 lijsten 108 keer de juiste betekenis gegeven; in de 32 vragenlijsten van Genadendal is dit 112 keer (35%). Mannen geven in totaal 52 keer de Nederlandse betekenis (33%) en vrouwen doen dit 61 keer (38%). In 181 gevallen hebben de respondenten weergegeven het idioom niet te kennen (57%).

De scores per idioom afzonderlijk:

1. Die kans is verkyk	19 = 59%
2. Om 'n gat in die hand te hê	
– 'om spandabelrig te wees'	7 = 22%
– 'om maklik geld uit te gee'	3 = 9%
Totaal:	10 = 31%
3. Om baie pyle op jou boog te hê	
– 'om baie maniere te hê om jou te verdedig'	5 = 15,6%
– 'om baie ambisieus te wees'	5 = 15,6%
Totaal:	10 = 31%
4. Om met iets op die proppe te kom	
– 'om met iets voor die dag te kom'	6 = 19%
– 'om oor iets te begin praat'	4 = 12,5%
Totaal:	10 = 31%
5. Hy is 'n hele Piet	5 = 15,6%
6. Om iemand die mette te lees	13 = 41%
7. In die dae van Olim	13 = 41%
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie	14 = 44%

9. Om veel met iemand op te hê	11 =	34%
10. Om van die reën in die drup te kom	7 =	22%

4.9.1 Opleiding

Respondenten met lagere schoolopleiding geve in 132 van de 200 gevallen (66%) weer de betekenis van de idiomen niet te kennen. Bij mannen is dit 57 van de 90 keer (63%) en bij vrouwen is dit 75 van de 110 keer (68%). In 56 gevallen (42%) word van deze groep de juiste betekenis genoteerd: mannen 24 keer (27%) en vrouwen 32 keer (29%).

Van de respondente met hogere schoolopleiding of hoger is in 49 van de 120 gevallen (41%) onbekendheid met de idiomen genoteerd. Bij mannen is dit in 35 van de 70 gevallen (50%); bij vrouwen in 14 van de 50 gevallen (28%). In totaal word bij deze groep 54 maal (45%) de juiste betekenis weergegeve: 28 maal (40%) bij de mannen en 26 maal (52%) bij de vrouwen.

4.9.2 Leeftijd

Bij de groep die jonger is dan 80 jaar word 134 van de 250 maal (54%) onbekendheid met de idiomen genoteerd: mannen geve in 84 van de 140 gevallen (60%) onbekendheid weer, vrouwen doen dit 50 van de 110 keer (46%). In 100 gevallen (40%) word de juiste betekenis genoteerd: 48 keer (34%) bij de mannen en 52 keer (47%) bij de vrouwen.

Respondente van bove de 80 jaar kennen in 47 van de 70 gevallen (67%) de betekenis van de idiomen niet: dit is 8 (van de 20) keer (40%) genoteerd bij de mannen en 39 (van de 50) keer (78%) bij de vrouwen. Deze groep geeft 13 keer (19%) de juiste betekenis weer: mannen 4 keer (20%) en vrouwen 9 keer (18%).

Alternatiewe antwoorde bij de idiomen:

1. Die kans is verkyk
  - sien
2. Om 'n gat in die hand te hê
  - verloor maklik dinge
  - niks doen nie
  - arm
  - seer hand
  - seer gekry
3. Om baie pyle op jou boog te hê
  - te veel planne hê

- te veel werk hê
- te veel dinge doen
- baie dinge wil doen
- baie take om te doen
- om oorvloed te hê
- 4. Om met iets op die proppe te kom
  - met 'n nuwe idee kom
  - sake beter te ken
- 5. Hy is 'n hele Piet
  - hy is 'n man
  - hy praat baie
- 6. Om iemand die mette te lees
  - geskiedenis van die saak
- 7. In die dae van Olim
  - outyd
  - siekte
- 8. Om nie met iemand te kan opskiet nie
  -
- 9. Om veel met iemand op te hê⁶
  - liefde vir iemand hê
  - raadop met iemand wees
  - dik van iemand
  - iemand is 'n las vir jou
  - baie te raas
- 10. Om van die reën in die drup te kom
  -

---

⁶ Opmerkelyk is dat hier in een aantal gevalle nagenoeg die teenoorgestelde betekenis word genoteerd.

Hoofdstuk 5 Resultaten van Mamre

5.1 Inleiding

In de periode van half december 1997 tot eind januari 1998 zijn er vragenlijsten afgenomen in Mamre. Het betreft dertig vragenlijsten van vijftien mannelijke en vijftien vrouwelijke respondenten.

In de verwerking van het materiaal is wederom onderscheid gemaakt in leeftijd en opleidingsniveau. Van de vijftien mannelijke respondenten hebben er negen een lagere schoolopleiding (onder wie er drie geen onderwijs hebben genoten) en zes respondenten hebben een hogere schoolopleiding of hoger gevolgd. Dertien mannen zijn jonger dan 80 jaar en twee mannen zijn ouder dan 80 jaar. Er zijn vijftien vrouwelijke respondenten: zeven van hen hebben een hogere schoolopleiding of meer gehad; zes vrouwen hebben een lagere schoolopleiding gehad en twee vrouwen hebben geen onderwijs genoten. Tien vrouwen zijn jonger dan 80 en vier vrouwen zijn ouder dan 80 jaar.

Zowel de jongste mannelijke respondent als de jongste vrouwelijke respondent zijn 60 jaar en de oudsten zijn in beide gevallen 83 jaar. Er zijn 2 vrouwen en 1 man tussen de 70 en 80 jaar en 3 vrouwen en 2 mannen van 80 jaar of ouder met lagere schoolopleiding. Van de respondenten met een hogere schoolopleiding zijn 1 vrouw en 4 mannen tussen de 70 en 80 jaar, en 1 vrouw van boven de 80 jaar.

In de spraakklanken die we hebben genoteerd in Mamre treffen we relatief veel uitspraken aan die kunnen duiden op Nederlandse taalresten.⁷ Dit komt met name voor bij mannen met lagere schoolopleiding.

Wat de (Nederlandse) woordenschat betreft, ligt het percentage in Mamre (25% gemiddeld) iets hoger dan dat van Namakwaland (gemiddeld 23%) en lager dan dat in Genadendal (gemiddeld 31%).

(Voor een toelichting bij de alternatieve uitspraken in het fonetische gedeelte verwijzen we naar de toelichting in hoofdstuk 3).

5.2 De [œy]/[y]-wisseling

Van de 360 mogelijkheden (30 lijsten maal 12 gevraagde items) wordt in Mamre 322 maal [œy] genoteerd (89%) en 29 maal [y] (8%). Bij mannen komt in 150 van de 180 mogelijkheden (83%) de [œy] voor en in 24 gevallen (13%) wordt de [y] genoteerd. Vrouwen geven in 174 van de 180

⁷ In vergelijking met de cijfers van Genadendal komt in Mamre vaker de Nederlandse uitspraak voor.

mogelijkheden een [œy]-uitspraak (97%) en in 5 gevallen (3%) een [y]-uitspraak. Eén keer vinden we hier de [i]-uitspraak, in het woord *kieken* (kuiken), bij een vrouw met lagere schoolopleiding.

5.2.1 Opleiding

Bij mannen met lagere schoolopleiding of minder wordt 77 van de 108 keer (71%) [œy] genoteerd en 23 keer (21%) [y]. De mannen met de hogere schoolopleiding scoren 71 van de 72 keer (99%) [œy] en 1 keer (1%) [y].

De vrouwen met lagere schoolopleiding of minder scoren 95 van de 96 keer [œy] (99%) en 1 keer [y]; bij vrouwen met hogere schoolopleiding wordt 79 van de 84 keer (94%) [œy] genoteerd en 5 keer (6%) [y].

5.2.2 Leeftijd

Mannen van jonger dan 80 jaar scoren in 124 van de 156 gevallen (80%) een [œy] en 24 keer een [y] (15%). De mannen van boven de 80 scoren in alle gevallen een [œy] (100%).

Bij vrouwen van onder de 80 noteren we 117 van de 120 keer een [œy] (98%) en 3 keer een [y] (2%). De vrouwen van boven de 80 scoren 46 van de 48 keer [œy] (96%) en 2 keer [y] (4%).

5.3 De [æi]/[i]-wisseling

In de 300 mogelijkheden (30 maal 10 items) wordt in totaal 247 maal (82%) [æi] gescoord, 22 maal [i] (7%) en 8 maal [i:] (3%). In 20 gevallen (7%) is er een andere mogelijkheid ingevuld. Mannen scoren in totaal 118 van de 150 maal (79%) [æi], 18 maal [i] (12%) en 6 maal [i:] (4%). Bij vrouwen noteren we 129 van de 150 keer (86%) [æi], 4 keer [i] (3%) en 2 keer [i:] (1%).

In 10% van de gevallen wordt er gekozen voor een andere mogelijkheid, zoals *kokke-nyntjie*, *kernyntjie*, *kenyn*, *kenyntjie*.

5.3.1 Opleiding

Mannen met lagere schoolopleiding scoren in 61 van de 90 gevallen (68%) een [æi], 18 maal (20%) een [i] en 6 maal (7%) een [i:]. De enige man met hogere schoolopleiding scoort in 57 van de 60 gevallen (95%) een [æi], twee keer *sleep* en een keer *kenyntjie*.

Bij de vrouwen met lagere schoolopleiding noteren we in 70 van de 80

gevallen (88%) een [əi]. Vrouwen met hogere schoolopleiding geven 58 van de 70 keer (83%) een [əi], 4 keer (6%) een [i] en 2 keer (3%) een [i:].

5.3.2 Leeftijd

Mannen onder de 80 scoren in 100 van de 130 mogelijkheden (77%) een [əi], 17 keer (13%) een [i] en 6 keer (5%) een [i:]. De mannen van boven de 80 scoren 18 van de 20 keer een [əi] (90%) en 1 keer (5%) een [i].

Vrouwen jonger dan 80 geven 86 van de 100 keer (86%) een [əi], 3 keer (3%) een [i] en 2 keer (2%) een [i:]. De vrouwen ouder dan 80, geven 35 van de 40 keer (88%) een [əi] en 1 keer (3%) een [i].

5.4 De [e]/[ø]-wisseling

Het betreft hier vijf items, wat wil zeggen 150 (30 maal 5) mogelijkheden in het totaal. Daarvan wordt in 118 gevallen (79%) een [e] genoteerd en 20 maal (13%) een [ø]. Mannen scoren in totaal 53 van de 75 maal (71%) een [e] en 16 maal (21%) een [ø]. Bij de vrouwen is dat 68 van de 75 keer (91%) een [e] en 4 keer (5%) een [ø].

Daarnaast is er 1 keer *bessem* genoteerd, 2 keer *biesem*, 1 keer *siewe* en drie keer *veertag*. In twee gevallen is er niets ingevuld (1%).

5.4.1 Opleiding

Bij de mannen met lagere schoolopleiding noteren we 24 van de 45 keer (53%) een [e] en 15 keer (33%) een [ø]. De mannen met de hogere schoolopleiding geven 29 van de 30 keer (97%) een [e]-uitspraak en 1 keer (3%) een [ø]-uitspraak.

De vrouwen met lagere schoolopleiding scoren in 37 van de 40 gevallen (93%) een [e]-uitspraak en 1 keer (3%) een [ø]-uitspraak. De vrouwen met hogere schoolopleiding scoren 31 van de 35 keer (89%) een [e] en 3 keer (9%) een [ø].

5.4.2 Leeftijd

Mannen jonger dan 80 geven 45 van de 65 keer (69%) een [e]-uitspraak en 15 keer (23%) een [ø]-uitspraak. De mannen van boven de 80 geven 8 keer een [e] (80%) en 1 keer een [ø] (10%).

Bij vrouwen onder de 80 noteren we 47 van de 50 keer (94%) een [e] en 3 keer (6%) een [ø]. De vrouwen van ouder dan 80 scoren 18 van de 20

maal (90%) een [e] en 1 maal (5%) een [ø].

5.5 De intervocalische [x]

In Mamre is geen enkele keer de intervocalische [x] genoteerd.

Wel vinden we hier varianten als *posseël*, *stemp* en *reënt*, evenals *voële* en *volejtje*.

5.6 Varia

In dit onderdeel wordt naar vijf verschillende klankwisselingen gevraagd. In totaal is tien van de 150 maal (7%) de Nederlandse uitspraak genoteerd. In alle andere gevallen is de Standaardafrikaanse uitspraak genoteerd of een andere variant. In 15% van de gevallen is er iets anders ingevuld, zoals *knikkels* (10 keer) en *seen* (1 keer), *mug* (8 keer) of *knukkels* (2 keer).

De [ø]/[o]-wisseling in het woord *seun/zoon* levert in totaal 26 van de 30 keer (87%) een [ø]-uitspraak op en 2 keer (7%) een [o]-uitspraak. De [o]-uitspraak vinden we 1 keer bij een man, jonger dan 80 met lagere schoolopleiding en 1 keer bij een vrouw, ouder dan tachtig met een hogere schoolopleiding.

Eén keer is *seen* genoteerd, bij een man jonger dan 80 jaar, met lagere schoolopleiding.

Bij de [ε]/[a]-wisseling in het woord *kerse/kaarse* noteren we 28 keer de [ε]-uitspraak (93%) en 2 keer de [a]-uitspraak (7%). Ook hier weer is het een man, jonger dan 80 met een lagere schoolopleiding en een vrouw van boven de 80 met een hogere schoolopleiding.

De [ø]/[ɔ]-wisseling in het woord *kneukels/knokkels* is slechts 1 keer genoteerd (3%), bij een man van onder de 80 met een lagere schoolopleiding. In 13 gevallen (43%) is de [ø] genoteerd en 10 maal noteren we het woord *knikkels*. Daarnaast komt 2 keer *knukkels* voor, 1 keer *enkels* en 1 keer *knoppe*.

In de [œ]/[ε]-wisseling van *murg/merg* wordt in totaal 16 keer (53%) [œ] genoteerd en 4 keer (13%) [ε]. De [ε] vinden we drie keer bij mannen met lagere schoolopleiding, jonger dan 80 en 1 keer bij een vrouw van boven de 80 met hogere schoolopleiding.

Opmerkelijk is hier de variant *mug*, die 8 keer wordt genoteerd (27%).

Bij de [ɑ]/[ε]-wisseling in het woord *vars/vers* noteren we in totaal 27 keer (90%) een [ɑ] en 1 keer een [ε] (3%). De enige [ε]-uitspraak horen we bij een man van jonger dan 80 met een lagere schoolopleiding.

5.7 *Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?*

In deze categorie zijn er in totaal 240 mogelijke scores (8 items maal 30 vragenlijsten). In Mamre is 54 keer (23%) de Nederlandse betekenis van de woorden gegeven. In 96 gevallen is er onbekendheid met de betekenis genoteerd (40%). Er wordt 43 maal (18%) gekozen voor de 'Standaardafrikaanse variant' (gril, kuiken, slaap). Daarnaast is er een reeks alternatieve antwoorden genoteerd (zie onder).

Mannen scoren in totaal 45 maal van de 120 (38%) 'ek weet nie' en 33 maal (28%) de Nederlandse betekenis. Vrouwen scoren 51 maal van de 120 mogelijkheden 'ek weet nie' (43%) en geven 21 keer (18%) de Nederlandse betekenis.

5.7.1 Opleiding

Bij mannen met een lagere schoolopleiding wordt in 29 van de 72 gevallen (40%) 'ek weet nie' genoteerd en 20 keer (28%) de Nederlandse betekenis. De mannen met een hogere schoolopleiding zeggen in 16 van de 48 gevallen (33%) de betekenis niet te kennen en geven 13 keer (27%) de Nederlandse betekenis.

De vrouwen met lagere schoolopleiding zeggen in 34 van de 64 gevallen (53%) de betekenis niet te kennen en geven 4 keer (6%) de Nederlandse betekenis. De vrouwen met hogere schoolopleiding noteren 17 van de 56 keer (30%) onbekendheid met de woorden en 17 keer (30%) geven zij de Nederlandse betekenis.

5.7.2 Leeftijd

Mannen jonger dan 80 jaar scoren 39 van de 104 keer (38%) 'ek weet nie' en 32 maal (31%) de Nederlandse betekenis. De mannen van boven de 80 scoren in 6 van de 16 gevallen (38%) 'ek weet nie' en geven 1 keer (7%) de Nederlandse betekenis.

Vrouwen van jonger dan 80 geven 24 van de 80 keer (30%) te kennen de betekenis van de woorden niet te weten en geven 17 keer (21%) de Nederlandse betekenis. De vrouwen van boven de 80 scoren 14 van de 32 keer (44%) op onbekendheid met de betekenis en geven in 4 gevallen (13%) de Nederlandse betekenis.

De scores bij de verschillende woorden afzonderlijk:

krank (siek)	10 = 33%
'n rund ('n bees)	5 = 17%

'n stier ('n bul)	10 = 33%
'n geit ('n bok)	3 = 10%
'n keuken ('n kombuis)	3 = 10%
'n nagel ('n spyker)	3 = 10%
suutjies (stadig)	14 = 47%
vaak (dikwels)	- -

De hoogste scores zijn vergelijkbaar met die van Namakwaland en Genadendal: *suutjies* is het meest bekend en daarna komen *krank* en *stier*.

In de alternatieve antwoorden is voor *geit* net als in Namakwaland en Genadendal *watergeut* als betekenis gegeven.

Alternatieve antwoorden bij de woordenschat:

krank:	sieklik (9 maal), hulpeloos, ek het 'n kwaal, nie gesond nie, voel nie lekker nie, oud, kan nie al jou ledemate gebruik
'n rund:	'n bok, 'n perd
'n stier:	'n bok
'n geit:	' behoort aan dak', watervanger, watergeut, waterpyp, watergeit, geitjie
'n keuken:	hoender, voël wat kan loop
'n nagel:	slang
suutjies:	stadig, gevoels, saggies (5 maal)
vaak:	slaap, moeg, lomerig

5.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in

Het betreft hier twee items, dat is in totaal 60 mogelijkheden (2 maal 30). Daarvan wordt in totaal 6 keer (10%) de Nederlandse variant genoteerd en 45 keer (75%) de Standaardafrikaanse vorm. Vrouwen kiezen in totaal 2 van de 30 keer (7%) voor de Nederlandse variant en mannen 4 keer (13%).

"Iemand wat niet sokkies en skoene aan het nie, loop ..." Hier wordt in totaal 28 keer (93%) *kaalvoet* gescoord: 13 keer van de 15 door mannen (87%) en 15 keer door vrouwen (100%). In twee gevallen (7%) treffen we hier *blootvoet* aan: beide keren bij mannen jonger dan 80 met een lagere schoolopleiding (13%).

"Wanneer ek iets vergeet het, het dit my ..." In totaal 17 van de 30 keer (57%) noteren we hier *ontgaan*: 8 keer bij de mannen (53%) en 9 keer bij de vrouwen (60%). Vier maal (13%) noteren we *ontskiet*: 1 keer bij een man jonger dan 80 met lagere schoolopleiding, 1 keer bij een man met hogere schoolopleiding en 2 keer bij vrouwen: 1 zonder opleiding en 1 met hogere schoolopleiding; 1 onder en 1 boven de 80 jaar.

Varianten op *ontgaan* in de vragenlijsten: 'ontwerp', 'nie onthou', 'ontsnap', 'ontglip' (3 maal), 'ontval', 'uit my uit'.

5.9 *Idiome*

In Mamre noteren we in totaal 87 van de 300 keer de Nederlandse betekenis van de woorden (29%). Mannen geven in totaal 52 maal de Nederlandse betekenis (35%) en vrouwen 35 maal (23%). In 170 van de mogelijkheden (57%) geven de respondenten aan de idiomen niet te kennen. Daarnaast zijn er een aantal alternatieve antwoorden gegeven (zie onder).

De scores per idioom afzonderlijk:

1. Die kans is verkyk	18 = 60%
2. Om 'n gat in die hand te hê	
- 'om spandabelrig te wees'	7 = 23%
- 'om maklik geld uit te gee'	5 = 17%
Totaal:	12 = 40%
3. Om baie pyle op jou boog te hê	
- 'om baie maniere te hê om jou te verdedig'	4 = 13%
- 'om baie ambisieus te wees'	2 = 7%
Totaal:	6 = 20%
4. Om met iets op die proppe te kom	
- 'om met iets voor die dag te kom'	3 = 10%
- 'om oor iets te begin praat'	2 = 7%
Totaal:	5 = 17%
5. Hy is 'n hele Piet	5 = 17%
6. Om iemand die mette te lees	11 = 37%
7. In die dae van Olim	7 = 23%
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie	15 = 50%
9. Om veel met iemand op te hê	6 = 20%
10. Om van die reën in die drup te kom	2 = 7%

5.9.1 *Opleiding*

Respondenten met een lagere schoolopleiding geven in 113 van de 170 gevallen (67%) aan de betekenis van de idiomen niet te kennen. Bij mannen is dit in 45 van de 90 mogelijkheden (50%) en bij vrouwen in 68 van de 80 mogelijkheden (85%). Van deze groep noteren we 41 van de 170 keer (24%) de Nederlandse betekenis: 34 maal bij mannen (38%) en 7 maal bij de vrouwen (9%).

Van respondenten met een hogere schoolopleiding is in 39 van de 130 gevallen (45%) onbekendheid met de betekenis genoteerd: 28 van de 60 keer bij mannen (47%) en 31 van de 70 keer bij vrouwen (44%). Deze groep scoort 46 maal (27%) de Nederlandse betekenis: 18 maal bij de mannen (30%) en 28 maal (40%) bij de vrouwen

5.9.2 Leeftijd

Bij de groep van jonger dan 80 jaar wordt in 118 van de 230 mogelijkheden (51%) onbekendheid met de betekenis van de idiomen weergegeven: 58 van de 130 keer bij de mannen (45%) en 62 van de 100 keer bij de vrouwen (62%). In deze leeftijdsategorie wordt 75 maal (33%) gescoord op de Nederlandse betekenis van de idiomen: 50 maal bij de mannen (39%) en 25 keer bij de vrouwen (25%).

De groep die ouder is dan 80 jaar scoort in 43 van de 60 gevallen (72%) op onbekendheid met de idiomen: 15 van de 20 keer bij de mannen (75%) en 28 van de 40 keer bij de vrouwen (70%). In totaal 12 keer (20%) wordt bij deze groep de Nederlandse betekenis van de idiomen genoteerd: 2 keer bij de mannen (10%) en 10 keer bij de vrouwen (25%).

Alternatieve antwoorden bij de idiomen:

1. die tyd is verloop/verby; die kans is verby
2. platsak, gewond, ek het iets verloor, om niks te hê nie, **ek het niks, seer**
3. baie krag (om baie krag te hê), om baie werk te hê, jy het baie sake aan, jou arsenaal is reg, te veel te doen te hê
4. om bo die water te bly
5. 'n verraer; windmakerig, hy is 'n groot man/mens, hy is 'n lang man, dis 'n geleerde man
6. om iemand die leviete te lees; om uit te skel, om te leer, om sleg te sê
7. in die ou dae
8. -
9. ek hou nie van hom nie; kom jy alweer/vriend, om iets mee te deel, om vrede te maak, te veel tyd deurbring met hom, baie te doen met 'n persoon, hou nie van hom nie
10. nat reent, om ontstae te raak van iets, om van buite af in te kom

We besluiten deze paragraaf met een paar opmerkelijke uitspraken van respondenten tijdens de interviews:

- * een vrouw van 65 zegt over Afrikaans: "Afrikaans is my moedermelktaal."

* een andere respondent weet ons te vertellen: "Vroeër het die mense Nederlands gepraat."

Hoofdstuk 6 Resultaten van Saron

6.1 Inleiding

In de maand februari 1998 gaan we naar Saron, waar we 36 interviews afnemen bij de plaatselijke bevolking. We leggen de vragenlijsten voor aan 26 vrouwen en 10 mannen.

Opnieuw is er bij de verwerking van het materiaal onderscheid gemaakt naar geslacht, opleiding en leeftijd. Op één na zijn alle mannen jonger dan 80 jaar; 4 van hen hebben een lagere schoolopleiding en 6 van hen hebben een hogere schoolopleiding.

Van de vrouwen zijn er 19 jonger dan 80 jaar en 7 zijn er 80 jaar of ouder; 15 vrouwen hebben een lagere schoolopleiding en 11 vrouwen hebben een hogere schoolopleiding.

De jongste respondenten zijn 58 (mannelijk) en 63 (vrouwelijk) jaar; de oudste zijn respectievelijk 80 en 90 jaar. Van de respondenten met lagere schoolopleiding zijn er 11 vrouwen en 4 mannen tussen de 70 en de 80 jaar en 4 mannen van 80 jaar of ouder. Bij de kandidaten met hogere schoolopleiding of meer zijn 8 vrouwen en 2 mannen tussen de 70 en de 80 jaar en 3 vrouwen en 1 man van 80 jaar of ouder.

In het Afrikaans dat gesproken wordt in Saron vinden we weinig resten uit de Nederlandse taal, met name wat de fonetiek betreft, maar ook in het lexicon. In de alternatieve antwoorden die de respondenten geven, treffen we echter een aantal interessante varianten aan, zoals de toevoeging van de [t] bij *reent* of zoals de klankwisseling in *knikkels* voor *kneukels*.

In de bespreking van de resultaten hieronder nemen we deze alternatieven.

6.2 De [œy]/[y]-wisseling

Van de 432 mogelijkheden (36 lijsten maal 12 gevraagde items) wordt in Saron 427 maal [œy] genoteerd (99%) en 1 maal [y] (0,3%). De enige [y] komt voor bij een vrouw van 85 jaar met een middelbare schoolopleiding.

In Saron wordt een algemene ontronding van de [œy] geconstateerd, bij verscheidene respondenten, alsmede de uitspraak [œi] in plaats van de [œy] in woorden als [krœis](kruis) en [kœiken] (kuiken). Voor *kuiken* noteren we ook [kikœnci].

Daarnaast treffen we hier wederom *buitekant* aan en een variant van *duiwel*, namelijk *duiel*, zonder uitspraak van de [v].

6.3 De [æ]/[i]-wisseling

In de 360 mogelijkheden (36 maal 10 items) wordt geen enkele keer [i] of [i:] genoteerd. In 353 van de gevallen (98%) noteren we de uitspraak [æi] en 1 keer wordt een [œy] gehoord in plaats van een [æi], in het woord *sluip* (slyp), bij een man met middelbare schoolopleiding.

Een andere opvallende variant vinden we bij het woord *konyu*, dat in 10 gevallen de 'schwa'-uitspraak krijgt: [kənəinci] of [kənəin] of [kənəiŋci]. Deze uitspraak wordt gehoord 2 keer bij een man met lagere schoolopleiding en 1 keer bij een man met hogere schoolopleiding, alle drie jonger dan 80; 5 keer bij een vrouw met lagere schoolopleiding en 2 keer bij een vrouw met hogere schoolopleiding. Bij de vrouwen betreft het 6 keer een vrouw jonger dan 80 en 1 keer een vrouw van boven de 80 jaar.

6.4 De [e]/[ø]-wisseling

Voor de [e]/[ø]-wisseling hebben we de 36 respondenten bevraagd op 5 items, hetgeen 180 mogelijke antwoorden oplevert. In 167 gevallen is er een [e] genoteerd (93%): 47 keer bij de mannen (94%) en 120 keer bij de vrouwen (92%). Vijf maal noteren we de [ø] (3%): 2 keer bij de mannen (4%) en 3 keer bij de vrouwen (2%). Een opvallende variant in deze categorie is het woord *besem* dat in 8 gevallen is uitgesproken als *biesem*, 7 maal door vrouwen en 1 keer door een man.

6.4.1 Opleiding

De twee [ø]-uitspraken vinden we beide bij mannen met een lagere schoolopleiding (10%); in 18 van de 20 gevallen wordt hier [e] genoteerd (90%). Mannen met hogere schoolopleiding scoren in alle 6 de gevallen een [e] (100%).

Bij de vrouwen noteren we de [ø]-uitspraak eveneens bij de groep met lagere schoolopleiding: in 3 van de 75 gevallen (4%). In deze groep noteren we 62 keer [e] (83%). Daarnaast noteren we hier vijf maal *biesem*. De groep vrouwen met hogere schoolopleiding geeft in 53 van de 55 gevallen een [e]-uitspraak te horen (96%). We noteren hier twee maal *biesem*.

6.4.2 Leeftijd

Bij de mannen jonger dan 80 jaar komt 43 keer [e] voor (96%) en 2 maal [ø] (4%). De man van 80 jaar scoort in alle vijf de mogelijkheden op [e]

(100%).

In 90 van de 95 mogelijkheden laten vrouwen van onder de 80 jaar een [e] horen (95%); 1 keer noteren we hier de [ø] (1%). In de groep van 80 jaar en ouder komt de [e] in 30 van de 35 mogelijkheden voor (86%) en de [ø] twee keer (6%).

6.5 De intervocalische [x]

In Saron noteren we geen enkele intervocalische [x].

Wel worden er in deze categorie een aantal opvallende varianten genoteerd, met name bij het woord *reën*, waar in 15 van de 30 mogelijkheden bij dit woord een [t] wordt toegevoegd, een verschijnsel dat we ook in andere onderzoeksgebieden hebben genoteerd. In zijn boek *The Development of Afrikaans* bespreekt Ponelis (1993:123-124) dit verschijnsel als 't-Paragoge': de toevoeging van de [t] in woorden die oorspronkelijk geen [t] kenden, zoals *diakent*, *ervarentheid*. (We wezen reeds op dit verschijnsel in de noot bij paragraaf 3.5.) Volgens Ponelis zijn spreektaalkenmerken als deze niet willekeurig overgenomen uit verschillende dialecten, maar vormen ze waarschijnlijk een deel van de 17e eeuwse Hollandse of Amsterdamse spreektaal. Ponelis merkt hierbij bovendien op dat deze kenmerken — die een overeenkomst vormen tussen het Afrikaans en Nederlandse dialecten — zijn veranderd sinds de vroeg-moderne tijd en dat sommige van hen sindsdien zijn verdwenen uit het Afrikaans of uit huidige Nederlandse dialecten. Zo komt de toevoeging van de [t] bij *reën* in het huidige Standaardafrikaans formeel niet meer voor (nog wel in de omgangstaal), terwijl deze is blijven bestaan in een woord als *ervarentheid*. Het is dus zeer goed mogelijk dat we in het geval van *reent* te maken hebben met een Nederlandse taalrest uit de 17e eeuw.

Naast toevoeging van de [t], vinden we bij *reën* ook uitspraken als *reent* (2x), [rin] (1x) en [rønt] (1x). Opvallend bij deze laatste variant is bovendien de [e]/[ø]-wisseling.

Bij het woord *leuen* noteren we varianten als *lie*, *leen*, beide 1 keer.

Opvallend is eveneens de weglating van de [b] in het woord *oomblik*, hetgeen 3 keer voorkomt, in alle drie de gevallen bij vrouwen.

Voor het woord *seël* vinden we net als in andere onderzoeksgebieden het geval was, de Engelse variant *stemp* of *stem*. Deze variant wordt in totaal 9 maal genoteerd.

6.6 Varia

In dit onderdeel wordt gevraagd naar vijf verschillende klankverschijnselen

dat het aantal mogelijkheden brengt op 180. In totaal 139 maal (77%) noteren we hier de Standaardafrikaanse uitspraak; slechts 1 keer (1%) wordt de Nederlandse uitspraak genoteerd, dit laatste bij een vrouw van onder de 80 jaar met een middelbare schoolopleiding. Het betreft hier het woord *merg*, dat in Standaardafrikaans *murg* is.

Met het woord *murg* is overigens iets anders opmerkelijks aan de hand: in 16 gevallen is hier de uitspraak[mœx] en 1 keer [mæx] genoteerd, met weglating van de [r]. Bij navraag naar de spelling van het woord, voegt een respondent (een vrouw met middelbare schoolopleiding) de [r] wel toe: de spelling van *mug* is > m, u, r, g <. We vinden deze variant 3 keer bij mannen met lagere schoolopleiding en 2 keer bij mannen met een hogere schoolopleiding; 4 mannen zijn jonger dan 80 en 1 man is 80 jaar. Bij vrouwen met lagere schoolopleiding komt de variant 10 keer voor, en 1 keer bij een vrouw met hogere schoolopleiding. Van de vrouwen zijn er 8 jonger en 3 ouder dan 80 jaar.⁸

Een tweede opvallende variant die we noteren in deze categorie en die we eveneens hebben aangetroffen in andere onderzoeksgebieden, is *knikkels* voor het woord *kneukels*. Deze variant noteren we in Saron in totaal 21 keer. Drie keer wordt de variant gehoord bij mannen met lagere schoolopleiding en 2 keer bij mannen met hogere schoolopleiding; 10 keer bij vrouwen met lagere schoolopleiding en 4 keer bij vrouwen met hogere schoolopleiding. Van de vrouwen zijn er 12 jonger en 2 ouder dan 80 jaar.

Naast *knikkels* vinden we hier *litte* (5 keer) en 1 keer wordt het woord *enkels* genoteerd.

6.7 Woordeskaf: Wat betekenen de volgende woorden?

In deze categorie zijn er in totaal 288 mogelijke scores (8 items maal 36 vragenlijsten). In totaal is hier 123 maal (43%) 'ek weet nie' genoteerd; 63 keer (22%) wordt gekozen voor de Afrikaanse betekenis *slaap* voor het woord *vaak* en wordt gekozen voor de betekenis *kuiken* voor het woord *keuken*, dat in zijn uitspraak een variatie is in de omgangstaal. In 49 gevallen (17%) wordt gescoord op de Nederlandse betekenis.

Mannen scoren in totaal 29 keer 'ek weet nie' (36%) en 14 keer de Nederlandse betekenis (18%). Vrouwen geven in 94 gevallen (45%) te kennen de betekenis niet te weten en in 35 gevallen (17%) scoren zij op de Nederlandse betekenis van de woorden.

Net zoals dat in andere onderzoeksgebieden het geval is, liggen de

⁸ Een 69-jarige respondent wist ons een interessante wetenswaardigheid over *murg* te vertellen: 'Murg is dikker wanneer dit volmaan is.'

alternatieve antwoorden vaak dicht bij de oorspronkelijke betekenis, zoals 'sag' of 'saggies' voor *suutjies* (komt in totaal 7 keer voor).

6.7.1 Opleiding

Bij mannen met lagere schoolopleiding wordt in 16 van de 32 (50%) 'ek weet nie' genoteerd en 5 keer (16%) de Nederlandse betekenis. De mannen met de hogere schoolopleiding zeggen 13 keer (27%) de betekenis niet te kennen en geven in 9 gevallen de Nederlandse betekenis van het woord (19%).

Vrouwen met een lagere schoolopleiding zeggen in 56 gevallen (47%) de betekenis van de woorden niet te kennen en in 18 gevallen (15%) geven zij de Nederlandse betekenis van de woorden weer. Bij vrouwen met een hogere schoolopleiding noteren we in 38 gevallen (43%) onbekendheid met de betekenis van de woorden en in 17 gevallen (19%) wordt hier de Nederlandse betekenis weergegeven.

6.7.2 Leeftijd

Mannen onder de 80 geven in 11 van de 72 gevallen (15%) te kennen de betekenis niet te weten. De man van 80 doet dit 4 keer (50%). Mannen onder de 80 geven 8 keer de Nederlandse betekenis van het woord (11%); de man van 80 doet dit 1 keer (13%).

Vrouwen van jonger dan 80 geven in 66 van de 152 gevallen (43%) weer de betekenis van de woorden niet te kennen en 27 keer (18%) noteren we hier de Nederlandse betekenis van de woorden. Vrouwen van 80 jaar of ouder zijn in 28 van de 56 gevallen (50%) onbekend met de betekenis van de woorden en 8 keer (14%) geven zij de Nederlandse betekenis van de woorden.

De scores bij de verschillende woorden afzonderlijk:

krank (siek)	19 = 53%
'n rund ('n bees)	1 = 3%
'n stier ('n bul)	6 = 17%
'n geit ('n bok)	-
'n keuken ('n kombuis)	-
'n nagel ('n spyker)	-
suutjies (stadig, stilletjies)	23 = 64%
vaak (dikwels)	-

Vergelijkbaar met de scores in de andere onderzoeksgebieden zijn in Saron

opnieuw de woorden *krank* en *suutjies* het meest bekend.

In de alternatieve antwoorden komt bovendien *geit* eveneens net als in de andere gebieden, in de resultaten voor in de betekenis van 'watergeit': 'lei water van die dak af'.

Alternatieve antwoorden bij de woordenschat:

krank: oud, kranklik, sieklik, siekerig, gebrekklik, verkranklik, siek en inmekaar, pyn, kruppel, ouderdom, nie gesond voel nie, 'ek is krankement'
'n rund: 'n ribbok, 'n perd
'n stier: 'n jakkals
'n geit: watergeit van die dak af, gier, 'n grimmigheid, laf wees, 'n watergeit, 'lei water van die dak af, geitjie, waarmee die water afloop, dis waarmee die water bij die dak afloop, wildebok
'n keuken: -
'n nagel: 'n naald
suutjies: sag, saggies
vaak: -

6.8 *Woordeskaf: Vul die ontbrekende woorde in*

In dit onderdeel betreft het twee items, wat betekent 72 mogelijke scores in totaal. Daarvan is in 57 van de gevallen (79%) het Standaardafrikaanse woord gegeven, 1 keer wordt gescoord op 'ek weet nie' (1%) en in geen enkel geval is gescoord op de Nederlandse variant van het woord.

Bij de alternatieve antwoorden noteren we een aantal interessante varianten van het woord *ontgaan*: hier wordt 7 keer het woord *ontglip* genoteerd en 5 keer het woord *ontval*. Beide varianten treffen we aan bij vrouwen, zowel bij vrouwen met hogere als met lagere opleiding en bij vrouwen jonger en die van ouder dan 80 jaar; 1 keer wordt de variant gescoord door een man met lagere schoolopleiding van jonger dan 80 jaar. Een ander alternatief dat 1 keer is genoteerd bij een vrouw met lagere schoolopleiding, jonger dan 80, is: *ontbreek*. In deze groep respondenten is er tevens een vrouw die de [t] weglaat in het woord *ontgaan*: *ongaan*.

In totaal wordt er 21 keer *ontgaan* (58%) genoteerd en 36 keer (100%) *kaalvoet*. Eén respondent merkt op bij *kaalvoet*: "Oumense het blotvoet gebruik".

6.9 *Idiome*

Het aantal scores op de Nederlandse betekenis van de idiomen is in Saron,

vergeleken met de overige onderzoeksgebieden, tamelijk laag: slechts in 57 van de in totaal 360 gevallen wordt hier de Nederlandse betekenis gegeven (16%). Mannen geven in 23 van de 100 mogelijkheden (23%) de Nederlandse betekenis weer en vrouwen doen dit in 35 van de 260 gevallen (14%). In 257 van de gevallen (71%) geven de respondenten aan de betekenis niet te kennen.

Daarnaast zijn er een aantal alternatieve antwoorden gegeven die we hieronder opnemen.

Allereerst treft u hier de scores per idioom afzonderlijk:

1. Die kans is verkyk	21 = 58%
2. Om 'n gat in die hand te hê	
– 'om spandabelrig te wees'	2 = 6%
– 'om maklik geld uit te gee'	1 = 3%
Totaal:	3 = 8%
3. Om baie pyle op jou boog te hê	
– 'om baie maniere te hê om jou te verdedig'	1 = 3%
4. Om met iets op die proppe te kom	1 = 3%
5. Hy is 'n hele Piet	1 = 3%
6. Om iemand die mette te lees	10 = 30%
7. In die dae van Olim	4 = 11%
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie	12 = 33%
9. Om veel met iemand op te hê	3 = 8%
10. Om van die reën in die drup te kom ⁹	1 = 3%

6.9.1 Opleiding

Respondenten met lagere schoolopleiding geven in totaal 153 van de 190 keer aan de betekenis van de idiomen niet te kennen (81%). Bij mannen is dat 29 van de 40 keer (73%) en bij vrouwen is dat 124 van de 150 keer (83%). In totaal 26 keer (14%) wordt hier de Nederlandse betekenis genoteerd: 9 keer bij mannen (23%) en 17 keer bij vrouwen (11%).

Bij respondenten met een hogere schoolopleiding noteren we in 104 van de 170 gevallen (61%) onbekendheid met de idiomen. Bij mannen is dit 26 van de 60 keer (52%) en bij vrouwen is dat 78 van de 110 keer (71%). In totaal wordt bij deze groep 32 keer de Nederlandse betekenis genoteerd (19%): 14 keer bij de mannen (23%) en 18 keer bij de vrouwen (16%).

⁹ Deze uitdrukking is nauwelijks bekend bij de respondenten; in dit geval wordt de Nederlandse betekenis gescoord door een vrouw van 90 jaar oud.

6.9.2 Leeftijd

Bij de groep van jonger dan 80 jaar wordt in 196 van de 280 mogelijkheden (70%) onbekendheid met de idiomen genoteerd: 48 van de 90 keer bij mannen (53%) en 148 van de 190 keer bij vrouwen (78%). In deze groep wordt in totaal 45 keer (16%) de Nederlandse betekenis genoteerd: 20 keer bij de mannen (22%) en 25 keer bij de vrouwen (13%).

De man van 80 jaar scoort 7 keer op onbekendheid met de idiomen (70%) en 2 keer geeft hij de Nederlandse betekenis (20%). Bij de vrouwen van 80 jaar of ouder wordt 54 van de 70 keer onbekendheid met de idiomen genoteerd (77%) en in 10 gevallen wordt de Nederlandse betekenis gegeven (14%).

Alternatieve antwoorden bij de idiomen:

1. 'Die kans is min.'
2. 'iets verloor' (2 keer); 'dit gaan verlore'; 'om nie iets te hê nie'; 'om suinig te wees'
3. verantwoordelijkheid; 'baie werk om te doen'; 'om te skiet'; 'om baie moeilikheid te hê'; 'jy vat meer as wat jy kan dra'; 'om sterk te wees'
4. 'om maklik daaraan te kom'; 'om welvaart te bekom'
5. 'hy is 'n komplekse man'; 'n man met selfbeheersing'; 'hy is 'n diknek'; 'hy dink hy is iets'; 'n hele mens'
6. 'vermaan'; 'om die leviete voor te lees'; 'om voorskrifte te gee'; 'voor te skryf'; 'om iemand te waarsku'
7. 'in die ou dae'; 'in die verlede'; 'in die dae van ouderdom'
8. 'om nie met iemand te kan baklei nie'; 'nie kan kompeteer nie' (2 keer)
9. 'om te veel te praat met iemand'; 'jy is moeg vir hom'; 'om baie besig te wees met hom'; 'om baie in gemeen te hê'; 'om oog om oog te sien'; 'om 'n ophef te maak'; 'om rusie te maak'; 'hy is 'n las'; 'om te veel met hom te doen te hê'
10. 'om te skuil'; 'om voorspoedig te wees'; 'om welvaart te bekom'¹⁰

Tot slot nog een aantal optekeningen gemaakt tijdens de interviews, die opmerkelijke uitdrukkingen in de taalvarianten laten zien:

'Ek sal nie daarby kom nie' zegt een mannelijke respondent van 77 (zonder onderwijs) als hij bedoelt de betekenis niet te weten.

¹⁰ De betekenisgeving 'om welvaart te bekom' wordt door dezelfde man zowel toegekend aan de uitdrukking hier ('Om van die reën in die drup te kom') als aan de uitdrukking van nummer 4 ('Om met iets op die proppe te kom'). Men kan zich hier de vraag stellen of de respondent de betekenis werkelijk kent.

Een vrouw van 77 met lagere schoolopleiding vertrouwt de interviewer toe: 'Hier es klagtes, maar ons kan nie agter die klagtes lê nie, ons moet uitdop en vorentoe kyk.'

Een man van 74 uit Saron met lagere schoolopleiding geeft de volgende uitdrukkingen te horen: 'Ek is nie meer op die mark nie', hetgeen beteken: 'Ek beoefen nie meer 'n beroep nie.' 'Hulle praat onverskuldig', wat beteken: 'Hulle praat onversorg.' 'Hy loop op die kurke', wat wil zeggen: 'Hy loop met krukke.'

Een mannelijke respondent van 69 met middelbare schoolopleiding: 'Jy is onbehoefig' beteken: 'Jy het niks nodig nie.'

Hoofdstuk 7 Resultaten van de Moslingemeenschap in Kaapstad

7.1 Inleiding

In de maand maart van 1998 zijn opnames gemaakt van het Afrikaans in de Moslingemeenschap in Kaapstad. We leggen vragenlijsten voor aan 15 mannen en 16 vrouwen die zijn opgegroeid in plaatsen als: Distrik 6, de Bo-Kaap, Soutrivier, Elsiesrivier, Kaapstad.

De mannen zijn allen jonger dan 80 jaar, de jongste man is 42 jaar en de oudste is 79 jaar. Van de mannen hebben er 6 een lagere schoolopleiding genoten en 9 van hen zijn naar de middelbare school gegaan.

Bij de vrouwen zijn er 2 ouder dan 80 jaar en de rest is jonger dan 80 jaar; de oudste vrouw is 85 jaar en de jongste is 22 jaar. De vrouw van 85 heeft geen onderwijs genoten, 7 vrouwen hebben een lagere schoolopleiding gehad en 8 vrouwen vervolgonderwijs onder wie er 1 naar college is geweest.

Wat de uitspraak van het Afrikaans betreft, vinden we in deze groep respondenten weinig taalresten uit het Nederlands. Opvallend is wel dat terwijl de [y]-klank als variant op de [œy] nauwelijks voorkomt er wel sprake is van een [i] als variant op de [æi]-klank, waar in andere gebieden meestal sprake is van het omgekeerde: wel de [y] maar niet de [i].

Veel opmerkelijker bij deze groep zijn de hoge scores op het gebied van lexicografische taalresten, met name in de idiomen.

7.2 De [œy]/[y]-wisseling

In deze categorie van 12 items hebben we de items *kruis* en *duitwel* weggelaten in verband met de religieuze achtergrond van de respondenten (Moslim). Zodoende blijven er 310 mogelijkheden (31 lijsten maal 10 items) over in deze categorie. Daarvan is in totaal 298 maal [œy] genoteerd (96%) en 1 keer [y] (1%), bij een vrouw van jonger dan 80 met hogere schoolopleiding (*volstruus*). Daarnaast vinden we ook 1 keer een [y] in de alternatieve antwoorden, bij een man met lagere schoolopleiding (*kukentjie*).

Varianten in deze categorie zijn *buitekant*, dat we ook hebben gehoord in de andere onderzoeksgebieden, en *kieken* of *kiekentjie*.

En net als dat bijvoorbeeld in Saron het geval was, horen we hier een lichte ontronding van de [œ] bij de respondenten.

7.3 De [æ]/[i]-wisseling

Van de 310 mogelijkheden in deze categorie noteren we in totaal 283 maal de Standaardafrikaanse uitspraak [æi] (91%) en 9 maal de [i]-klank (3%). We noteren de [i] 5 maal bij mannen (3%) en 4 maal bij vrouwen (3%). De [i:] is niet gehoord. Het betreft mannen en vrouwen met een lagere schoolopleiding (in die categorie liggen de percentage op respectievelijk 8% en 5%) en op een uitzondering na zijn ze allen jonger dan 80 jaar.

De woorden waarin de [i]-klank is opgetekend, zijn: *sliep* (7 maal), *wiefie* en *konien*.

Daarnaast horen we de varianten *kanyntjie* (4 maal) en *sleep* (5 maal). Deze laatste variant komt qua uitspraak in de richting van de [i:], maar het is onduidelijk of we hier met een Nederlandse taalrest te maken hebben of met een eigen ontwikkeling in het Afrikaans.

7.4 De [e]/[ø]-wisseling

Van de 155 mogelijkheden in deze categorie met 5 items horen we in totaal 142 maal (92%) de standaarduitspraak [e]. De [ø]-klank is nergens genoteerd.

De variant *bessem* is 1 keer (1%) genoteerd bij een man met lagere schoolopleiding (3% in deze categorie respondenten).

In plaats van de [e]-klank horen we wel een aantal keren de [i]-uitspraak, met name in *siewe* (1 keer bij een man met lagere schoolopleiding, 2 keer bij vrouwen met lagere schoolopleiding onder wie er 1 jonger en 1 ouder dan 80 is) en in *biesem* (2 keer bij mannen met lagere schoolopleiding en drie keer bij vrouwen met lagere schoolopleiding onder wie twee vrouwen jonger dan 80 en 1 vrouw ouder dan 80 jaar).

7.5 De intervocalische [x]

In de 186 mogelijkheden in deze categorie is geen enkele intervocalische [x] gehoord. In 168 van de gevallen (90%) noteren we hier de Standaardafrikaanse uitspraak.

Net als in de andere onderzoeksgebieden noteren we hier varianten als *reent* (6 maal), en 1 keer komt *rien* voor. In plaats van *leuen* horen we 1 keer *lien*.

Daarnaast vinden we de verafrikaanste uitspraak *stem*, *stemp* en *stam* voor *seël*.

Een laatste variant die we in deze categorie horen is *omelik* voor 'oomblik' (bij een vrouw van boven de 80 jaar).

Een opmerking van een van de respondenten, de vrouw van 85 zonder opleiding, is hier bijzonder interessant: 'By die Here is niks *onmogelik* nie.'

Plotseling komt hier de intervocalische [x] tevoorschijn. Zou het in spontaan taalgebruik eerder voorkomen dan in geval van een vraaggesprek waar we te maken hebben met sociaal gewenste antwoorden van de respondenten?

Een andere, misschien meer plausibele verklaring echter, kan zijn dat de respondente hier bijbeltaal spreekt, waarin het Nederlands nog bewaard is gebleven.

7.6 *Varia*

In de vijf items in deze categorie noteren we in totaal 142 van de 155 maal (92%) de Standaardafrikaanse uitspraak. In geen enkel geval is hier sprake van een uitspraak die zou kunnen duiden op een Nederlandse taalrest.

Met name bij *murg* en *vars* wordt voor 100% de Standaardafrikaanse uitspraak genoteerd.

Variaties op de standaarduitspraak vinden we ook hier weer in het woord *kneukels*: *knikkels* (8 keer) en *niekels* (1 keer).

Voor *seun* wordt 1 keer *sien* genoteerd en in plaats van *kerse* horen we 2 keer *kês*.

7.7 *Woordeskat: Wat betekende die volgende woorden?*

In deze categorie zijn er in totaal 248 mogelijkheden (8 items maal 31 vragenlijsten). Daarvan is in totaal 96 keer (39%) de Nederlandse betekenis opgetekend. In 67 gevallen (27%) wordt onbekendheid met de woorden genoteerd en 63 keer (25%) noteren we de tweede betekenis (Afrikaanse betekenis) van de woorden.

Mannen scoren in totaal 31 maal (26%) op onbekendheid met de woorden, 30 maal (25%) geven ze de tweede betekenis aan en 46 maal (38%) geven ze de Nederlandse betekenis van de woorden. Vrouwen geven in 36 gevallen (28%) onbekendheid met de woorden aan, 33 maal (26%) geven zij de tweede betekenis en 50 maal (39%) geven ze de Nederlandse betekenis van de woorden.

7.7.1 *Opleiding*

Bij mannen met lagere schoolopleiding noteren we 16 van de 48 keer (33%) onbekendheid met de woorden, 12 keer de Standaardafrikaanse betekenis (25%) en 13 keer de Nederlandse betekenis (27%). De mannen

met een hogere schoolopleiding zeggen in 15 van de 72 gevallen (21%) de betekenis van de woorden niet te kennen, 18 maal (25%) geven zij de tweede betekenis aan en 33 keer (46%) noteren we hier de Nederlandse betekenis van de woorden.

Vrouwen met lagere schoolopleiding geven in 23 van de 64 gevallen (36%) aan niet bekend te zijn met de woorden, 15 maal geven zij de tweede betekenis (23%) en 19 maal (30%) noteren we hier de Nederlandse betekenis van de woorden. Bij vrouwen met een hogere schoolopleiding wordt 13 maal van de 64 (20%) onbekendheid met de woorden genoteerd, 17 maal de tweede betekenis (27%) en 30 maal (47%) wordt de Nederlandse betekenis van de woorden genoteerd.

7.7.2 Leeftijd

De mannen zijn allen jonger dan 80, dus hier gelden dezelfde resultaten als we reeds vermeld hebben hierboven.

Vrouwen die jonger zijn dan 80 jaar geven in 30 van de 112 mogelijkheden onbekendheid met de woorden aan (27%); 30 maal noemen zij de tweede betekenis van de woorden (27%) en in 45 gevallen (40%) geven zij de Nederlandse betekenis van de woorden. De vrouwen die ouder zijn dan 80 jaar geven 6 van de 16 keer (38%) onbekendheid met de woorden aan, 3 keer geven zij de tweede betekenis (19%) en 5 keer (31%) noteren we hier de Nederlandse betekenis van de woorden.

De scores bij de afzonderlijke woorden:

krank (=siek)	23 = 74%
'n rund (=n bees)	10 = 32%
'n stier (=n bul)	20 = 65%
'n geit (=n bok)	16 = 52%
'n keuken (=n kombuis)	-
'n nagel (=n spyker)	5 = 16%
suutjies (=stadig, stilletjies)	22 = 68%
vaak (=dikwels)	-

Opnieuw noteren we de hoogste scores bij *krank* en *suutjies*, net als in de andere onderzoeksgebieden.

De alternatieve betekenis voor *geit* als 'watergeit', die we noteren in andere gebieden, hebben we in dit onderzoeksgebied niet gehoord. De alternatieve betekenis 'saggies' voor *suutjies* horen we slechts 1 keer. (Een vrouw met lagere schoolopleiding, jonger dan 80 jaar geeft tijdens het vraaggesprek aan dat *soetjies* 'suuker' =suiker betekent.)

Alternatieve antwoorden bij de woordenschat:

krank:	gebreklik, kranklik, hopeloos, nie lekker nie
'n rund:	donkie
'n stier:	yster
'n geit:	geitjie (6 maal), varkie
'n keuken:	'n klein kieken
'n nagel:	-
suutjie:	saggies, iets wat soet is
vaak:	-

7.8 *Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in*

Het gaat hier om twee items, hetgeen betekent 62 mogelijkheden. In totaal is er 54 maal (87%) de Standaardafrikaanse betekenis gegeven van de woorden. De Nederlandse variant is nergens genoteerd.

Bij het woord *kaalvoet* wordt voor 100% op de Standaardafrikaanse betekenis gescoord; bij *ontgaan* is dit 74% en in 3 gevallen (10%) wordt hier onbekendheid weergegeven. Alternatieve antwoorden hier zijn: *ontval* (2 keer), *ontglip* (2 keer) en *'uit my gedagte uitgegaan'* (1 keer).

7.9 *Idiome*

De bekendheid met de idiomen is in dit onderzoeksgebied hoger dan in alle andere onderzoeksgebieden: in 231 van de 310 mogelijkheden (75%) wordt hier de Nederlandse betekenis van de idiomen gegeven. In 74 gevallen (24%) wordt onbekendheid met de idiomen aangegeven en daarnaast zijn er een paar alternatieve antwoorden gegeven die we hieronder zullen opnemen.

Mannen scoren in totaal 111 maal (74%) op de Nederlandse betekenis van de woorden en 36 maal (24%) geven zij aan de betekenis niet te kennen.

Vrouwen scoren in totaal 120 maal (75%) op de Nederlandse betekenis en 38 maal (24%) geven zij aan onbekend te zijn met de idiomen.

De scores per idioom afzonderlijk:

1. Die kans is verkyk	26 = 84%
2. Om 'n gat in die hand te hê	23 = 74%
- 'om spandabelrig te wees'	7 = 23%
- 'om maklik geld uit te gee'	16 = 52%
3. Om baie pyle op jou boog te hê	24 = 77%

– 'om baie maniere te hê om jou te verdedig'	13 = 42%
– 'om baie ambisieus te wees'	11 = 36%
4. Om met iets op die proppe te kom	22 = 71%
– 'om met iets voor die dag te kom'	21 = 68%
– 'om oor iets te begin praat'	1 = 3%
5. Hy is 'n hele Piet	19 = 61%
6. Om iemand die mette te lees	22 = 71%
7. In die dae van Olim	23 = 74%
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie	27 = 87%
9. Om veel met iemand op te hê	24 = 77%
10. Om van die reën in die drup te kom	21 = 68%

7.9.1 Opleiding

Respondenten met lagere schoolopleiding geve in totaal 59 van de 120 keer aan de betekenis van de idiomen niet te kennen (49%): mannen 27 van de 60 keer (45%) en vrouwen 32 van de 80 keer (40%).

In 81 van de gevallen (68%) geve zij de Nederlandse betekenis van de woorden: bij mannen is dit 33 maal (55%) en bij vrouwen 48 keer (60%).

Respondenten met middelbare schoolopleiding of meer kennen in 15 van de 170 gevallen (9%) niet de betekenis van de idiomen: dit geldt voor 9 van de 90 gevallen bij mannen (10%) en 6 van de 80 gevallen bij vrouwen (8%).

In totaal 150 maal wordt bij deze groep respondenten de Nederlandse betekenis van de idiomen genoteerd (88%): 78 maal bij de mannen (87%) en 72 maal bij de vrouwen (90%).

7.9.2 Leeftijd

Alle mannelijke respondenten zijn jonger dan 80 jaar, dus hier gelden de totaalscores: 111 maal de Nederlandse betekenis (74%) van de idiomen en 36 maal (24%) onbekendheid met de idiomen.

Vrouwen die jonger zijn dan 80 jaar scoren 30 maal (21%) op onbekendheid met de idiomen en in 108 gevallen (77%) geve zij de Nederlandse betekenis van de idiomen.

De twee vrouwen van boven de 80 jaar geve 8 maal aan de betekenis niet te kennen (40%) en 12 keer geve zij de Nederlandse betekenis van de woorden (60%).

De respondenten in dit onderzoeksgebied geve slechts een paar alternatieve antwoorden bij de idiomen:

- ad 2. 'Om 'n gat in die hand te hê': 'jy het niks'
ad 4. 'Om met iets op die proppe te kom': 'jy kan dit hanteer'
ad 5. 'Hy is 'n hele Pier': 'hy is oorspronklik'
ad 6. 'Om iemand die mette te lees': 'om die Bybel te lees'

Tot slot nog een enkele uitdrukking die werd gebruik deur een van de
respondenten: 'Jy is klaar gelag', hetgeen betekent: 'Jy is te oud.'

Hoofdstuk 8   **Overzicht van de totaalcijfers**

8.1   *Inleiding*

In dit hoofdstuk geven we schematisch de overzichten weer van de totaalcijfers zoals die zijn voortgekomen uit het onderzoek. Allereerst vergelijken we de resultaten van de verschillende regio's: welke fonetische en lexicale taalresten komen in welke regio het meest of juist het minst voor. Daarnaast geven we de resultaten weer in de verschillende categorieën informanten, waarbij we onderscheid maken in leeftijd, opleidingsniveau en geslacht van de informanten. We zullen de resultaten na de overzichten kort bespreken. Eventuele conclusies geven we weer in het volgende en laatste hoofdstuk van dit rapport.

8.2   *Een vergelijking tussen de verschillende regio's*

8.2.1   **Fonetiek**

In het fonetische gedeelte van de vragenlijst hebben we de respondenten bevraagd op vijf onderdelen. Per onderdeel treft de lezer hieronder de totaalresultaten in percentages weergegeven. (De absolute aantallen staan tussen haakjes).

* [œy]/[y]-wisseling (12 items)

Namakwaland:	26% (169)
Genadendal:	2% (6)
Mamre:	8% (29)
Saron:	0,3% (1)
Moslimgemeenschap:	0,3% (1)

* [æi]/[i]-wisseling (10 items)

	[i]	[i:]
Namakwaland:	5% (26)	1% (3)
Genadendal:	–	–
Mamre:	7% (22)	3% (8)
Saron:	–	–
Moslimgemeenschap:	3% (9)	–

* [e]/[ø]-wisseling (5 items)

	[ø]	veertag	veurtag	bessem
Namakwaland:	46% (124)	3% (7)	2% (5)	2% (4)
Genadendal:	11% (17)	8% (13)		
Mamre:	13% (20)	2% (3)		1% (1)
Saron:	3% (5)			
Moslingem.:	-			

* intervocalische [x] (6 items)

Namakwaland:	1% (2)
Genadendal:	2% (4)
Mamre:	-
Saron:	-
Moslingem.:	-

* Varia (5 items)

	totaal	[e]/[o]	[ɛ]/[ɑ]	[ø]/[o]	[œ]/[ɛ]	[a]/[ɛ]
Namakwaland:	4% (11)	-	2% (1)	11% (6)	6% (3)	2% (1)
Genadendal:	3% (4)	6% (2)	-	6% (2)	-	-
Mamre:	7% (10)	7% (2)	7% (2)	3% (1)	13% (4)	3% (1)
Saron:	1% (1)	-	-	-	1% (1)	-
Moslingem.:	-	-	-	-	-	-

Als we de verschillende gebieden met elkaar vergelijken is procentueel gezien de aanwezigheid van Nederlandse taalresten als volgt:

Namakwaland:	16% (334)
Mamre:	8% (89)
Genadendal:	3% (31)
Saron:	1% (7)
Moslingemeenschap:	1% (10)

Overzicht van de soorten fonetische taalresten:

[e]/[ø]-wisseling:	18% (166)	
[œy]/[y]-wisseling:	10% (206)	
[əi]/[i]-wisseling:	[i]: 3% (57)	[i:]: 1% (11)
intervocalische [x]:	1% (6)	
varia totaal:	3% (26)	

Over het totaal genomen zien we dat in het fonetische gedeelte de meest voorkomende taalrest de [e]/[ø]-wisseling is (18%). Deze wisseling komt het meest voor in Namakwaland (46%).

De minst voorkomende soort taalrest is de intervocalische [x], die gemiddeld slechts voor 1% aanwezig is en die het hoogst scoort in Genadendal met 2%.

Over het algemeen vinden we de meeste taalresten op fonetisch gebied in Namakwaland (16%) en de minste in Saron en in de Moslinggemeenschap (beide 1%).

8.2.2 Lexicon

* Woordeskate: Wat betekenen die volgende woorden? (8 items)

Namakwaland:	26% (110)
Genadendal:	31% (80)
Mamre:	23% (54)
Saron:	17% (49)
Moslinggemeenschap:	38% (95)

* Woordeskate: Vul die ontbrekende woorden in (2 items)

Namakwaland:	32% (34)
Genadendal:	8% (5)
Mamre:	10% (6)
Saron:	-
Moslinggemeenschap:	-

Als we beide onderdelen van de woordenschat **samenvoegen**, ziet de verhouding tussen de verschillende regio's eruit als volgt:

Namakwaland:	27% (144)
Genadendal:	27% (85)
Mamre:	20% (60)
Saron:	17% (49)
Moslinggemeenschap:	31% (95)

* Idiome: Wat betekenen die volgende idioome? (10 items)

Namakwaland:	20% (108)
Genadendal:	35% (112)

Mamre:	29% (87)
Saron:	16% (57)
Moslimgemeenschap:	75% (231)

Een totaaloverzicht van de lexicografische taalresten in de onderzoeksgebieden levert de volgende percentages op:

Namakwaland:	23% (252)
Genadendal:	31% (197)
Mamre:	25% (147)
Saron:	15% (106)
Moslimgemeenschap:	53% (326)

Een vergelijking tussen de soorten lexicografische resten:

Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?:	27% (388)
Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in:	12% (45)
Idiome: Wat betekenen die volgende idiome?:	33% (595)

De resultaten uit het lexicografische gedeelte van de vragenlijsten laten een totaal ander beeld zien dan dat van het fonetische deel.

Bij de lexicografische taalresten scoren de idiomen het hoogst: in 33% van de gevallen zijn zij nog bekend bij de respondenten. In de woordenschat zijn het vooral de woorden *krank* en *suutjies* die het meest bekend zijn.

De regio waarin we de hoogste frequentie van aanwezigheid van lexicografische taalresten noteren, is de Moslimgemeenschap (53%) in Kaapstad, die op fonetisch gebied juist het laagst scoort. De regio waar we de minste lexicografische taalresten hebben gevonden is Saron (15%), dat ook op fonetisch gebied het laagst scoort. Een eventuele verklaring hiervoor kan zijn dat Saron een tijdlang een Duitse zendingspost is geweest en de Nederlandse uitspraak daardoor ontbreekt of is verdwenen.

Namakwaland scoort opvallend hoog bij de bekendheid met de woorden *blootvoet* en *ontskiet/ontskoot*, die in andere gebieden veel minder tot helemaal niet (meer) bekend zijn. In Namakwaland wordt in het algemeen meer bekendheid genoteerd met de woordenschat dan met de idiomen, maar de uitschieter in het lexicografische deel blijft de Moslimgemeenschap (waar overigens de twee bovengenoemde woorden helemaal niet bekend zijn, getuige de resultaten).

8.3 Overzicht van de resultaten naar geslacht, opleiding en leeftijd

Hieronder een overzicht van het totaal aantal fonetische taalresten in percentages, verdeeld over mannen en vrouwen, opleiding en leeftijd. (De absolute aantallen staan tussen haakjes).¹¹

Voor de volledigheid geven we eerst nogmaals de aantallen in de categorieën respondenten (De afkortingen l.s. en h.s. staan voor respectievelijk: lagere schoolopleiding en hogere (middelbare) schoolopleiding).

	Mannen		Vrouwen		Mannen		Vrouwen	
	l.s.	h.s.	l.s.	h.s.	<80	>80	<80	>80
Namakwaland (54)	16	5	25	7	15	6	21	11
Genadendal (32)	9	7	11	5	14	2	11	5
Mamre (30)	9	6	8	7	13	2	10	4
Saron (36)	4	6	15	11	9	1	19	7
Moslingem. (31)	6	9	8	8	15	–	14	2
Totaal:	$\overline{44}$	$\overline{33}$	$\overline{67}$	$\overline{38}$	$\overline{66}$	$\overline{11}$	$\overline{75}$	$\overline{29}$

8.3.1 Fonetiek

* Opleiding

	mannen		vrouwen	
	l.s.	h.s.	l.s.	h.s.
Namakwaland	13% (80)	7% (13)	22% (210)	14% (36)
Genadendal	2% (6)	–	5% (20)	2% (4)
Mamre	20% (69)	1% (2)	1% (2)	16% (17)
Saron	1% (2)	–	1% (3)	1% (20)
Moslingem.	3% (5)	–	1% (4)	0,3% (1)

* Leeftijd

	mannen		vrouwen	
	<80	>80	<80	>80
Namakwaland	14% (73)	11% (24)	21% (162)	18% (75)
Genadendal	1% (7)	–	5% (20)	2% (4)
Mamre	14% (69)	3% (2)	3% (11)	3% (4)
Saron	1% (2)	–	0,3% (2)	1% (3)
Moslingem.	1% (5)	–	1% (4)	1% (1)

¹¹ Aangezien in de vragenlijsten niet overal leeftijd en/of opleiding is aangegeven, kunnen de cijfers hier en daar een ietwat vertekend beeld geven.

Opleiding

- * Mannen met lagere school of minder (l.s.)
44 kandidaten maal 38 items (minus 6 maal 2 in de Moslimgemeenschap):
1660 mogelijkheden; 162 taalresten = 10%
- * Mannen met middelbare school of meer (h.s.)
33 kandidaten maal 38 items (minus 9 maal 2 in de Moslimgemeenschap):
1236 mogelijkheden; 15 taalresten = 1%
- * Vrouwen met lagere school of minder (l.s.)
67 kandidaten maal 38 items (minus 8 maal 2 in de Moslimgemeenschap):
2530 mogelijkheden; 239 taalresten = 9%
- * Vrouwen met middelbare school of meer (h.s.)
38 kandidaten maal 38 items (minus 8 maal 2 in de Moslimgemeenschap):
1428 mogelijkheden; 60 taalresten = 4%

Leeftijd

- * Mannen jonger dan 80 jaar
66 kandidaten maal 38 items (minus 15 maal 2 in de Moslimgemeenschap):
2478 mogelijkheden; 156 taalresten = 6%
- * Mannen van 80 jaar of ouder
11 kandidaten maal 38 items:
26 taalresten = 6%
- * Vrouwen jonger dan 80 jaar
75 kandidaten maal 38 items (minus 14 maal 2 in de Moslimgemeenschap):
2822 mogelijkheden; 201 taalresten = 7%
- * Vrouwen van 80 jaar of ouder
29 kandidaten maal 38 items (minus 2 maal 2 in de Moslimgemeenschap):
1098 mogelijkheden; 87 taalresten = 8%

Mannen en vrouwen totaal

Mannen: 2896 mogelijkheden
182 taalresten = 6%
Vrouwen: 3990 Mogelijkheden
299 taalresten = 8%

Opleiding totaal

Lagere school: 4202 mogelijkheden
401 taalresten = 10%
Middelbare school: 2664 mogelijkheden
of meer: 75 taalresten = 3%

Leeftijd totaal

Jonger dan tachtig jaar: 5300 mogelijkheden
357 taalresten = 7%
Tachtig jaar of ouder: 1516 mogelijkheden
113 taalresten = 8%

Fonetische taalresten blijken gemiddeld meer voor te komen bij respondenten met een lagere schoolopleiding (10%) dan bij degenen met een hogere schoolopleiding (3%). Bovendien komen deze taalresten gemiddeld iets meer voor bij mannen (10%) dan bij vrouwen (9%).

Vrouwen met een hogere schoolopleiding scoren echter hoger (4%) op de aanwezigheid van fonetische taalresten dan mannen met een hogere schoolopleiding (1%).

Bij de groep van 80 jaar en ouder (8%) vinden we gemiddeld iets meer fonetische resten dan bij de groep die jonger is dan 80 jaar (7%). Mannen laten in beide leeftijdscategorieën echter geen verschil zien: beide groepen scoren 6%. Bij de vrouwen is er wel een gering verschil: vrouwen van 80 jaar en ouder vertonen iets meer fonetische taalresten (8%) dan vrouwen die jonger zijn dan 80 jaar (7%).

8.3.2 Lexicon

* Opleiding

	mannen		vrouwen	
	l.s.	h.s.	l.s.	h.s.
Namakwaland	20% (65)	27% (27)	23% (114)	31% (44)
Genadendal	25% (45)	33% (46)	28% (62)	42% (42)

Mamre	32% (57)	27% (32)	8% (12)	33% (46)
Saron	18% (14)	19% (23)	12% (35)	16% (35)
Moslimgem.	38% (46)	62% (111)	42% (67)	64% (102)

* Leef tijd

	mannen		vrouwen	
	<80	>80	<80	>80
Namakwaland	23% (70)	19% (23)	23% (97)	20% (44)
Genadendal	29% (82)	23% (9)	39% (85)	22% (22)
Mamre	33% (86)	8% (3)	22% (43)	19% (15)
Saron	16% (28)	15% (3)	14% (52)	13% (18)
Moslimgem.	52% (157)	-	55% (153)	43% (17)

Opleiding

- * Mannen met lagere school of minder
44 kandidaten maal 20 items
880 mogelijkheden; 227 taalresten = 26%
- * Mannen met middelbare school of meer
33 kandidaten maal 20 items
660 mogelijkheden; 239 taalresten = 36%
- * Vrouwen met lagere school of minder
67 kandidaten maal 20 items
1340 mogelijkheden; 290 taalresten = 22%
- * Vrouwen met middelbare school of meer
38 kandidaten maal 20 items
760 mogelijkheden; 269 taalresten = 35%

Leef tijd

- * Mannen jonger dan 80 jaar
66 kandidaten maal 20 items
1320 mogelijkheden; 423 taalresten = 32%
- * Mannen van 80 jaar of ouder
11 kandidaten maal 20 items
220 mogelijkheden; 38 taalresten = 17%
- * Vrouwen jonger dan 80 jaar
75 kandidaten maal 20 items
1500 mogelijkheden; 430 taalresten = 29%

- * Vrouwen van 80 jaar of ouder
29 kandidaten maal 20 items
580 mogelijkheden; 116 taalresten = 20%

Mannen en vrouwen totaal

Mannen: 1540 mogelijkheden
466 taalresten = 30%
Vrouwen: 2100 mogelijkheden
559 taalresten = 27%

Opleiding totaal

Lagere school: 2220 mogelijkheden
517 taalresten = 23%
Hogere schoolopleiding: 1420 mogelijkheden
508 taalresten = 36%

Leeftijd totaal

Jonger dan tachtig jaar: 2820 mogelijkheden
853 taalresten = 30%
Tachtig jaar of ouder: 800 mogelijkheden
154 taalresten = 19%

In tegenstelling tot de fonetische taalresten, komen de lexicale taalresten juist meer voor bij respondenten met een hogere schoolopleiding (36%) dan bij die met een lagere schoolopleiding (23%). Mannen met een hogere schoolopleiding scoren iets hoger (36%) dan vrouwen (35%). Bij respondenten met een lagere schoolopleiding is het verschil groter: hier scoren mannen 26% tegenover vrouwen 22%.

Ook qua leeftijd is het beeld op lexicale gebied totaal anders dan bij het fonetische gedeelte. Informanten onder de 80 jaar zijn aanmerkelijk beter bekend met het lexicon (30%) dan informanten van 80 jaar of ouder (19%). Van de jongste groep scoren de mannen wederom hoger (32%) dan de vrouwen (29%). In de oudere groep is dat beeld precies omgekeerd; daar scoren de vrouwen 20% tegenover de mannen 17%.

Hoofdstuk 9 Samenvatting en conclusies

9.1 Inleiding

Het doel van dit project is na te gaan of er in de variëteiten van het Afrikaans nog verschijnselen voorkomen die kunnen worden verklaard als import vanuit het Nederlands als toeleverancier. Het betreft hier taalverschijnselen die wel in de variëteiten voorkomen, maar niet (meer) in het Standaardafrikaans.

In het theoretische deel van het eerste hoofdstuk hebben we gezien dat vooral de Zuidhollandse dialecten het Afrikaans in de 17e eeuw hebben beïnvloed. Links (1989:1) wees er al op dat met name in geïsoleerde gebieden nog resten uit het Hollands voorkomen.

Uitgaande van de besproken theorie betreffende de invloed van het Hollands op het Afrikaans, en gezien de aard van de taalresten die we hebben aangetroffen in de variëteiten, mogen we ervan uit gaan dat deze taalverschijnselen een overblijfsel zijn uit het Hollands. Zowel de spraakklanken als de lexicale taalverschijnselen zijn naar alle waarschijnlijkheid resten uit het Nederlands, aangezien het Standaardafrikaans een eigen ontwikkeling heeft doorgemaakt waarin deze verschijnselen niet (meer) of slechts sporadisch voorkomen. Zo is het weglaten van medeklinkers als de intervocalische [x] eigen aan de ontwikkeling van het Afrikaans (Ponelis 1993:108), terwijl in ons onderzoeksgebied de intervocalische [x] nog wel voorkomt. Een ander voorbeeld is Kloekes overtuiging, dat als 'seuven' echt Zuidhollands is, men in het Afrikaans ook 'seuwe' kan verwachten (Kloek 1950:166). Dit blijkt inderdaad het geval, de [ø] komt in de variëteiten van ons onderzoeksgebied nog veel voor, terwijl deze klank zich in het Standaardafrikaans — net als in het Nederlands — heeft ontwikkeld tot een [e]. Hetzelfde geldt voor de klanken [y] en [i]: het Standaardafrikaans heeft daarvoor inmiddels de 'modernere', gediftongeerde klanken [œy] en [œi] in de plaats, maar in de variëteiten horen we nog de oudere vormen, de monofontongen [y] en [i].

Het eerste deel van ons onderzoek betreft de variëteiten van vijf streken, waar we een wisselend aantal informanten de vragenlijsten hebben voorgelegd: Namakwaland (54 informanten), Genadendal (32 informanten), Mamre (30 informanten), Saron (36 informanten) en de Moslingemeenschap in Kaapstad (31 informanten).

In dit laatste hoofdstuk van deel 1 bespreken we eerst in welke mate de verschillende fonetische en lexicale taalresten in de variëteiten van deze gebieden nog voorkomen. Hierbij geven we tevens aan in welke variëteiten deze verschijnselen het meest of het minst voorkomen. Bovendien gaan we

kort in op de vraag of er een correlatie bestaat tussen de aanwezigheid van genoemde taalresten en de opleidingsgraad, de leeftijd en het geslacht van de informanten.

Naast bovengenoemde resultaten heeft het onderzoek een aantal gegevens opgeleverd waarnaar niet direct is gevraagd via de vragenlijsten, maar die vanuit taalkundig opzicht interessant genoeg zijn om hier op te nemen. Van een aantal van deze taalverschijnselen kan men sterk vermoeden dat hier tevens sprake is van invloed vanuit het Nederlands.

9.2 *Fonetische taalresten*

Wat betreft fonetische taalresten hebben we ons in dit onderzoek vooral gericht op de [œy]/[y]-, de [əi]/[i]- en de [e]/[ø]-wisseling en de aanwezigheid van de intervocalische [x]. Daarnaast hebben we een aantal andere wisselingen onderzocht, namelijk: [e]/[o], [e]/[a], [ø]/[ɔ], [œ]/[ɛ] en [ɑ]/[ɛ].

De [e]/[ø]-wisseling is met 18% de meest voorkomende fonetische taalrest gebleken. Deze wisseling komt het meest voor in Namakwaland (46%). Opmerkelijk is dat Links (1989: 9) in zijn onderzoek naar de Khar-kamstaal de [e]/[ø]-wisseling slechts in twee gevallen heeft aangetroffen, terwijl nu blijkt dat in de rest van Namakwaland dit klankverschijnsel veel frequenter voorkomt.

Na de [e]/[ø]-wisseling is de [œy]/[y]-wisseling de tweede meest frequent voorkomende fonetische taalrest: in 10 procent van de gevallen. Ook wat deze spraakklank betreft springt Namakwaland er uit: in dit gebied heeft de [œy]/[y]-wisseling met 20% de hoogste frequentie.

De [əi]/[i]-wisseling is — in tegenstelling tot de [œy]/[y]-wisseling — veel minder vaak aangetroffen: gemiddeld slechts voor 3%; de lange [i:] komt maar voor 1% voor. Zowel Kloeke (1950:215), Rademeyer (1938:50) als Links (1989:21) hebben gewezen op het feit dat de [i] veel minder bewaard is gebleven dan de [y], terwijl de [əi]/[i]-wisseling meestal samen gaat met de [œy]/[y]-wisseling. Kloeke, refererend aan de Basterstaal, schrijft dit 'afwijkende gedrag der kleurlingentaal' toe aan specifiek-Afrikaanse taaltoestanden bij de Basters, maar een werkelijke verklaring voor de afwezigheid van de parallele ontwikkeling moet volgens hem nog gevonden worden. Dit verschijnsel blijkt zich overigens in een groter gebied voor te doen dan alleen bij de Basters, waarbij we wel in gedachten moeten houden dat de Basters oorspronkelijk afkomstig zijn van Namakwaland. Bovendien, in het zuiden van de Westkaap, bij de Moslingemeenschap in Kaapstad, doet zich het omgekeerde voor: hier treffen we de [y]-klank

slechts in één maal aan (0,3%) terwijl de [i]-klank negen maal (3%) is geconstateerd.

Het voorkomen van de intervocalische [x] is door Links (1989:24) al geconstateerd in de taal van de Kharkams. Uit ons onderzoek blijkt dat dit verschijnsel nog voorkomt in een breder gebied, zij het niet zeer frequent. In totaal komt de intervocalische [x] zes maal voor (1%): twee maal in Namakwaland en vier maal in Genadendal.

Van de overige spraakklanken die we hebben onderzocht, komen de [ø]/[ɔ]-wisseling (9 maal, dit is 6%) en de [œ]/[ɛ]-wisseling (8 maal, dit is 5%) het meest voor; de eerste spraakklank treffen we het meest aan in Namakwaland (11%) en de tweede het meest in Mamre (13%).

De [ø]/[o]-wisseling komt in totaal 4 maal voor (3%), de [ɛ]/[a]-wisseling 3 maal (2%) en de [ɑ]/[ɛ]-wisseling 2 maal (1%).

Vergelijken we de verschillende streken met elkaar, dan blijkt dat in Namakwaland de meeste fonetische taalresten zijn aangetroffen (334, dit is 16%). In Mamre vinden we in totaal 89 taalresten (8%), en in Genadendal 31 (3%). In Saron (7: 1%) en in de Moslingemeenschap (10: 1%) treffen we nog maar sporadisch spraakklanken aan die als taalrest uit het Nederlands kunnen gelden.

9.3 Lexicale taalresten

Om na te gaan of er nog lexicale taalresten van het Nederlands bestaan in de variëteiten van dit onderzoeksgebied, hebben we gevraagd naar zowel de betekenis van afzonderlijke woorden als naar de betekenis van idiomen. Door de aard van de vragen hebben we vooral kunnen nagaan of de woorden en idiomen nog aanwezig zijn in de passieve woordenschat van de respondenten. Alleen bij de invuloefening waar wordt gevraagd naar de woorden *blootvoet* en *ontskiet/ontskoot* hebben we informatie gekregen over de actieve woordenschat van de respondenten.

De resultaten uit het lexicale gedeelte van ons onderzoek tonen een totaal ander beeld als dat van het fonetische gedeelte, met name wat betreft de verspreiding van de aanwezige taalresten over het onderzoeksgebied.

Van de acht items uit de 'Woordeskat', zijn de woorden *suutfies* en *krank* het meest bekend in alle onderzoeksgebieden (respectievelijk 72% en 63%).

In de Moslingemeenschap in Kaapstad zijn de informanten het meest bekend (38%) met de woorden uit dit onderdeel, gevolgd door Genadendal (31%). Maar ook in de andere gebieden kennen veel respondenten nog de betekenis van de woorden: in Namakwaland 26%, in Mamre 23% en in Saron 17% van het aantal gevallen.

Opmerkelijk is dat in de Moslingemeenschap, die zo hoog scoort bij de betekenis van de woorden, de actieve woordenkennis wat betreft *blotvoet* en *ontskiet* geheel ontbreekt. Deze lexicale resten treffen we nog frequent aan in Namakwaland (32%) en iets minder in Mamre (10%) en Genadendal (8%). In Saron zijn deze taalresten in het geheel niet aangetroffen. (Een opmerking van een informant uit Saron is wat dit betreft wel interessant: "Oumense het *blotvoet* gebruik.")

Over het totaal gezien scoort de actieve woordenkennis (12%) in alle gebieden lager dan de passieve woordenkennis (27%).

Nog hoger dan de bekendheid met de gevraagde woorden, is de bekendheid op gebied van idiomen: gemiddeld 33%. Ook hier weer springt de Moslingemeenschap er enorm uit met 75%. De respondenten in dit onderzoeksgebied geven precies die betekenis van de idiomen waarnaar wordt gevraagd in de vragenlijst, in nagenoeg dezelfde woorden. Andere gebieden scoren ook hoog, maar aanzienlijk minder dan de Moslingemeenschap: Genadendal 35%, Mamre 29%, Namakwaland 20% en Saron 16%.

Van de items uit dit onderdeel zijn de volgende uitdrukkingen in alle onderzoeksgebieden het meest bekend:

'Die kans is verkyk' en 'Om nie met iemand te kan opskiet nie'. Het minst bekend zijn: 'Om van die reën in die drup te kom' en 'Hy is 'n hele Piet'.

Als we alle lexicale items samen nemen, levert wederom de Moslingemeenschap de hoogste score op wat betreft aanwezigheid van lexicale resten: in meer dan de helft van de gevallen (53%) is hier bekendheid met de lexicale items geconstateerd. In Genadendal is dit ongeveer in een derde van de gevallen (31%), in Mamre (25%) en Namakwaland (23%) voor een kwart en het minst treffen we lexicale resten aan in Saron (15%).

Het is opvallend dat juist de Moslingemeenschap zo hoog scoort in de aanwezigheid van lexicale resten, terwijl op fonetisch gebied hier nauwelijks taalverschijnselen zijn aangetroffen.

Een mogelijke verklaring is dat in deze gemeenschap een negatieve connotatie wordt gegeven aan een afwijkende uitspraak, omdat de sprekers er niet van bewust zijn dat die wisseling aan een Nederlandse rest kan worden toegeschreven. Nederlands woordgebruik wordt juist positief gewaardeerd.

In Saron lopen de scores in het fonetische en lexicale gedeelte meer gelijk: de variëteit die de mensen in Saron spreken vertoont zowel fonetisch als lexicaal de minste Nederlandse resten.

9.4 *De correlatie tussen taalresten en opleiding, leeftijd en geslacht*

In deze paragraaf gaan we na of er een correlatie bestaat tussen de aanwezigheid van taalresten en de genoten opleiding, de leeftijd en het geslacht van de respondenten. We gaan hierbij uit van de totaalcijfers uit dit eerste deel van ons onderzoek, zowel of fonetisch als op lexicale gebied.

Van de 183 informanten hebben 111 personen een lagere schoolopleiding of minder, onder wie 44 mannen en 67 vrouwen. In totaal hebben 71 informanten een hogere schoolopleiding of meer genoten: 33 mannen en 38 vrouwen.

In totaal 141 respondenten zijn jonger dan 80 jaar, onder wie 66 mannen en 75 vrouwen. Veertig respondenten zijn 80 jaar of ouder: 11 mannen en 29 vrouwen.

Het totaal aantal mannen is 77 en het totaal aantal vrouwen is 106.

9.4.1 Fonetiek

* Opleiding

Fonetische taalresten komen gemiddeld meer voor bij respondenten met een lagere of geen schoolopleiding (10%) dan bij respondenten met een hogere schoolopleiding of meer (3%). Bovendien komen deze taalresten gemiddeld iets meer voor bij mannen (10%) dan bij vrouwen (9%).

Vrouwen met een hogere schoolopleiding of meer scoren echter hoger (4%) op de aanwezigheid van fonetische taalresten dan mannen met een middelbare schoolopleiding of meer (1%).

* Leeftijd

Bij de groep informanten van 80 jaar of ouder (8%) vinden we gemiddeld iets meer fonetische taalresten dan bij de groep die jonger is dan 80 jaar (7%).

Mannen laten in beide leeftijdscategorieën echter geen verschil zien: beide groepen scoren 6%. Bij de vrouwen is er wel een gering verschil: bij vrouwen van 80 jaar en ouder constateren we iets meer fonetische taalresten (8%) dan bij vrouwen die jonger zijn dan 80 jaar (7%).

* Geslacht

In het totaal noteren we bij de mannen 182 taalresten (6%). Bij vrouwen ligt dit percentage iets hoger; in deze groep worden in totaal 299 fonetische taalresten geconstateerd (8%).

De verschillen qua leeftijd zijn zo gering dat er nauwelijks conclusies aan te verbinden zijn. Wel lijkt er een correlatie te bestaan tussen leeftijd en

opleiding: respondenten van 80 jaar en ouder hebben in verreweg de meeste gevallen (87%) een lagere schoolopleiding; slechts 13% van de respondenten van 80 jaar en ouder heeft een middelbare schoolopleiding genoten. Daarbij moeten we echter opmerken dat deze laatste categorie respondenten alleen uit vrouwen bestaat, hetgeen de correlatie tussen leeftijd en opleiding enigszins lijkt te verzwakken, aangezien bij vrouwen met middelbare schoolopleiding juist meer fonetische taalresten worden genoteerd. Of juist niet: zij zorgen ervoor dat het verschil slechts gering is. Minder fonetische taalresten bij respondenten met middelbare schoolopleiding zou immers kunnen worden verklaard door de invloed van de leestaal.

Ook het totale verschil tussen mannen en vrouwen is klein: slechts 2%. We mogen hier misschien constateren dat vrouwen zich in hun taalgebruik iets behoudender tonen, of dat zij in posities verkeren (misschien minder werk buitenshuis), die hen in staat stellen deze taalresten langer te praktiseren.

Van Schalkwyk (1983:ii) heeft in zijn onderzoek naar de taal van de Rehobothbasters een soortgelijke bevinding opgedaan: vrouwen in deze taalgemeenschap neigen er meer naar de variatie te behouden, terwijl mannen de initiators zijn van verandering in Rehobothafrikaans. Dit spreekt volgens Van Schalkwyk de bevindingen van taalwetenschappers als Labov en Trudgill tegen, die juist het omgekeerde beweren, namelijk dat vrouwen vooruitstrevender zijn dan mannen waar het gaat om gebruik van de variëteit of standaardtaal. Volgens onderzoek van Labov (1972:243) zijn vrouwen gevoeliger voor de prestigeform dan mannen en maken zij in nauwkeurig spraakgebruik minder gebruik van gestigmatiseerde vormen dan mannen. Dit zou met name gelden voor vrouwen uit de lagere middenklas.

Trudgill (1978:99) onderscheidt drie stadia in het taalgebruik van de meeste plattelandsgezinnen: vaders zijn conservatiever in hun taalgebruik dan hun zonen en die zijn weer conservatiever dan hun moeders en zusters. In het algemeen komt het voor dat vrouwen in hun taalgebruik een generatie voorlopen op mannen. Vrouwen zouden volgens Trudgill (1972:182-183) in de regel meer statusbewust zijn dan mannen en dus meer bewust van de sociale betekenis van linguïstische veranderingen. In de Engelse gemeenschap is de vrouw gewoonlijk ondergeschikt aan de man en ook minder zeker van haar positie; daarom probeert zij haar status te verbeteren op een linguïstische wijze. Labov (1972:303) waarschuwt er echter voor dat men niet mag aannemen dat het een algemeen beginsel is dat vrouwen altijd het voortouw nemen bij linguïstische veranderingen.

Volgens Van Schalkwyk (1983:174) gelden vooral niet-talige veranderingen als ouderdom en opleiding als factoren die de uitspraak van de Rehobothbasters bepalen. Daartegenover leiden niet-talige veranderingen

als geslacht niet tot een beduidend verschil in de uitspraak. Aangezien het effect van het geslacht op de uitspraak bij de Rehobothbasters heel anders is dan bijvoorbeeld dat uit de bevindingen van Trudgill en Labov, concludeert Van Schalkwyk (1983:175) dat deze correlatie kan verschillen per taalgemeenschap en dat sociolinguïsten hier voorzichtig moeten zijn met generalisering.

9.4.2 Lexicon

* Opleiding

In tegenstelling tot de fonetische taalresten, komen de lexicale resten juist meer voor bij respondenten met een hogere schoolopleiding (36%) dan bij die met een lagere schoolopleiding (23%). Mannen met een hogere schoolopleiding scoren iets hoger (36%) dan vrouwen (35%). Bij respondenten met een lagere schoolopleiding is het verschil groter: hier noteren we bij mannen 26% taalresten en bij vrouwen 22%.

* Leeftijd

Ook qua leeftijd is het beeld op lexicaal gebied totaal anders dan op fonetisch gebied. Respondenten die jonger zijn dan 80 zijn aanmerkelijk beter bekend (30%) met het lexicon uit de vragenlijsten dan respondenten van 80 jaar en ouder (19%). Van de jongste groep scoren de mannen wederom hoger (32%) dan de vrouwen (29%). In de oudere groep is dat beeld precies omgekeerd; daar scoren de vrouwen 20% en de mannen 17%.

* Geslacht

In totaal hebben we bij de mannen 466 lexicale taalresten geconstateerd (30%). Bij de vrouwen noteren we iets minder, namelijk 559 lexicale taalresten in totaal (27%).

Waar we bij het fonetische gedeelte meer taalresten hebben genoteerd bij vrouwen, ligt die verhouding voor het lexicale deel net omgekeerd: hier scoren mannen drie procent meer dan vrouwen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat mannen procentueel meer middelbare schoolopleiding hebben genoten dan vrouwen. Immers, respondenten met een middelbare schoolopleiding scoren procentueel hoger op lexicale resten dan de respondenten met lagere schoolopleiding.

Tevens zou hier weer een mogelijke correlatie kunnen bestaan tussen leeftijd en opleiding in de resultaten. Het is mogelijk dat hoe meer opleiding de respondenten hebben genoten, hoe meer Standaardafrikaans de uitspraak zal zijn, terwijl mensen wellicht deels vanwege hun opleiding bekend zijn met de uitdrukkingen in de idiomaten, of eerder de betekenis

ervan kunnen herleiden. Een steekhoudende verklaring voor deze resultaten hebben we echter niet.

9.5 *Indirecte resultaten uit het onderzoek*

In deze laatste paragraaf benoemen we een aantal gegevens die verkregen zijn uit het onderzoek, buiten de gegevens waarnaar in de vragenlijsten is gevraagd. Deze gegevens liggen zowel op gebied van de uitspraak als op gebied van het woordgebruik: in beide onderdelen hebben alternatieve antwoorden noemenswaardige gegevens opgeleverd.

9.5.1 Fonetiek

* *buitekant, buutekant, buidekant*

Vooraf in Namakwaland, maar in mindere mate ook in Saron en in de Moslimgemeenschap treffen we voor *buite* de variant *buitekant* of *buutekant* aan. In Namakwaland komt daarnaast ook voor: *buidekant* en *buudekant*. De harde, stemloze [t] wordt hier vervangen door de zachte, stemhebbende [d]. Dit verschijnsel van de d/t-wisseling is al eerder opgemerkt door Links (1989:22) in de Kharkamstaal en door Van Schalkwyk (1984:126) bij de taal van de Rehobothbasters. Hier gaat het echter om het omgekeerde: de stemhebbende [d] wordt in een aantal gevallen vervangen door de stemloze [t]. De vraag is of we niet in onze voorbeelden te maken hebben met gevallen van hypercorrectie: aangezien de respondenten weten dat ze vaak ten onrechte de [d] in een [t] veranderen, zijn ze nu bang fouten te maken en spreken een [d] uit waar dit eigenlijk een [t] hoort te zijn.

* ontronding van de [œy]

Zowel in Saron als in de Moslimgemeenschap treffen we ontronding van de [œy]-klank aan. In Genadendal wordt de [œy] in een aantal gevallen uitgesproken als [œi]: [brœin], [sœikær], [dœim].

* *oomblik, oomblik en blotvoet*

Zowel in Saron (drie maal) als in de Moslimgemeenschap (één maal) treffen we bij het woord *oomblik* weglating van de [b] aan. In alle gevallen zijn het vrouwelijke respondenten.

In Namakwaland doet zich nog een ander opmerkelijk verschijnsel voor: hier wordt in de woorden *oomblik* en *blootvoet* de lange [o] verkort tot een [ɔ] (beide één keer). Dit vinden we ook in de uitspraak van de respondent in Saron: 'Oumense het blotvoet gebruik'. Volgens Ponelis (1983:122) kan dit verschijnsel duiden op een Nederlandse taalrest. Hij

wijst erop dat in sommige Hollandse variaties de oorspronkelijke lange [o] was behouden (zoals in *woonsdag*), terwijl deze in andere variëteiten is verkort en verhoogd tot [u] (*woensdag*). In het Afrikaans was de lange [o] verkort voordat hij was verhoogd tot een [u], zoals in *blom* of *genog* in de Holland-variëteit en in het Afrikaans.

* [t]-toevoeging

In alle onderzoeksgebieden doet zich het verschijnsel van de [t]-toevoeging voor, met name in het woord *reent* of *reunt*. Zowel Links als Ponelis bespreken dit verschijnsel van de [t]-toevoeging. Links (1989:25) noemt dit verschijnsel 'epentese': "Die verskynsel, nl. dat 'n eksplosief voor, in die middel of aan die einde van 'n woord gevoeg word, is 'n prominente kenmerk voor KT (...) Hierdie verskynsel hang saam met 'n historiese neiging wat daar in Afrikaans bestaan. Reeds in Van Riebeeck se dagregister is dit bespeur. Tot vandag toe, byvoorbeeld, het hierdie epentetiese 't' in Afrikaans behoue gebly in woorde soos 'geneentheid' en 'geleentheid'. " (KT staat voor Kharkamstaal — red.)

Ponelis (1993:123) spreekt in dit geval van de 't-paragoge': toevoeging van de [t] in woorden die oorspronkelijk geen [t] kenden, zoals *diakent* of *ervarentheid*. Volgens Ponelis vormt dit verschijnsel een deel van de 17e eeuwse Hollandse of Amsterdamse spreektaal. Hij merkt hierbij op dat dergelijke kenmerken — die een overeenkomst vormen tussen het Afrikaans en de Nederlandse dialecten — zijn veranderd sinds de vroeg-moderne tijd en dat sommige van hen sindsdien zijn verdwenen. Zo komt de toevoeging van de [t] bij *reën* niet meer voor in het Standaardafrikaans, terwijl deze is blijven bestaan in een woord als *ervarentheid*. Het is dus zeer goed mogelijk dat we in het geval van *reent* te maken hebben met een Nederlandse taalrest uit de 17e eeuw.

Opvallend is hier bovendien de [e]-[ø]-wisseling in het woord *reunt*.

* *stemp*

Voor het woord *seël* treffen we in alle gebieden het alternatief *stemp(s)* of *stamp(s)* of *stem(s)* aan, de verafrikaneerde vorm van het Engelse *stamp*. Hoewel hier duidelijk sprake is van het Engels op het lexicon, zoals Links (1989:68) ook aangeeft bij de bespreking van de Kharkamstaal, is de uitspraak van de oorspronkelijk Engelse woorden hier verafrikaanst; de woorden zijn getransformeerd: *stamps* wordt [stemp] of [stem].

* *mug*

Een opvallend taalverschijnsel in Saron is de weglating van de [r] in het woord *murg*. Dit komt hier 16 maal voor, dat is de helft van de gevallen

(50%). Desgevraagd spelt een van de respondenten het woord overigens als 'm u r g', terwijl in de uitspraak de [r] volledig wegvalt.

9.5.2 Lexicon

* *geontgaan* en *geontskiet*

In Namakwaland treffen we de vormen *geontgaan*, *geontskiet/geontskoot* en *gevergeet* aan. De *ge-* voor het voltooid deelwoord in deze specifieke voorbeelden is niet algemeen gebruikelijk in het Standaardafrikaans en kan duiden op een Nederlandse taalrest. Volgens Links (1989:38), die de toevoeging van *ge-* ook heeft aangetroffen bij de Kharkamstaal, komt deze toevoeging wel voor in het Standaardafrikaans, maar niet zo frequent. Dit taalverschijnsel is volgens hem te verklaren doordat men juist in het Middelnederlands deze vorm al aantrof. Er zou hier dus sprake kunnen zijn van een overblijfsel uit het Middelnederlands.

* *hy* in plaats van *sy*

Een informant in Namakwaland gebruikt het mannelijk persoonlijk voornaamwoord *hy* als hij verwijst naar een vrouw in de uitspraak: 'Hy het brod geëet' (zie hier overigens ook weer de verkorting van de [o]). Normaliter wordt in het Afrikaans *sy* gebruikt om een vrouwelijk zelfstandig naamwoord te vervangen. Links (1989:78) heeft ook in de Kharkamstaal opgemerkt dat het anaforisch verband tussen het geslacht van het persoonlijk voornaamwoord en het zelfstandig naamwoord frequent wordt losgelaten en dat het mannelijk voornaamwoord vaak het vrouwelijk voornaamwoord verdringt.

Of we hier te maken hebben met een Nederlandse taalrest is onduidelijk. Wel is het zo dat in een aantal Nederlandse dialecten (bijvoorbeeld in Noord-Brabant) nog steeds *hij* wordt gebruikt als persoonlijk voornaamwoord dat verwijst naar een vrouwelijk zelfstandig naamwoord. Deze vorm zou ook een overblijfsel uit de 17e eeuw kunnen zijn, waar er geen onderscheid werd gemaakt tussen *hy* en *sy*, tussen de mannelijke en de vrouwelijke vorm.

* *wedeman*

In plaats van *wewenaar* noteren we in Namakwaland (in Buffelsrivier) het woord *wedeman*. Links (1989:60) heeft in Garies (eveneens Namakwaland) het woord *wewevrou* gevonden. Deze variant bestaat nog in Nederlandse dialecten en zou een taalrest kunnen zijn. Mogelijk is dit ook het geval bij *wedeman*, maar hiervoor hebben we geen evidentie.

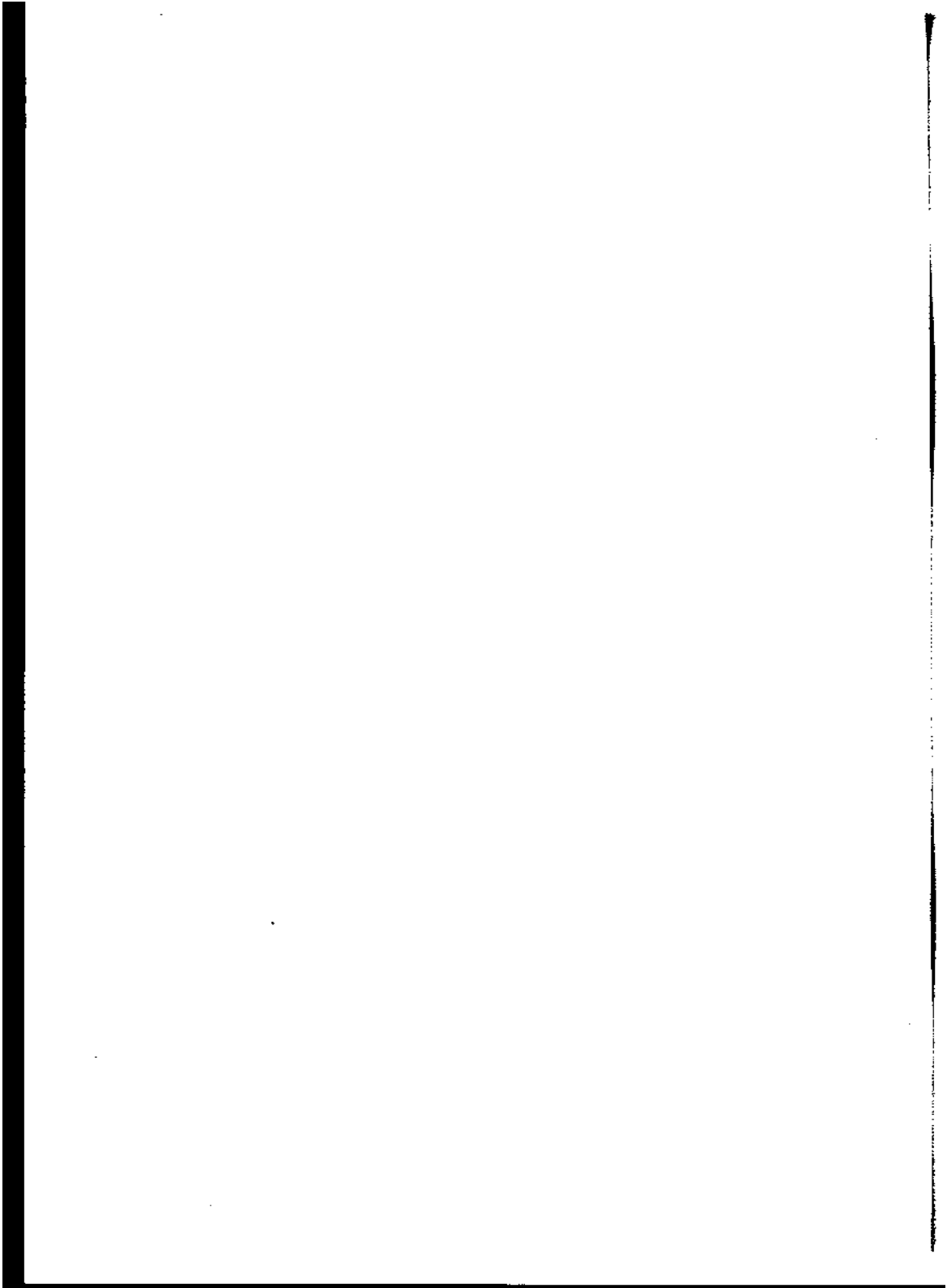
Tot slot

Een vraag die na afloop van dit deel van deze studie naar voren komt, is: wat is de stand van Nederlandse taalresten in andere geïsoleerde Afrikaanse taalgemeenschappen? Alhoewel er al redelijk veel studies geschreven zijn over de taal van de Rehohobasters en de Griekwa's, kan er nog heel wat onderzoek worden gedaan. Zo liggen het Richtersveld en zendingsposten nog braak. Het taalgebruik van deze taalgemeenschappen vraagt om nader onderzoek, voordat ook deze variëteiten verder gestandaardiseerd raken en voor de wetenschap en het nageslacht verloren gaan.

DEEL 2

Stellenbosch, augustus 2000

Hoofdstuk 10 Resultaten van het Richtersveld

10.1 Inleiding

In het voorjaar 1999 en 2000 hebben we opnieuw een veldonderzoek gedaan naar Nederlandse taalresten in de variëteiten van het Afrikaans. Afgeleid uit vorig onderzoek (proefschrift van Van Schalkwyk o.a.) bestond het vermoeden dat er ook elders nog Nederlandse taalresten aanwezig zouden kunnen zijn. De aanvullende gebieden waar de interviews van het tweede deel van ons onderzoek zijn afgenomen zijn: het Richtersveld, Griekwastad en Rehoboth (Namibië).

In de navolgende hoofdstukken bespreken we de resultaten van de vragenlijsten uit de successievelijke gebieden. Zowel bij het bespreken van de resultaten als bij de analyse en verwerking ervan, hebben we de zelfde onderscheiden aangehouden als bij het eerste deel van het onderzoek, nl. onderscheid in mannen en vrouwen, leeftijd en opleidingsniveau.

In het Richtersveld zijn in totaal 30 mensen geïnterviewd aan de hand van de vragenlijsten: 17 mannen en 13 vrouwen. De interviews hebben plaatsgevonden in oktober 1999.

Van de 17 mannen zijn er 14 jonger en 3 ouder dan 80 jaar. Er is slechts 1 man met een hogere schoolopleiding, de 16 andere mannen hebben lagere school gehad of geen onderwijs genoten.

Van de 13 vrouwen zijn er 10 jonger dan 80 en 3 vrouwen zijn 80 jaar of ouder. Twee vrouwen hebben hogere school gehad; 11 vrouwen hebben lagere school of geen opleiding genoten.

Zowel bij de mannen als bij de vrouwen, zijn het personen van jonger dan 80 die hogere school hebben gehad.

De jongste man is 50 en de oudste is 88 jaar. De jongste vrouw is 31 (daarna zijn ze allemaal 50 plus) en de oudste vrouw is 89 jaar.

10.2 De [œy]/[y]-wisseling

Van de 360 mogelijkheden (30 lijsten maal 12 gevraagde items) wordt in het Richtersveld in totaal 350 maal [œy] genoteerd (97%) en 3 maal [y] (minder dan 1%). De [y] komt in alle drie de gevallen voor bij mannen jonger dan 80 jaar met een lagere schoolopleiding. In de andere gevallen zijn alternatieve antwoorden gegeven (zie onder).

Bij de vrouwen komt in 100% van de gevallen de standaarduitspraak [œy] voor.

Alternatieve woorden die we hebben genoteerd, zowel bij mannen als bij vrouwen zijn *grootduim* (2x) voor 'duim' of *kleinduim* voor 'pink'.

In plaats van 'kruis' zijn de betekenissen *vloekhout* (mannen, onder de 80) en *kruisbeen* (vrouwen, onder de 80) genoteerd.

Bij mannen onder de 80, met lagere schoolopleiding hoorden we ook de alternatieve uitspraak [æi] in plaats van de [œy], in de woorden: [mæis] en [sæiker]. Bij de vrouwen van onder de 80 hoorden we een keer [tʃæikən] voor 'kuiken'. Ook zijn voor 'kuiken' de uitspraken [kœykənt] en [tʃœykən] genoteerd, beide bij mannen onder de 80.

Voor het woord 'buiten' noteerden we bij mannen onder de 80 zowel [bœutə], als [bœytəkənt] en [bytəkənt], welke laatste klankvariant we nog steeds horen in zuidelijke dialecten in Nederland.

10.3 De [æi]/[i]-wisseling

In de tien items van dit onderdeel kwamen we met 30 lijsten op een totaal van 300 mogelijkheden, waarvan geen enkele keer een [i] is genoteerd. In nagenoeg alle gevallen (totaal 296 maal) is de standaarduitspraak genoteerd. In vier gevallen hoorden we een afwijkend antwoord: een man van ouder dan 80 jaar gaf [kʃæik] als antwoord, een man van beneden de 80 jaar sprak van [tonəin] in plaats van 'konijn'. Bij de vrouwen van jonger dan 80 jaar noteerden we [kʃæik] en [tʃæik].

10.4 De [e]/[ø]-wisseling

In vijf items hebben we naar deze klankvariant gevraagd, hetgeen in totaal 150 mogelijkheden opleverde. Net zoals in het onderzoeksgebied uit het eerste deel van ons onderzoek, komt deze klankwisseling het meeste voor. In totaal is er 96 maal [e] (64%) genoteerd en 52 maal [ø] (34%). De [ø] komt 31 maal voor bij de mannen en 21 maal bij de vrouwen.

In twee gevallen, beide bij mannen jonger dan 80 jaar, is een andere variant genoteerd: [besəm].

10.4.1 Opleiding

Bij mannen met lagere schoolopleiding of minder wordt in 30 (37,5%) van de 80 mogelijkheden [ø] genoteerd en 1 maal (20%) van de vijf mogelijkheden bij mannen met hogere schoolopleiding.

Vrouwen met lagere schoolopleiding of minder geven in 19 van de 55 mogelijkheden (34,5%) een [ø] te horen; vrouwen met een hogere schoolopleiding doen dit in 2 van de 10 mogelijke gevallen (20%).

10.4.2 Leeftijd

Mannen jonger dan 80 jaar scoren 25 maal van de 70 mogelijkheden (36%) op de [ø]-uitspraak; bij de mannen van boven de 80 jaar horen we deze variant 6 maal van de 15 mogelijkheden (40%).

Bij vrouwen onder de 80 jaar is in 15 van de 50 mogelijkheden (30%) de [ø]-uitspraak genoteerd; vrouwen van 80 jaar en ouder geven in 6 van de 15 mogelijkheden (40%) deze variant te horen.

10.5 De intervocalische [x]

In zes items is gevraagd naar de intervocalische [x], hetgeen leidt tot 180 mogelijkheden in totaal. In slechts twee gevallen (1,1%) is deze variant genoteerd: 1 maal bij een man jonger dan 80 jaar met lagere schoolopleiding en 1 maal bij een vrouw jonger dan 80 jaar met een lagere schoolopleiding.

In totaal is 158 maal de standaardvariant genoteerd, 86 maal bij de mannen en 72 maal bij de vrouwen.

Alternatieve uitspraken in deze categorie vinden we zowel bij mannen als bij vrouwen met een lagere schoolopleiding of minder.

Mannen jonger dan 80 jaar geven de volgende varianten: In reën/regen zijn de uitspraken [rent] (2 maal) en [ren] genoteerd; voor leuen/leugen zijn de varianten [lix] en [le] genoteerd; in voël/vogel vinden we [fɔl]; voor oomblik/ogenblik vinden we [o:mblek] en [o:mlək].

Bij seël/segel/zegel zijn de synoniemen *stemp*; *stem*; *stemp* (2 maal); *stempel* genoteerd.

Mannen van 80 jaar of ouder geven: [rent]; [rin]; [lix] (3 maal) en [ful] als alternatieve uitspraken en *jok* (leuen) en *stempel* (seël) als synoniemen.

Bij vrouwen jonger dan 80 noteren we de volgende varianten: [rent] (2 maal); [le](3 maal) en [fɔl] als alternatieve uitspraken en *onwaarheid* (2 maal); *stempel*; *stemp*; *pisseël* als synoniemen.

10.6 Varia

In dit onderdeel is naar vijf verschillende klankwisselingen gevraagd. In 119 (79%) van de in totaal 150 mogelijkheden (68 maal) van de 85 (80%) bij de mannen en 51 maal van de 65 (78%) bij de vrouwen is de standaarduitspraak genoteerd. Slechts 1 maal, bij een vrouw jonger dan 80 jaar met een lagere schoolopleiding noteerden we de variant: 'knokkels'. Daarnaast zijn er nog een aantal andere varianten genoteerd, die we hieronder afzon-

derlijk weergeven.

Bij de [ø]/[o]-wisseling in het woord *seun/zoon* is de variant [sen] drie maal genoteerd: een keer bij een man jonger en een keer bij een man ouder dan 80 jaar en een keer bij een vrouw van beneden de 80 jaar. In alle gevallen gaat het om respondenten met lagere schoolopleiding.

Bij de [ɛ]/[a]-wisseling in het woord *kerse/kaarse* zijn geen alternatieve uitspraken genoteerd. In alle gevallen geven de respondenten de standaarduitspraak.

Bij de [ø]/[ɔ]-wisseling in het woord *kneukels/knokkels* noteren we een aantal alternatieven. Bij mannen met lagere schoolopleiding, van jonger dan 80 jaar noteren we de varianten [knikəls] en [knikəlɛis] en de synoniemen *knikkels*, *knoppe*, *vingerlitte* en *litte* (6 maal). Bij mannen van 80 jaar en ouder noteren we: [letɛ] en [latə] (2 maal).

Bij vrouwen jonger dan 80 met lagere schoolopleiding noteren we de varianten [knikəls] en [knikəlɛis] en de synoniemen *handlitte* en *litte* (2 maal). Vrouwen van 80 jaar en ouder met lagere schoolopleiding geven de variant [leta] en het synoniem *litte* (twee maal).

Bovendien geeft een vrouw (jonger dan 80 jaar, lagere school) te kennen dat *kneukels* 'enkels' zijn.

In de [œ]/[ɛ]-wisseling van *murg/merg* wordt overal de standaarduitspraak genoteerd, op twee alternatieve antwoorden na, een maal van een vrouw en een maal van een man, beide jonger dan 80 jaar met lagere schoolopleiding: [mɛrx].

De [ɑ]/[ɛ]-wisseling in het woord *vars/vers* is in geen enkel van de gevallen voorgekomen. Wel noteerde we het alternatieve antwoord 'jeugdig, groen', voor de betekenis van *vars*.

10.7 Woordeskaf: Wat betekenen die volgende woorden?

Van de in totaal 240 mogelijkheden (30 maal 8 items) is in het Richtersveld 38 maal (16%) de Nederlandse betekenis van het woord gegeven. In totaal 118 maal (50%) is onbekend genoteerd, en 33 maal (14%) is de Afrikaanse betekenis van het woord genoteerd. In de andere (51) gevallen wordt een alternatief antwoord gegeven (zie onder).

Mannen scoren in totaal 64 maal van de 136 mogelijkheden (47%) 'ek weet nie'; bij vrouwen is dit 54 maal van de 104 mogelijkheden (52%). Bij mannen wordt 22 maal (10%) de Nederlandse betekenis van het woord genoteerd en bij vrouwen 16 maal (15%).

Onderscheiden naar opleiding en leeftijd vinden we in het hieronder volgend beeld.

10.7.1 Opleiding

Bij mannen met een lagere schoolopleiding wordt in 62 van de 128 gevallen (48%) 'ek weet nie' genoteerd en 22 keer (17%) wordt hier de Nederlandse betekenis gegeven. De man met een hogere schoolopleiding scoort 2 maal op 'ek weet nie' en geeft in geen enkel geval de Nederlandse betekenis, maar geeft wel een aantal keren een alternatief antwoord.

Vrouwen met lagere schoolopleiding zeggen in 45 van de 55 gevallen (80%) de betekenis niet te weten en scoren 12 keer (20%) op de Nederlandse betekenis. Bij vrouwen met een hogere schoolopleiding wordt 9 maal van de 16 mogelijkheden (56%) 'ek weet nie' genoteerd en 4 maal (25%) de Nederlandse betekenis.

10.7.2 Leeftijd

Mannen jonger dan 80 jaar scoren 55 van de 112 keer (49%) op 'ek weet nie' en 18 keer (16%) op de Nederlandse betekenis van het woord. Bij mannen van 80 jaar en ouder wordt 9 maal van de 24 mogelijkheden (37,5%) 'ek weet nie' genoteerd en 4 maal (16,6%) de Nederlandse betekenis.

Bij vrouwen jonger dan 80 jaar noteren we in 41 van de 80 gevallen (51%) 'ek weet nie' en 12 maal (15%) de Nederlandse betekenis van het woord. Vrouwen van 80 jaar en ouder geven in 13 van de 24 gevallen (54%) te kennen de betekenis niet te weten en geven 4 maal (16%) de Nederlandse betekenis.

De scores bij de afzonderlijke woorden zien eruit als volgt:

krank (siek)	13 (43%)
'n rund ('n bees)	0
'n stier ('n bul)	0
'n geit ('n bok)	0
'n keuken ('n kombuis)	0
'n nagel ('n spyker)	0
suutjies (stilletjes, stadig)	25 (83%)
vaak (dikwels)	0

Net als in de vorige onderzoeksgebieden zijn de woorden *krank* en *suutjies* het meest bekend. Opvallend is dat deze woorden in het Richtersveld de enige zijn die bekend zijn; in tegenstelling tot de vorige onderzoeksgebieden is van geen van de andere woorden de (Nederlandse) betekenis (meer) bekend.

Alternatieve antwoorden bij de woordenschat:

krank:	nie lekker voel nie, nie kan loop nie (2x) , swak, sieklik (2x), gebrekklik (2x), pynlik, oud (4x), kreupel, kranklik, sieklikheid
'n rund:	rumatiek
'n stier:	stuur (11x), bok (3x), bestuur, offerhande
'n geit:	geitjie (2x), iemand te bevlie, jy kry die ou geit (=jy is honger)
'n keuken:	-
'n nagel:	nael (2x), naald
suutjies:	saggies (3x), suutjestrappier (= kameleon)
vaak:	lui (2x), swak, onduidelik, dooierig, lomerig

10.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in

In totaal word hier 7 maal van die 60 moegelykheden (11,6%) die Nederlandse betekenis gegee: 5 maal by die manne (jonger dan 80 jaar; 4 maal met lagere skoolopleiding, 1 maal met hogere skoolopleiding) en 2 maal by die vroue (jonger dan 80 jaar met lagere skoolopleiding).

In alle gevalle gaan dit om die variant *blootvoet* (23%): "Iemand wat nie sokkies en skoene aan het nie, loop ..."

"Wanneer ek iets vergeet het, het dit my ..." Hier word 19 maal *ontgaan* genoteer en geen enkele keer *ontskiet*.

Alternatiewe antwoorde wat hier word genoteer is: *Ontval, ongaan, ontglip (2x), geontgaan (3x), gehender, ontgin, ontduik, my geheue ontgaan*.

10.9 Idiome

In het Richtersveld noteer ons in 38 van die 300 moegelyke gevalle (12,6%) die Nederlandse betekenis van die uitdrukkings: 19 maal van die 170 (11%) by manne en 19 maal van die 130 (14,6%) by vroue.

In totaal 257 maal (85,6%) gee die respondente aan die betekenis nie te weet.

10.9.1 Opleiding

Respondente met lagere skoolopleiding gee in 234 van die 270 gevalle (86,6%) te ken die betekenis nie te weet: 140 van die 160 maal (87,5%) by die manne en 94 van die 110 maal (85,4%) by die vroue. In 31 gevalle (11,5%) noteer ons die Nederlandse betekenis van die uitdrukking: 17 maal (10,6%) by die manne en 14 maal (12,7%) by die vroue.

Van de respondenten met hogere schoolopleiding is in 23 van de 30 maal (76,6%) onbekendheid met het idioom genoteerd: 8 keer van de 10 (80%) bij de mannen en 15 maal van de 20 (75%) bij de vrouwen. In 7 gevallen (23%) noteren we de Nederlandse betekenis: 2 maal (20%) bij de mannen en 5 maal (25%) bij de vrouwen.

10.9.2 Leeftijd

Bij de respondenten jonger dan 80 jaar noteren we 200 van de 240 maal (83%) onbekendheid met het idioom: 120 van de 140 maal (86%) bij de mannen en 80 van de 100 maal (80%) bij de vrouwen. In deze categorie wordt in totaal 35 maal (14,5%) de Nederlandse betekenis gegeven: 17 maal (12%) bij de mannen en 18 maal (18%) bij de vrouwen.

De respondenten van 80 jaar en ouder scoren in totaal 57 van de 60 maal (95%) op onbekendheid met het idioom: 28 van de 30 maal (93%) bij mannen en 29 van de 30 maal (97%) bij vrouwen. Twee maal (0,6%) bij de mannen en 1 maal (0,3%) bij de vrouwen van 80 jaar en ouder noteren we de Nederlandse betekenis van de idiomen.

De scores voor de Nederlandse betekenis zijn per idioom afzonderlijk:

1. Die kans is verkyk	16 (53%)
2. Om 'n gat in die hand te hê	
- 'om spandabelrig te wees'	2 (6,6%)
- 'om maklik geld uit te gee'	1 (3,3%)
Totaal:	3 (10%)
3. Om baie pyle op jou boog te hê	
- 'om baie manier te hê om jou te verdedig'	2 (6,6%)
- 'om baie ambisieus te wees'	-
Totaal:	2 (6,6%)
4. Om met iets op die proppe te kom	
- 'om met iets voor die dag te kom'	2 (6,6%)
- 'om oor iets te begin praat'	-
Totaal:	2 (6,6%)
5. Hy is 'n hele Piet	1 (3,3%)
6. Om iemand die mette te lees	1 (3,3%)
7. In die dae van Olim	3 (10%)
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie	8 (26,6%)
9. Om veel met iemand op te hê	2 (6,6%)
10. Om van die reën in die drup te kom	-

Alternatiewe antwoorde bij de idiomen:

1. Die kans is verkyk
–
2. Om 'n gat in die hand te hê
– stukkende plek
3. Om baie pyle op jou boog te hê
–
4. Om met iets op die proppe te kom
–
5. Hy is 'n hele Piet
– sy naam is Piet
6. Om iemand die mette te lees
–
7. In die dae van Olim
–
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie
–
9. Om veel met iemand op te hê
– nie iets te doen hê nie
10. Om van die reën in die drup te kom
– buite reën jy nat, binne nie

10.10 *Opmerkelijke reacties*

Tot besluit van dit hoofdstuk een aantal opmerkelijke reacties van respondenten tijdens de interviews.

"My bene is krank wanneer my knieë al bevendig is." (Vrouw van 57 met lagere schoolopleiding).

"Ek het uit my staat geraak" (=Ek is nie by my volle verstand nie).

"Nou gaan ons dieper in, ek kan nie daar haal nie." (=Ek ken die betekenis nie).

"Meneer gooi my nou oor" (=Meneer vra my nou vas). (Man van 61 zonder onderwijs)

"Jy kry die ou geit" (=Jy is honger). (Vrouw van 62 zonder onderwijs).

"Ek weet nie 'n b en 'n a voor nie" (= Ek is nie geleerd nie). (Vrouw van 88 zonder onderwijs).

Hoofdstuk 11 Resultaten van Rehoboth, Namibië

11.1 Inleiding

In juli 1999 hebben we vragenlijsten afgenomen in Rehoboth, Namibië. Het betreft hier dertig vragenlijsten van 17 mannelijke en 13 vrouwelijke respondenten.

In de verwerking van het materiaal onderscheiden we wederom in opleidingsniveau en leeftijd.

Van de 17 mannen hebben er 12 een lagere schoolopleiding of minder (resp. 8 en 4) en vijf mannen hebben middelbare school of hogere opleiding (respectievelijk 2 en 3) genoten. Er zijn 13 mannen van jonger dan 80 jaar en 4 mannen van 80 jaar en ouder. Alle mannen van 80 jaar en ouder hebben lagere school of minder gehad.

Van de 13 vrouwelijke respondenten hebben 9 vrouwen een lagere schoolopleiding of minder gehad (resp. 5 en 4) en 4 vrouwen hebben een hogere schoolopleiding genoten. Bij de vrouwen zijn er 9 jonger dan 80 jaar en 4 zijn er 80 jaar of ouder. Ook hier hebben de respondenten in de hogere leeftijdscategorie niet meer dan lagere schoolopleiding genoten.

De jongste man is 60 en de oudste is 90 jaar oud. De jongste vrouw is 49 jaar en de oudste vrouw is 89 jaar.

11.2 De [œy]/[y]-wisseling

Van de 360 mogelijkheden (30 lijsten maal 12 items) wordt in Rehoboth 349 maal [œy] genoteerd (97%) en 9 maal [y] (2,5%). Bij mannen komt in 194 van de 204 gevallen [œy] voor en 9 maal [y] (4,6%). De variant komt in alle gevallen voor bij mannen met lagere schoolopleiding of minder, waarvan 8 maal bij mannen van jonger dan 80 jaar en 1 maal bij een man uit de hogere leeftijdscategorie.

Bij vrouwen noteren we in bijna 100% van de gevallen, namelijk 155 van de 156 maal de [œy]. De [y] is bij vrouwen niet genoteerd.

Alternatieve uitspraken zijn eveneens genoteerd.

Bij de mannen jonger dan 80, met lagere schoolopleiding vonden we de volgende uitspraakvarianten: [brəin]; [dem]; [krəis]; [məis](2x); [səiker]; [krəis]; [fəis]; [bœytə] en de synoniemen: *buitekant*(6x) en *kruishout* (6x).

Bij mannen van 80 jaar of ouder vonden we: *kruishout en buitekant* als synoniemen en [kjœyken] als variant op de uitspraak.

Bij vrouwen jonger dan 80 jaar met lagere schoolopleiding noteerden we de uitspraakvarianten: [dem]; [kiəkən]; [kføkən]; [məis]; [krəis]; [fəis];

[boeyte] en de synoniemen *buitekant*(4x) en *kruishout*.

Bij vrouwen met hogere opleiding kwamen ook [møis] en [føis] voor.

11.3 De [æ]/[i]-wisseling

Van de in totaal 300 mogelijkheden (30 maal 10 items) in dit onderdeel, wordt in totaal 298 maal (99%) de standaarduitspraak [æi] genoteerd. De variant komt in geen enkel geval voor.

In een paar gevallen noteren we een ander woord of andere uitspraak. Bij mannen, jonger dan 80 jaar met lagere schoolopleiding noteren we de alternatieven: [vet] (voor *grijs*); [kənəin]; [skræivə].

Bij vrouwen, jonger dan 80 jaar met lagere schoolopleiding noteren we: [hønambæ]; [spekaler] (voor 'kyk'); *skrywe*.

11.4 De [e]/[ø]-wisseling

Het betreft hier vijf items, wat wil zeggen 150 (30 maal 5) mogelijkheden in totaal. Daarvan wordt 94 maal [e] genoteerd (62,6%) en 42 maal [ø] (28%). Mannen scoren in totaal 24 van de 85 maal (28%) een [ø] en 53 maal (62%) een [e]. Bij vrouwen noteren we 18 van de 65 maal (27%) een [ø] en 41 maal (63%) een [e].

Daarnaast is er 4 maal [fertax] genoteerd: 1 maal bij een man en 3 maal bij een vrouw met lagere schoolopleiding (de laatste 1 maal jonger en twee maal ouder dan 80 jaar); 3 maal is er [førtax] genoteerd: 1 maal bij een man en 2 maal bij een vrouw met lagere schoolopleiding (van de laatste 1 maal jonger en 1 maal ouder dan 80 jaar).

Eén maal is [besəm] gehoord, bij een man jonger dan 80 jaar met een lagere schoolopleiding.

11.4.1 Opleiding

Bij mannen met lagere schoolopleiding noteren we 35 van de 60 maal (58%) een [e] en 24 maal (40%) een [ø]. De mannen met hogere schoolopleiding geven 23 van de 25 maal (92%) een [e] en 1 maal (4%) een [ø].

Vrouwen met lagere schoolopleiding geven 21 van de 45 maal (46,6%) een [e] en 18 maal (40%) een [ø]. Bij vrouwen met hogere schoolopleiding noteren we in alle gevallen (20 maal) een [e]; de [ø]-uitspraak is bij deze groep niet gehoord.

11.4.2 Leeftijd

Mannen jonger dan 80 geven 42 van de 65 maal (64,6%) een [e] te horen en 18 maal (27,7%) een [ø]. De mannen van 80 jaar en ouder geven 11 van de 20 maal (55%) een [e] te horen en 7 maal (35%) een [ø].

Bij de vrouwen jonger dan 80 jaar noteren we 35 van de 45 maal (78,8%) een [e] en 8 maal (17%) een [ø]. De vrouwen van 80 jaar en ouder scoren 6 van de 20 maal (30%) een [e] en 10 maal (50%) een [ø].

Alternatieve uitspraken en synoniemen die we in dit onderdeel hebben genoteerd zijn de volgende:

Bij mannen jonger dan 80 met lagere schoolopleiding: [søvə], [sewə], [spɛl] (=speel) en het synoniem *stowwar* (voor *besem*, een vervorming van *stoffer*).

Bij mannen met hogere schoolopleiding: [seve].

Bij een vrouw van boven de 80 met lagere schoolopleiding noteren we: [besem].

11.5 De intervocalische [x]

In slechts twee van de 180 gevallen (1,1%) noteren we een intervocalische [x]: 1 maal bij een man en 1 maal bij een vrouw, beiden van 80 jaar of ouder, met lagere schoolopleiding. We noteren de [x] in beide gevallen bij het woord *ogenblik*.

Alternatieve antwoorden bij dit onderdeel zijn er legio.

Bij mannen jonger dan 80 jaar, met lagere schoolopleiding noteren we de volgende uitspraakvarianten: [rent] (3x), [rɛnt] (4x); [lix] (2x); [len]; [ful] (2x), [vul] (=voël) en [umblɛk] (2x). De synoniemen die we hier noteren zijn: *onwaarheid*; *stembel*; *sel*; *stemp*; *stem*; *stems* (3x); *stampel*.

Bij mannen van 80 jaar en ouder noteren we de varianten: [rent]; [rɛn]; [ful]; [vul], [stepel], en [omblɛk], en de synoniemen: *stemp*; 'n *stems* en *oomblɛk*.

Mannen met hogere opleiding geven de synoniemen *posseël* en *stemp*.

Vrouwen jonger dan 80 jaar met lagere schoolopleiding geven de volgende klankuitspraken: [ren] (2x); [rɛnt] (4x); [rɛn]; [lix]; [fɔl] (2x); [stem] (2x); [ɔnblɛk]; [ɔmblɛk]. De synoniemen die we hier noteren zijn: *seletjie*; *posseël*; *stempel*.

Vrouwen jonger dan 80 jaar met hogere schoolopleiding geven de klankvariant [rɛnt] en de synoniemen *posseël* en *stemp*.

Bij vrouwen van 80 jaar of ouder noteren we de varianten: [rɛnt] en [ɔnblɛk] en het synoniem *stem*.

11.6 *Varia*

In dit onderdeel hebben we naar vijf verschillende klankwisselingen gevraagd (zie ook vorig hoofdstuk). De Nederlandse variant is geen enkele keer genoteerd. In alle gevallen horen we de Standaardafrikaanse uitspraak, of een alternatieve uitspraak.

We volstaan hier de alternatieve uitspraken te noemen.

Bij *seun/zoom*: [sen] – 1 maal bij een man en 2 maal bij een vrouw (lagere school, jonger dan 80).

Bij *kerse/kaarse*: [kersə]: 1 maal bij een man, 1 maal bij een vrouw (jonger dan 80 jaar, lagere school).

Bij *kneukels/knökkels*: De variant [lets] (3x) en de synoniemen: *neukels*; *knikkels* (3); *leete*; *vingerenkels*; *nekels*; *knekels*; *kniekels*; *litte*. Deze varianten komen voor bij alle categorieën respondenten.

11.7 *Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?*

In deze categorie zijn er in totaal 240 mogelijke scores (8 items maal 30 vragenlijsten). In Rehoboth is in totaal 59 maal (24,5%) de Nederlandse betekenis van de woorden gegeven. In totaal 103 van de gevallen (43%) is er onbekendheid met de betekenis genoteerd. Er wordt 17 maal (7%) gekozen voor de Standaardafrikaanse variant. Daarnaast is er een aantal alternatieve antwoorden genoteerd (zie hieronder).

Mannen scoren in totaal 51 maal van de 136 (37,5%) 'ek weet nie' en 37 maal (27%) de Nederlandse betekenis.

Vrouwen scoren 52 maal van de 104 (50%) 'ek weet nie' en 22 maal (21%) de Nederlandse betekenis.

11.7.1 *Opleiding*

Bij mannen met een lagere schoolopleiding wordt in 42 van de 96 gevallen (43,7%) 'ek weet nie' en 28 maal (29%) de Nederlandse betekenis genoteerd. De mannen met een hogere schoolopleiding zeggen in 9 van de 40 gevallen (22,5%) de betekenis niet te kennen en geven 9 maal (22,5%) de Nederlandse betekenis van het woord.

De vrouwen met lagere schoolopleiding zeggen in 34 van de 72 gevallen (47%) de betekenis niet te kennen en geven 18 maal (25%) de Nederlandse betekenis. De vrouwen met hogere schoolopleiding noteren 18 van de 32 maal (56%) onbekendheid met de betekenis en geven 4 maal (12,5%) de Nederlandse betekenis.

11.7.2 Leeftijd

Mannen jonger dan 80 jaar scoren 40 van de 104 maal (38,5%) onbekendheid met de woordbetekenis en 32 maal (30%) noteren zij de Nederlandse betekenis. De mannen van 80 jaar en ouder scoren in 11 van de 32 gevallen (34%) 'ek weet nie' en geven 5 maal (15,6%) de Nederlandse betekenis.

Vrouwen jonger dan 80 geven 37 maal van de 72 (47%) 'ek weet nie' en geven 16 maal (22%) de Nederlandse betekenis. Bij vrouwen van 80 jaar en ouder noteren we 15 van de 32 maal (47%) 'ek weet nie' en 6 maal (18,75%) de Nederlandse betekenis.

De scores bij de verschillende woorden afzonderlijk:

krank (siek)	28 (93%)
'n rund ('n bees)	–
'n stier ('n bul)	3 (10%)
'n geit ('n bok)	–
'n keuken ('n kombuis)	–
'n nagel ('n spyker)	2 (6,6%)
suutjies (stadig, stilletjies)	25 (83%)
vaak (dikwels)	1 (3,3%)

Zoals in de andere onderzoeksgebieden zien we opnieuw de hoogste scores bij *krank* en *suutjies*.

Alternatieve antwoorden bij de woordeskat:

krank:	sieklik, oud
'n rund:	rein, rond
'n stier:	stuur (4x), motor, tier, stuurwiel, wilde dier, om te stuur
'n geit:	geitjie(2x) verbeelding, geut
'n keuken:	teken, snotter
'n nagel:	voël, nael (2x), 'na die na is daar gegil', naguil
suutjies:	saggies (4x)
vaak:	half aan die slaap, aan die slaap (2x), vaag, vak (2x), slaperig, sonder energie, netjies, lomerig (2x)

11.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in

Het betreft hier twee items, dat is in totaal 60 mogelijkheden (2 maal dertig lijsten). Daarvan wordt in totaal 6 keer (10%) de Nederlandse betekenis genoteerd en 51 maal (85%) de Standaardafrikaanse vorm. Vrouwen kiezen in totaal 3 van de 26 maal (11,5%) de Nederlandse variant en mannen 3 van

de 34 maal (8,8%).

"Iemand wat nie sokkies en skoene aan het nie, loop ..." Hier word in totaal 26 maal *kaalvoet* gescoord: 14 maal door mannen en 12 maal door vrouwen.

In 5 gevallen (16,6%) treffen we hier *blootvoet* aan: 1 maal bij een man jonger dan 80 en 2 maal bij mannen van 80 jaar en ouder; 2 van de mannen hebben lager onderwijs genoten en 1 man heeft een hogere schoolopleiding gehad. De Nederlandse variant kom ook 3 maal voor bij vrouwe: 2 maal bij vrouwe jonger dan 80, 1 maal bij een vrouwe van bove de 80 jaar; alledrie de vrouwe hebben lager onderwijs genoten.

"Wanneer ek iets vergeet het, het dit mij ..." Hier word geen enkele maal de Nederlandse variant genoteerd. In totaal noteren we 25 maal *ontgaan*: 15 maal bij mannen en 10 maal bij vrouwe.

Alternatiewe antwoorde bij dit onderdeel zijn:

- * voor *kaalvoet/blootvoet*: *blootsvoet (2x), blotvoet, kaalvoete*
- * voor *ontgaan/ontskiet*: *ontval (2x), ontvals, ontslag, 'ek het dit ontgaan'*

11.9 *Idiome*

In Rehoboth noteren we in totaal 64 van de 300 keer (24%) die Nederlandse betekenis van die idiomene. Mannen geve in totaal 39 van die 170 maal (32,4%) die Nederlandse betekenis en vrouwe doen dit 25 van die 130 maal (19%). In totaal 179 maal (59,6%) geve respondente aan die betekenis van die idiomene niet te kennen: 96 maal (56,4%) bij die mannen en 83 maal (63,8%) bij die vrouwe.

Die score vir die Nederlandse betekenis per idioom afsonderlik:

1. Die kans is verkyk	15 (50%)
2. Om 'n gat in die hand te hê	
- 'om spandabelrig te wees'	2 (6,6%)
- 'om maklik geld uit te gee'	1 (3,3%)
Totaal:	3 (10%)
3. Om baie pyle op jou boog te hê	
- 'om baie manier te hê om jou te verdedig'	1 (3,3%)
- 'om baie ambisieus te wees'	2 (6,6%)
Totaal:	3 (10%)
4. Om met iets op die proppe te kom	
- 'om met iets voor die dag te kom'	7 (23,3%)
- 'om oor iets te begin praat'	-

	Totaal:	7 (23,3%)
5. Hy is 'n hele Piet		1 (3,3%)
6. Om iemand die mette te lees		13 (43,3%)
7. In die dae van Olim		5 (16,6%)
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie		16 (53%)
9. Om veel met iemand op te hê		-
10. Om van die reën in die drup te kom		1 (3,3%)

11.9.1 Opleiding

Respondenten met een lagere schoolopleiding geven in 148 van de 210 gevallen (70,4%) aan de betekenis van de idiomen niet te kennen. Bij mannen is dit in 83 van de 120 mogelijkheden (69%) en bij vrouwen in 65 van de 90 gevallen (72%). Van deze groep noteren we 37 maal (17,6%) de Nederlandse betekenis: 23 maal (19%) bij de mannen en 14 maal (25,5%) bij de vrouwen.

Van respondenten met een hogere schoolopleiding is in 31 van de 90 maal (34,4%) onbekendheid met de betekenis genoteerd: 13 van de 50 maal (26%) bij de mannen en 18 van de 40 maal (45%) bij de vrouwen. Deze groep scoort 27 maal (30%) de Nederlandse betekenis: 16 maal (32%) bij de mannen en 11 maal (27,5%) bij de vrouwen.

11.9.2 Leeftijd

Bij de groep van jonger dan 80 jaar wordt in 124 van de 220 gevallen (56%) onbekendheid met de betekenis van de idiomen weergegeven: 76 van de 130 maal (58,4%) bij mannen en 48 van de 90 maal (53%) bij vrouwen. In deze leeftijdscategorie wordt 51 maal (23%) gescoord op de Nederlandse betekenis van de idiomen: 27 maal (20,7%) bij de mannen en 24 maal (26,6%) bij de vrouwen.

De groep van 80 jaar en ouder scoort in 55 van de 80 gevallen (68,75%) op onbekendheid met de idiomen: 20 maal van de 40 (50%) bij de mannen en 35 maal van de 40 (87,5%) bij de vrouwen. In totaal 13 maal (16,25%) wordt bij deze groep de Nederlandse betekenis genoteerd: 12 maal (30%) bij de mannen en 1 maal (2,5%) bij de vrouwen.

Alternatieve antwoorden bij de idiomen:

1. Die kans is verkyk
– ek het nie meer tyd nie; dit is nie vars nie
2. Om 'n gat in die hand te hê
– stukkend, seer hand, holte in jou hand, kruis van die Here, seer,

- seerplek, om armoede te hê, alles val deur, skelm
3. Om baie pyle op jou boog te hê
– baie hooi op vurk te hê, te veel ysters in die vuur, jy moet 'n pyl hê, te veel gedagtes, baie in jou gedagte, baie planne
  4. Om met iets op die proppe te kom
– om uit die moeilikheid te kom, 'n bottel, bottels
  5. Hy is 'n hele Piet
– uit een stuk, mislukking, pierewaaier, ongemaklik, **interessant**
  6. Om iemand die mette te lees
–
  7. In die dae van Olim
– moeilikheid, dae van swaarkry, jou probleme
  8. Om nie met iemand te kan opskiet nie
– parmantig, om nie te praat nie, nie saam opgegroeï nie, nie gelyk te staan nie, kan nie kers vashou nie, nie kan omkom nie, wil nie die ander wees nie
  9. Om veel met iemand op te hê
– opkom met iemand, praat baie, nie altyd goed nie, kan hom nie verstaan nie, op gelyke skaal, meermale gepraat, probleme hê, om lastig te wees, ongemaklik, besigheid te hê, opgeskeep te sit.
  10. Om van die reën in die drup te kom
– Skuil, uit die natuur te groei, wanneer dit klaar gereën het drup dit nat, dit reën, loop in die reën.

11.10 *Opmerkelijke reacties*

Tot slot opnieuw een aantal opmerkelijke reacties, alle van een man van 60 met college opleiding.

'Om voor die pult te kom': 'Om geroskam te word'

''n Leuen vat nie bul nie en as hy bul vat, is dit 'n dooie kalf' (=Jy kom nie ver met 'n leuen nie).

'Ek het nie 'n ronde sjieling nie, maar ek lewe' (=Ek is arm, maar gesond).

'Hy lieg dat die nagmerrie vul afgooi.' (=Hy lieg erg).

Hoofdstuk 12 Resultaten van Griekwastad

12.1 Inleiding

In maart 2000 zijn er bij de plaatselijke bevolking van Griekwastad 32 interviews afgenomen. De vragenlijsten zijn voorgelegd aan 16 mannen en 16 vrouwen.

Opnieuw maken we bij de verwerking onderscheid naar geslacht, opleiding en leeftijd. Van de mannen zijn er 12 jonger dan 80 jaar en 4 zijn er 80 jaar of ouder; 14 van hen hebben een lagere schoolopleiding of minder, 2 van hen hebben een hogere schoolopleiding.

Van de vrouwen zijn er 14 jonger dan 80 en 2 80 jaar of ouder; alle vrouwen hebben een lagere schoolopleiding of minder.

De jongste ondervraagde man is 44 (daarna zijn ze allen 60 plus) en de oudste man is 86. De jongste vrouw is 56 en de oudste is 91.

12.2 De [æy]/[y]-wisseling

In 100% van de 384 mogelijkheden (32 lijsten maal 12 gevraagde items) wordt in Griekwastad gescoord op de Standaardafrikaanse uitspraak [æy]. De [y] komt geen enkele maal voor.

Er worden slechts een paar alternatieve antwoorden genoteerd. Bij de mannen hoorden we de klankvariant [kræis] (kruis) en de synoniemen *grootthoender* (volstruis) en *buitekant* (buite)(3x). Bij de vrouwen hoorden we: *kruishout*, *buitekant* als synoniemen en [hæis] (huis) als klankvariant.

12.3 De [əi]/[i]-wisseling

Van de 320 mogelijkheden (32 lijsten maal 10 items) wordt in totaal 312 maal [əi] genoteerd (97,5%) en geen enkele maal [i].

De alternatieve antwoorden die we hier hebben genoteerd zijn bij de mannen: *konyinhaas* als synoniem en als klankvarianten: [kənəinci], [kəməinci] en [kənəin] (4x) voor 'konym' en [slæyp] voor *slyp*. De vrouwen gaven als alternatieve uitspraken: [kənəin] en [kənəin] voor 'konym' en [kəit] en [kʰəik] voor 'kyk' en [skrəiwə] (3x) voor 'skryf'.

Een uitspraak die we hier hebben genoteerd van een vrouw (jonger dan 80 jaar) is: 'Ek moet my mes slyp maak'.

12.4 De [e]/[ø]-wisseling

Voor de [e]/[ø]-wisseling hebben we de 32 respondenten bevraagd op 5 items, hetgeen in totaal 160 mogelijkheden oplevert. In totaal 141 maal (88%) is er een [e] genoteerd: 71 maal (88,75%) bij de mannen en 70 maal (87,5%) bij de vrouwen. Slechts 6 maal (3,75%) noteren we een [ø]: 3 maal (3,75%) bij vrouwen en 3 maal (3,75%) bij mannen.

De variant [fertax] komt in totaal 8 maal (5%) voor: 3 maal (3,75%) bij mannen en 5 maal (6,25%) bij vrouwen.

12.4.1 Opleiding

De 6 [ø]-klanken komen bij mannen zowel als bij vrouwen alleen voor in de categorie met lagere schoolopleiding (van de in totaal 150 mogelijkheden).

Ook de variant [fertax] komt bij mannen zowel als bij vrouwen alleen voor in de categorie met lagere schoolopleiding.

De [e]-klank bij mannen noteren we 61 van de 70 maal (87%) in de categorie met lagere schoolopleiding en 10 maal (100%) in de categorie met hogere schoolopleiding.

Bij de vrouwen is er geen categorie met hogere schoolopleiding, dus alle 70 van de 80 mogelijkheden (87,5%) [e]-klanken komen voor in de categorie met lagere schoolopleiding.

12.4.2 Leeftijd

De [ø]-klank komt in totaal vijf maal (3,8%) voor in de categorie van jonger dan 80 jaar. Eén maal komt deze klank voor bij een man ouder dan 80 jaar.

De variant [fertax] komt vijf maal voor in de categorie jonger dan 80 jaar: 2 maal bij mannen en 3 maal bij vrouwen. In de categorie van 80 jaar en ouder komt deze variant 3 maal voor: 1 maal bij mannen en 2 maal bij vrouwen.

De [e]-uitspraak komt bij de categorie jonger dan 80 in totaal 108 van de 130 maal (83%) voor: 65 van de 70 maal (93%) bij vrouwen en 53 van de 60 (88%) maal bij mannen. In de categorie van 80 jaar en ouder komt deze variant in totaal 21 van de 30 maal (70%) voor: 16 van de 20 maal (80%) bij mannen en 5 van de 10 maal (50%) bij vrouwen.

Een tweetal alternatieve uitspraken die we in dit onderdeel hebben genoteerd zijn [foel] voor *veel* en [spel] voor *speel*.

Een ander woord voor *besem* dat we hebben genoteerd, is: *stoffer*.

12.5 De intervocalische [x]

In Griekwastad noteren we geen enkele intervocalische [x].

Wel hebben we in dit onderdeel wederom een behoorlijk aantal alternatieve antwoorden genoteerd.

De mannen met lagere schoolopleiding, jonger dan 80 jaar, gaven de volgende alternatieve antwoorden: Voor *reën* de klankvarianten: [rent] (3x), [ren]; voor *leuen* het synoniem *leuens* (2x); voor *voël*: [ful] en [fulci]; voor *seël* de synoniemen: *stemp* (2x), *stempel*, *stems*; en voor *oomblik* de klankvarianten: [omlek] (2x) en [omblek] (3x).

Mannen van 80 jaar of ouder gaven: Voor *reën* de klankvarianten: [rent] (2x) en [ren]; voor *voël*: [ful] en [fɔl]; voor *seël* de synoniemen: *stemp* (2x), *stem*; en voor *oomblik* de klankvariant {omblek}.

Bij vrouwen jonger dan 80 jaar noteerden we de volgende klankvarianten: Voor *reën*: [rent] (7x), [ren], [rɛint]; voor *leuen*: [len], en het synoniem *leuens* (3x); voor *voël* de klankvarianten: [fulci] (3x), [fulcis], [fɛl]; voor *oomblik*: [omlak], [umlak], [omloek] (3x), [ombloek] en ten slotte voor *seël* de synoniemen: *stemp* en *stem* (4x).

Vrouwen van 80 jaar en ouder gaven de volgende alternatieven: Voor *reën*: [rent], [ren]; voor *voël*: [ful] en [fɔl]; voor *seël* de synoniemen: *stemp* en *stem* en tot slot voor *oomblik* de variant: [œmblek].

12.6 Varia

In dit onderdeel wordt gevraagd naar vijf verschillende klankverschijnselen. De respondenten in Griekwastad hebben geen enkele maal voor de 'Nederlandse' variant gekozen. In alle gevallen noteren we de Standaardafrikaanse uitspraak, behalve bij *kneukels* waar we bij alle respondenten een alternatief hebben genoteerd.

De alternatieve antwoorden in de categorie hogere schoolopleiding zijn de synoniemen: *litte*, *vingerknoppe*. Verder noteren we bij mannen, jonger dan 80 jaar de volgende synoniemen en klankvarianten: [fəŋərletə], [letə] (3x), [letə] en [lɔtə] en de synoniemen: *enkels*, *knikkels* (2x), *knikkel*.

Bij mannen van 80 jaar en ouder noteren we de synoniemen: *vingerlitte* en *litte* en de klankvarianten [letə] en [letə].

De vrouwen in de categorie jonger dan 80 jaar geven de synoniemen: *knikkels* (2x), *litte* (6x), *senings*, *enkels*, *vingerlitte*, en de klankvarianten [fəŋərletə], [letə] en [let(t)ə].

De vrouwen van 80 jaar en ouder geven het synoniem *knikkels* en de klankvariant [lets].

12.7 Woordeskaf: Wat betekenen die volgende woorden?

In deze categorie zijn er in totaal 256 mogelijke scores (8 items maal 32 lijsten). In totaal is hier 178 maal (69,5%) 'ek weet nie' ingevuld: 88 van de 128 maal (68,75%) bij vrouwen en 90 van de 128 maal (70%) bij mannen. In totaal wordt er 24 maal (9,4%) de Nederlandse betekenis gescoord: 14 maal (10,9%) bij mannen en 10 maal (7,8%) bij vrouwen.

De enige twee woorden waarvan de Nederlandse betekenis wordt gegeven zijn *krank* (6 maal = 2,3%) en *suutjies* (18 maal = 7%).

12.7.1 Opleiding

Bij mannen met lagere schoolopleiding wordt in 81 van de 112 maal (72%) 'ek weet nie' genoteerd en 12 maal (10,7%) de Nederlandse betekenis. Mannen met hogere schoolopleiding scoren 9 van de 16 maal (56%) op 'ek weet nie' en 2 maal (12,5%) op de Nederlandse betekenis.

Vrouwen scoren 88 van de 128 maal (68,75%) op 'ek weet nie' en 10 maal (7,8%) op de Nederlandse betekenis.

12.7.2 Leeftijd

Bij de mannen jonger dan 80 jaar komt 62 van de 96 maal (64,5%) 'ek weet nie' voor en 13 maal (13,5%) de Nederlandse betekenis. Mannen van 80 jaar of ouder scoren 28 van de 32 maal (87,5%) op 'ek weet nie' en 1 maal op de Nederlandse betekenis (3%).

Vrouwen jonger dan 80 jaar scoren 77 van de 112 maal (68,75%) op 'ek weet nie' en 9 maal (8%) op de Nederlandse betekenis. Bij de vrouwen van 80 jaar en ouder noteren we 11 van de 16 maal (68,75%) 'ek weet nie' en 1 maal (6,25%) de Nederlandse betekenis van de woorden.

Alternatieve antwoorden bij de woordenschat:

krank (siek):	sieklik (17x), afgeleef, seer, oud, gebreklik, kranklikheid, sieklikheid (2x), 'jy het nie die krag nie'
'n rund ('n bees):	-
'n stier ('n bul):	steur
'n geit ('n bok):	ietsigheid, geut, gierig, geitjie
'n keuken ('n kombuis):	-

'n nagel ('n spyker):   nael
 suutjies (stadig, stilletjies): saggies (4x), saggies praat
 vaak (dikwels):   traag, lomp, treurig, stadig, gou

12.8   *Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in*

In dit onderdeel betref dit twee items, wat beteken 64 moegelijke scores. Daarvan is in 49 gevallen (76,5%) gescoord op het Standaardafrikaanse woord; 2 maal (3%) is gescoord op 'ek weet nie' en 1 maal (1,5%) is het Nederlandse woord genoteerd: *blootvoet* door een vrouw van jonger dan 80 jaar.

Bij de alternatieve antwoorde noter en we een aantal interessante varianten van het woord *ontgaan*: 4 maal noter en we hier de variant *ontskoot*; 1 maal *ontneem*; 1 maal *onderskoot*, 1 maal *onskel*, 1 maal *ontduik* en 1 maal *verduik*.

Een paar uitspraken in dit verband zijn: 'Dit het my ontskoot'; 'dis uit my breins uit'; dit het my ontduik/verduik/ontskel'; dit het my verstand verloor'; 'die gedagte was nie daar nie'; 'ek het dit onderskoot'; 'dit is my onderskoot'; 'ek is onderskoot'.

12.9   *Idiome*

In dit onderdeel zijn in totaal 320 scores moegelijk (32 lijs ten maal 10 items). Daarvan is in totaal 280 maal (87,5%) gescoord op 'ek weet nie': 131 van de 160 maal (81,8%) bij de mannen en 148 van de 160 maal (92,5%) bij de vrouwen. Mannen geven in totaal 28 maal (17,5%) de Nederlandse betekenis van de uitdrukkingen en vrouwen doen dit in totaal 10 maal (6,25%).

De scores per idioom afzonderlijk (Nederlandse betekenis):

1. Die kans is verkyk	13 (40,6%)
2. Om 'n gat in die hand te hê	
- 'om spandabelrig te wees'	2 (6,25%)
- 'om maklik geld uit te gee'	-
Totaal:	2 (6,25%)
3. Om baie pyle op jou boog te hê	
- 'om baie maniere te hê om jou te verdedig'	3 (9,3%)
- 'om baie ambisieus te wees'	-
Totaal:	3 (9,3%)
4. Om met iets op die proppe te kom	
- 'om met iets voor die dag te kom'	3 (9,3%)

- 'om oor iets te begin praat'	-
Totaal:	3 (9,3%)
5. Hy is 'n hele Piet	-
6. Om iemand die mette te lees	2 (6,25%)
7. In die dae van Olim	2 (6,25%)
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie	9 (28%)
9. Om veel met iemand op te hê	4 (12,5%)
10. Om van die reën in die drup te kom	-

12.9.1 Opleiding

Respondenten met een lagere schoolopleiding geven in 269 van de 300 gevallen (89,6%) 'ek weet nie' als score. Bij mannen is in 121 van de 140 gevallen (86,4%) en bij vrouwen in 148 van de 160 gevallen (92,5%).

Van deze groep noteren we 30 maal (10%) de Nederlandse betekenis: 20 maal (14%) bij de mannen en 10 maal (6,25%) bij de vrouwen.

Van respondenten met hogere schoolopleiding is in 10 van de 20 gevallen (50%) onbekendheid met de idiomen genoteerd. In 8 gevallen (40%) wordt de Nederlandse betekenis van het idioom gescoord.

12.9.2 Leeftijd

Bij de groep van jonger dan 80 jaar wordt in 226 van de 260 gevallen (87%) onbekendheid met de idiomen genoteerd: 99 maal van de 120 (82,5%) bij mannen en 127 maal van de 140 (90,7%) bij de vrouwen. Deze groep scoort in totaal 29 maal (11%) op de Nederlandse betekenis: 20 maal bij de mannen (16,6%) en 9 maal (6,4%) bij de vrouwen.

De groep van 80 jaar of ouder geeft in 51 van de 60 gevallen (85%) aan de betekenis van de idiomen niet te kennen: 32 van de 40 maal (80%) bij mannen en 19 van de 20 maal (95%) bij vrouwen. In totaal 9 maal (15%) wordt in deze groep de Nederlandse betekenis genoteerd: 8 maal (20%) bij de mannen en 1 maal (5%) bij de vrouwen.

Alternatieve antwoorden bij de idiomen:

1. Die kans is verkyk
-
2. Om 'n gat in die hand te hê
-
3. Om baie pyle op jou boog te hê
- om baie gedagtes te hê
4. Om met iets op die proppe te kom

-
- openbaar; te voorskyn
5. Hy is 'n hele Piet
–
  6. Om iemand die mette te lees
–
  7. In die dae van Olim
– van ouds, in die outyd
  8. Om nie met iemand te kan opskiet nie
–
  9. Om veel met iemand op te hê
– lief te wees; baie te gesels; om met iemand oor die weg te kom; ek hou nie van hom nie
  10. Om van die reën in die drup te kom
–

Onder de respondenten van Griekwastad zijn geen opmerkelijke reacties genoteerd.

Wel noteerden we: [tʃenərs] voor *kinders* en *seuntjend* voor *seun* bij een man van 81 zonder onderwijs.

Hoofdstuk 13 Overzicht van de totaalcijfers

13.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geven we de overzichten weer van de totaalcijfers zoals die zijn voortgekomen uit het onderzoek. Allereerst vergelijken we de resultaten van de verschillende regio's: welke fonetische en lexicale taalresten komen in welke regio het meest of juist het minst voor. Daarnaast geven we de resultaten weer in de verschillende categorieën informanten. We zullen de resultaten na de overzichten kort bespreken. Eventuele conclusies geven we weer in het volgende en laatste hoofdstuk van dit tweede deel.

13.2 Een vergelijking tussen de verschillende regio's

13.2.1 Fonetiek

In het fonetische gedeelte van de vragenlijst hebben we de respondenten bevraagd op vijf onderdelen. Per onderdeel treft de lezer hieronder de totaalresultaten aan, weergegeven in percentages. (De absolute aantallen staan tussen haakjes).

* [œy]/[y]-wisseling (12 items)

Het Richtersveld: 0,8% (3)
Rehoboth: 2,5% (9)
Griekwastad: -

* [əi]/[i]-wisseling (10 items)

Het Richtersveld: -
Rehoboth: -
Griekwastad: -

* [e]/[ø]-wisseling (5 items)

	[ø]	veertag	veurtag	bessem
Het Richtersveld:	34% (52)	-	-	3,3% (1)
Rehoboth:	28% (42)	13% (4)	10% (3)	3,3% (1)
Griekwastad:	3,75% (6)	8,75% (8)	-	-

* Intervocalische [x] (6 items)

Het Richtersveld: 1,1% (2)
 Rehoboth: 1,1% (2)
 Griekwastad: -

* Varia (5 items)

	Totaal	[ø]/[o]	[ɛ]/[a]	[ø]/[ɔ]	[œ]/[ɛ]	[ɑ]/[ɛ]
Het Richtersveld	0,6% (1)	-	-	3,3% (1)	-	-
Rehoboth	-	-	-	-	-	-
Griekwastad	-	-	-	-	-	-

Als we de verschillende gebieden met elkaar vergelijken is procentueel gezien de aanwezigheid van Nederlandse taalresten voor fonetiek als volgt:

Het Richtersveld: 5,1% (59 van de 1140 mogelijkheden)
 Rehoboth: 5,3% (61 van de 1140 mogelijkheden)
 Griekwastad: 1,1% (14 van de 1216 mogelijkheden)

Overzicht van de soorten fonetische taalresten:

[œy]/[y]-wisseling: 1% (12 van de 1104 (92 resp. maal 12 items) mogelijkheden)
 [øi]/[i]-wisseling: -
 [e]/[ø]-wisseling: 21,7% (100 van de 460 mogelijkheden)
 intervocalische [x]: 0,72% (4 van de 552 mogelijkheden)
 varia totaal: 0,21% (1 van de 460 mogelijkheden)

Over het totaal genomen komen de meeste taalresten voor in Rehoboth (5,3%). Het Richtersveld volgt al snel (5,1%) en in Griekwastad vinden we nog nauwelijks Nederlandse taalresten (1,1%).

De meest voorkomende taalrest is de [e]/[ø]-wisseling, die springt met kop en schouders uit boven de overige taalresten (21,7%), hetgeen overeenkomt met de bevindingen uit de andere onderzoeksgebieden (Namakwaland etc.), al is daar het verschil met de aanwezigheid van de andere taalresten minder groot.

De minst voorkomende taalrest is de [ei]/[i]-wisseling, die we in deze onderzoeksgebieden in het geheel niet hebben aangetroffen.

13.2.2 Lexicon

* Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden? (8 items)

Het Richtersveld: 16% (38)
Rehoboth: 24,5% (59)
Griekwastad: 9,4% (24)

* Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in (2 items)

Het Richtersveld: 11,6% (7)
Rehoboth: 10% (6)
Griekwastad: 1,5% (1)

Als we beide onderdelen van de woordenschat samenvoegen, ziet de verhouding tussen de verschillende gebieden er als volgt uit:

Het Richtersveld: 15% (45)
Rehoboth: 21,6% (65)
Griekwastad: 7,8% (25)

* Idiome: Wat betekenen die volgende idiome (10 items)

Het Richtersveld: 12,6% (38)
Rehoboth: 24% (64)
Griekwastad: 11,8% (38)

Een totaaloverzicht van de lexicale taalresten in de onderzoeksgebieden levert de volgende percentages op:

Het Richtersveld: 13,8% (83)
Rehoboth: 21,5% (129)
Griekwastad: 9,8% (63)

Een vergelijking tussen de soorten lexicale taalresten:

Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?: 16,4% (121)
Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in: 7,6% (14)
Idiome: Wat betekenen die volgende idiome?: 15,2% (140)

De resultaten uit het lexicale gedeelte van de vragenlijsten laten — wat

betreft de volgorde qua regio — een soortgelijk beeld zien als bij de fonetische taalresten: ook hier scoort Rehoboth het hoogst (21,5%), gevolgd door het Richtersveld (13,8%) en als laatste Griekwastad (9,8%).

De percentages voor de lexicale taalresten liggen aanzienlijk hoger dan die van de fonetische taalresten.

Bij de vergelijking tussen de soorten lexicale resten zien we dat de woordenschat, waar we vragen naar de passieve betekenis van de woorden het hoogst scoort.

Net als in onze vorige onderzoeksgebieden zijn in de woordenschat de woorden *krank* en *suujies* het meest bekend.

13.3 Overzicht van de resultaten naar geslacht, opleiding en leeftijd

Hieronder vindt u een overzicht van het totaal aantal fonetische en lexicale taalresten in percentages, verdeeld over mannen en vrouwen, opleiding en leeftijd. (De absolute aantallen staan wederom tussen haakjes).

Voor de volledigheid geven we eerst nogmaals de aantal in de categorieën respondenten. (De afkortingen l.s. en h.s. staan voor respectievelijk lagere schoolopleiding en hogere (middelbare) schoolopleiding).

	Mannen		Vrouwen		Mannen		Vrouwen	
	l.s.	h.s.	l.s.	h.s.	< 80	> 80	< 80	> 80
Het Richtersveld	16	1	11	2	14	3	10	3
Rehoboth	12	5	9	4	13	4	9	4
Griekwastad	14	2	16	0	12	4	14	2

13.3.1 Fonetiek

* Opleiding

	Mannen		Vrouwen	
	l.s.	h.s.	l.s.	h.s.
Het Richtersveld	5,6% (34)	2,6% (1)	5% (21)	2,6% (2)
Rehoboth	8,1% (37)	0,5% (1)	7% (24)	0% (0)
Griekwastad	1,1% (6)	-	1,3% (8)	-

* Leeftijd

	Mannen		Vrouwen	
	< 80	> 80	< 80	> 80
Het Richtersveld	5,45% (29)	5,2% (6)	4,5% (17)	5,2% (6)
Rehoboth	5,8% (29)	5,9% (9)	2,9% (10)	9,2% (14)
Griekwastad	0,9% (4)	1,3% (2)	1,1% (6)	2,6% (2)

Opleiding

- * Mannen met lagere schoolopleiding of minder (l.s.)
42 kandidaten maal 38 items: 1596 mogelijkheden
77 taalresten = 4,8%
- * Mannen met middelbare school of meer (h.s.)
8 kandidaten: 304 mogelijkheden
2 taalresten = 0,65%

- * Vrouwen met lagere schoolopleiding of minder (l.s.)
36 kandidaten: 1368 mogelijkheden
53 taalresten = 3,87%
- * Vrouwen met middelbare school of meer (h.s.)
6 kandidaten: 228 mogelijkheden
2 taalresten = 0,87%

Leeftijd

- * Mannen jonger dan 80 jaar
39 kandidaten: 1482 mogelijkheden
62 taalresten: 4,18%
- * Mannen van 80 jaar en ouder
11 kandidaten: 418 mogelijkheden
17 taalresten: 4%

- * Vrouwen jonger dan 80 jaar
33 kandidaten: 1254 mogelijkheden
33 taalresten: 2,63%
- * Vrouwen van 80 jaar of ouder
9 kandidaten: 342 mogelijkheden
22 taalresten: 6,4%

Mannen en vrouwen totaal

Mannen (50)	1900 mogelijkheden 79 taalresten = 4,1%
Vrouwen (42)	1596 mogelijkheden 55 taalresten = 3,44%

Opleiding totaal

Lagere school (78)	2964 mogelijkheden
	130 taalresten = 4,4%
Hogere school (14)	532 mogelijkheden
	4 taalresten = 0,75%

Leeftijd totaal

Jonger dan tachtig jaar (72)	2736 mogelijkheden
	95 taalresten = 3,5%
Tachtig jaar en ouder (20)	760 mogelijkheden
	39 taalresten = 5,1%

In alle drie de regio's treffen we bij respondenten met lagere schoolopleiding of minder meer fonetische taalresten (4,4% gemiddeld) aan dan bij de respondenten met middelbare schoolopleiding of hoger (0,75%).

Gemiddeld scoort de groep van 80 jaar of ouder (5,1%) hoger bij de fonetische taalresten dan de groep van jonger dan 80 jaar (3,5%). Bij alle vrouwelijke correspondenten scoort de oudere groep hoger (in Rehoboth is dat zelfs drie maal zoveel); bij de mannen is het Richtersveld een uitzondering: daar scoren de oudere mannen juist iets minder hoog dan de jongere mannen.

Mannen scoren in totaal hoger (4,15%) dan vrouwen (3,44%).

13.3.2 Lexicon

* Opleiding

	Mannen		Vrouwen	
	l.s.	h.s.	l.s.	h.s.
Het Richtersveld	13,4% (43)	15% (3)	12,7% (28)	22,5% (9)
Rehoboth	22% (53)	26% (26)	19,4% (35)	18,75% (15)
Griekwastad	11,4% (32)	25% (10)	6,5% (21)	-

* Leeftijd

	Mannen		Vrouwen	
	< 80	> 80	< 80	> 80
Het Richtersveld	14,2% (40)	10% (6)	16% (32)	8,3% (5)
Rehoboth	23% (60)	23,75% (19)	23,3% (42)	10% (8)
Griekwastad	13,75% (33)	11,25% (9)	6,8% (19)	5% (2)

Opleiding

- * Mannen met lagere school of minder
42 kandidaten (maal 20 items): 840 mogelijkheden
128 taalresten: 15,2%
- * Mannen met middelbare school of meer
8 kandidaten: 160 mogelijkheden
39 taalresten: 24,3%

- * Vrouwen met lagere schoolopleiding of minder
36 kandidaten: 720 mogelijkheden
84 taalresten: 11,66%
- * Vrouwen met middelbare school of meer
6 kandidaten: 120 mogelijkheden
24 taalresten: 20%

Leeftijd

- * Mannen jonger dan 80 jaar
39 kandidaten: 780 mogelijkheden
133 taalresten: 17%
- * Mannen van 80 jaar of ouder
11 kandidaten: 220 mogelijkheden
34 taalresten: 15,45%

- * Vrouwen jonger dan 80 jaar
33 kandidaten: 660 mogelijkheden
93 taalresten: 14%
- * Vrouwen van 80 jaar of ouder
9 kandidaten: 180 mogelijkheden
15 taalresten: 8,3%

Mannen en vrouwen totaal

Mannen (50)	1000 mogelijkheden 167 taalresten = 16,7%
Vrouwen (42)	840 mogelijkheden 108 taalresten = 12,85%

Opleiding totaal

Lagere school (78)	1560 mogelijkheden 212 taalresten = 13,6%
Middelbare school (14)	280 mogelijkheden 63 taalresten = 22,5%

Leeftijd totaal

Jonger dan tachtig jaar (72)	1440 mogelijkheden 226 taalresten = 15,7%
Tachtig jaar of ouder (20)	400 mogelijkheden 49 taalresten = 12,25%

Net als bij de vorige onderzoeksgebieden is het beeld van de lexicale taalresten nagenoeg omgekeerd aan dat van de fonetische taalresten. En opnieuw scoren de lexicografische taalresten in het algemeen hoger dan de fonetische taalresten.

Gemiddeld scoren respondenten met een hogere opleiding (22,5%) hoger dan die met een lagere opleiding (13,6%), zowel bij mannen als bij vrouwen. Alleen in Rehoboth scoren vrouwen met een middelbare schoolopleiding of meer iets lager dan die met lagere school of geen opleiding.

Qua leeftijd zien we ook het omgekeerde als bij het fonetische gedeelte: de lexicale taalresten treffen we het meest aan bij de respondenten uit de leeftijdscategorie jonger dan 80 jaar (15,7% tegenover 12,25% bij de ouderen in totaal), zowel bij vrouwen als bij mannen.

De mannelijke respondenten scoren in het totaal hoger dan de vrouwelijke respondenten, respectievelijk 16,7% tegenover 12,85%.

Hoofdstuk 14 Samenvatting en conclusies

14.1 Inleiding

Het doel van dit deel van het onderzoeksproject was na te gaan of en in hoeverre de variëteiten van het Afrikaans — zoals we die hebben onderzocht in het eerste deel van dit onderzoeksproject — zich eveneens voordoen in andere regio's in en nabij Zuid-Afrika.

Voor de theoretische achtergrond van dit onderzoek verwijzen we graag naar de eerste hoofdstukken van dit rapport.

In deze samenvatting zullen we tevens verwijzen naar of een vergelijking maken met de resultaten uit het eerste deel van het onderzoek.

14.2 Fonetische taalresten

Net zoals bij het vorige onderzoeksgebied, hebben we ons in dit onderzoek vooral gericht op de volgende fonetische verschijnselen: de [œy]/[y]-wisseling, de [œi]/[i]-wisseling, de [e]/[ø]-wisseling en de aanwezigheid van de intervocalische [x]. Daarnaast hebben we een aantal andere wisselingen onderzocht, namelijk: [ø]/[o], [e]/[a], [ø]/[ɔ], [œ]/[ɛ] en [ɑ]/[ɛ].

De [e]/[ø]-wisseling is (net als in het vorige onderzoeksgebied) met 21,7% verweg de meest voorkomende variëteit. Het percentage ligt hier zelfs nog hoger dan in de gebieden uit het eerste deel van het onderzoek. De wisseling komt het meest voor in het Richtersveld (34%), maar ook veel in Rehoboth (28%). Veel minder treffen we deze taalrest aan in Griekwastad (3,75%).

Alle andere variëteiten komen veel minder voor. Na de [e]/[ø]-wisseling is de [œy]/[y]-wisseling met 1% de meest voorkomende fonetische taalrest. We treffen deze het meest aan in Rehoboth (2,5%), daarna in het Richtersveld (0,8%) en helemaal niet in Griekwastad.

De [œi]/[i]-wisseling treffen we in de onderzochte regio's helemaal niet aan. Ook in het vorige onderzoeksgebied kwam deze variëteit veel minder voor.

De intervocalische [x] is gemiddeld weinig aangetroffen, slechts in 0,72% van de gevallen. De frequenties in het Richtersveld en Rehoboth liggen gelijk, beide 1,1% en in Griekwastad hebben we dit verschijnsel niet aangetroffen.

Van de overige spraakklanken die we hebben onderzocht, hebben we alleen de [ø]/[ɔ]-wisseling aangetroffen en die ook maar slechts één keer, in het Richtersveld.

In totaal vinden we de meeste resten in Rehoboth (5,3%), op de voet gevolgd door het Richtersveld (5,1%). In Griekwastad zijn er nog nauwelijks Nederlandse taalresten aangetroffen (1,1%).

Het aantal fonetische taalresten ligt veel lager dan in het vorige onderzoeksgebied, waar Namakwaland het hoogste scoorde met 16% en Saron en de Moslimgemeenschap in Kaapstad het laagste met 1%.

14.3 Lexicale taalresten

Voor de aanwezigheid van lexicale taalresten uit het Nederlands hebben we zowel gevraagd naar de betekenis van afzonderlijke woorden als naar de betekenis van idiomen. Door de aard van de vragen hebben we vooral kunnen nagaan of deze woorden en idiomen nog aanwezig zijn in de passieve taalkennis van de respondenten. Alleen bij de invuloefening waar we vragen naar de woorden *blootvoet* en *ontskiet* hebben we informatie kunnen krijgen over de actieve woordenschat van de respondenten.

De resultaten uit het lexicale gedeelte tonen opnieuw een ander beeld dan die uit het fonetisch gedeelte, overeenstemmend met de resultaten uit het vorige onderzoek. Het gaat deze keer niet zozeer om de spreiding ervan in de verschillende regio's als wel over de frequentie en de correlaties tussen de resultaten en de leeftijd en opleiding van de respondenten (zie verderop).

Van de acht items uit de Woordeskat zijn de woorden *suutfies* (74% totaal) en *krank* (51% totaal) het meest bekend, hetgeen volledig overeenstemt met de resultaten uit het vorige onderzoeksgebieden. Het hoogst scoort hier Rehoboth, met 93% voor *krank* en 83% voor *suutfies*. Het Richtersveld vertoont een frequentie van respectievelijk 43% en 83% en in Griekwastad noteren we respectievelijk 20% en 60%. In het Richtersveld en in Griekwastad zijn deze twee woorden de enige die bekend zijn; alleen in Rehoboth treffen we ook andere lexicale taalresten aan in deze categorie.

Bij de actieve woordenkennis is het aantal aanwezige taalresten veel lager. In totaal noteren we hier een frequentie van 14% en dit betreft alleen *blootvoet*; het woordje *ontskiet* is geen enkele maal aangetroffen. Het totaalplaatje van de actieve woordenschat ziet er per regio uit als volgt: het Richtersveld scoort het hoogst met 11,6%, gevolgd door Rehoboth met 10% en Griekwastad met slechts 1,5%. Alleen voor *blootvoet* betekent dat: het Richtersveld 23%, Rehoboth 16,6% en Griekwastad met slechts één geval 3,1%.

In het totaal voor dit onderdeel Woordeskat, treffen we de meeste variëteiten aan in Rehoboth (21,6%). Het Richtersveld laat een totaal zien van 15% en in Griekwastad noteren we een frequentie van 7,8%.

Net als in het gebied uit het eerste deel van ons onderzoek is er ook in dit gebied meer bekendheid met de idiomen als met de woorden, al is het verschil hier *geringer en de totaalcijfers lager dan in het eerste onderzoeksgebied* (het gemiddelde was daar 33%).

De meest bekende uitdrukkingen zijn 'Die kans is verkyk' (47,8%) en 'Om nie met iemand te kan opskiet nie' (35,8%). In Rehoboth scoort de uitdrukking 'Om iemand die mette te lees' met 43,3% (alleen in Rehoboth) eveneens hoog. De overige idiomen komen in het onderzoeksgebied veel minder voor.

In totaal treffen we in Rehoboth de meeste bekendheid met de idiomen aan (21,5%), gevolgd door het Richtersveld (13,8%) en opnieuw vertoont Griekwastad de laagste frequentie (9,8%).

Wat betreft de spreiding van de nog aanwezige taalresten, treffen we dezelfde resultaten aan bij de lexicale als bij de fonetische taalresten: in beide gevallen is de aanwezigheid in Rehoboth het hoogst, gevolgd door het Richtersveld en in Griekwastad is de aanwezigheid het laagst.

14.4 De correlatie tussen taalresten en opleiding, leeftijd en geslacht

In deze paragraaf gaan we in op het verband tussen de aanwezigheid van taalresten en de genoten opleiding, het geslacht, en de leeftijd van de respondenten. Wij gaan hierbij uit van de totaalcijfers van het onderzoek, zowel op fonetisch als op lexicale gebied.

Van de 92 informanten hebben 78 personen een lagere schoolopleiding of geen school genoten, onder wie 42 mannen en 36 vrouwen. In totaal hebben 14 respondenten een middelbare schoolopleiding of hoger, onder wie 8 mannen en 6 vrouwen.

In totaal zijn er 72 respondenten jonger dan 80 jaar, onder wie 39 mannen en 33 vrouwen. Twintig respondenten zijn 80 jaar of ouder: 11 mannen en 9 vrouwen.

Het totaal aantal mannen is 50 en het totaal aantal vrouwen is 42.

14.4.1 Fonetiek

* Opleiding

Fonetische taalresten komen gemiddeld meer voor bij respondenten met een lagere of geen schoolopleiding (4,4%) dan bij respondenten met een hogere schoolopleiding of hoger (0,75%). Bovendien komen deze taalresten in deze groep bij mannen (4,8%) iets meer voor dan bij vrouwen (3,87%). Vrouwen met minimaal hogere schoolopleiding (0,87%) echter, scoren iets hoger dan de mannen in deze groep (0,65), al is het verschil

minimaal.

* Leeftijd

Bij de groep informanten die 80 jaar is of ouder (5,1%) vinden we gemiddeld iets meer fonetische resten dan bij de groep die jonger is dan 80 jaar (3,5%). In het Richtersveld zien we een iets anders beeld: hier scoort de jongere groep hoger dan de oudere groep bij de mannen.

Bij vrouwen scoort de oudere groep (6,4%) in alle gevallen hoger dan de jongere (2,63%).

* Geslacht

In totaal treffen we bij de mannen (4,15%) meer fonetische taalresten aan dan bij de vrouwen (3,44%).

De verschillen in leeftijd zijn in het onderhavige onderzoeksgebied iets groter dan in ons vorige onderzoeksgebied, waar de oudere groep eveneens iets hoger scoorde dan de jongere groep. Het verschil is echter nog steeds klein (1,6%), te klein om er harde conclusies aan te verbinden. Al is het niet vreemd dat bij de oudere generatie meer 'oude' taalresten bewaard zijn gebleven in het taalgebruik.

Net als in het vorige onderzoeksgebied is er een beduidend verschil als het gaat om opleiding: er is hier wel degelijk sprake van een correlatie tussen de aanwezigheid van taalresten en de opleidingsgraad van de respondenten. Hoe kleiner de invloed van de standaardtaal (minder opleiding), hoe hoger lijkt de kans dat oude taalresten in de spraakklanken bewaard blijven.

Opmerkelijk in deze resultaten is dat in tegenstelling tot het vorige onderzoeksgebied mannen hier hoger scoren dan vrouwen, in de aanwezigheid van fonetische taalresten. Zelfs in Rehoboth scoren de vrouwelijke respondenten niet hoger dan de mannelijke, hetgeen de resultaten uit eerder onderzoek van Van Schalkwyk (1983) naar het Rehobothafrikaans lijkt tegen te spreken. Daaruit bleek namelijk — net als uit de resultaten van het eerste deel van ons onderzoek — dat vrouwen er meer naar neigen de variatie te behouden dan mannen. Zouden Labov (1972) en Trudgill (1978) dan toch gelijk hebben als ze zeggen dat vrouwen vooruitstrevender zijn in het gebruik van standaardtaal dan mannen? In de onderhavige gebieden lijkt het er wel op.

14.4.2 Lexicon

* Opleiding

In tegenstelling tot de fonetische taalresten zien we — net als in het eerste

onderzoeksgebied — dat de lexicale taalresten meer voorkomen bij respondenten met minimaal een hogere schoolopleiding (22,5%) dan bij respondenten met een lagere of geen schoolopleiding (13,6%).

Mannen met een hogere schoolopleiding (24,3%) scoren hoger dan vrouwen met een middelbare schoolopleiding (20%). Bij respondenten met lagere schoolopleiding is er ongeveer hetzelfde verschil: bij de mannen noteren we 15,2% aanwezigheid van lexicale taalresten en bij de vrouwen 11,66%.

* **Leeftijd**

Bij de leeftijd is het omgekeerde het geval dan bij de fonetische taalresten: hier treffen we bij de groep jonger dan 80 jaar voor 15,7% aan lexicale taalresten aan, terwijl de groep van 80 jaar en ouder lager scoort met 12,25%.

Van de jongste groep scoren de mannen (17%) wederom hoger dan de vrouwen (14%). Ook bij de groep oudere respondenten scoren de mannen het hoogst: 15,45% tegenover 8,3% bij de vrouwen.

* **Geslacht**

In totaal vinden we bij de mannen (16,7%) meer lexicale taalresten dan bij de vrouwen (12,85%).

In beide onderdelen scoren de mannen het hoogst. In het eerste deel van ons onderzoek hebben we gewezen op een mogelijke correlatie tussen de hogere score bij mannen en het feit dat meer mannen een middelbare schoolopleiding hadden dan vrouwen. Aangezien dat verschil hier klein is (mannen met middelbare school 16% en vrouwen 14,2%), zou het te ver voeren hier van een sterke correlatie te spreken.

Het is natuurlijk wel mogelijk te spreken van een correlatie tussen opleidingsniveau en aanwezigheid van lexicale taalresten: respondenten met meer opleiding hebben wellicht meer uitdrukkingen geleerd, of zijn beter in staat ze te onthouden of de betekenis ervan te herleiden.

14.5 Indirecte resultaten uit het onderzoek

In deze laatste paragraaf bespreken we een aantal spraakklanken en woorden/uitdrukkingen die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen, zonder dat daar specifiek naar is gevraagd in de vragenlijsten. In zowel het fonetiek-gedeelte als het lexicon-gedeelte zijn een aantal interessante alternatieven genoteerd.

14.5.1 Fonetiek

* *buitekant*

Voor het woord *buite* treffen we in alle drie de regio's de variant *buitekant* aan, hetgeen we ook zagen in het eerste deel van ons onderzoek. Daarnaast hebben we ook de klankvariant [butəkənt] aangetroffen, een klankvariant die nog steeds te horen is in de zuidelijke dialecten van Nederland.

* [əi] in plaats van [y]

In alle gebieden treffen we de spraakklank [əi] aan in plaats van de [œy], in bijvoorbeeld de woorden: [krəis], [məis], [səikər], [fəis], [həis]. Deze alternatieve uitspraken komen voor in alle categorieën respondenten.

* *Oomlik, omblik, onblik, blotvoet*

Eén maal, in het Richtersveld, bij een man jonger dan 80 met lagere school, noteren we weglating van de 'b' in het woord *oomlik*. (In het eerste deel van ons onderzoek hebben we deze variant vier maal aangetroffen).

In Rehoboth, in de groep vrouwen onder de 80 met lagere schoolopleiding, noteren we de varianten [ɔnblək] en [ɔmblək]. Ook de variant [blɔftut] horen we hier één keer. Net als in Namakwaland is hier sprake van de verkorting van de lange [o] in de korte [ɔ].

In Griekwastad komt deze verkorting zelfs nog vaker voor, vijf maal bij mannen jonger dan 80 met lagere school: [ɔmlək] (2x) en [ɔmblək] (3x) en één maal bij een man ouder dan 80: [ɔmblək]. Bij vrouwen jonger dan 80 met lagere school noteren we ook zowel weglating van de 'b' als verkorting van de [o]: [ɔmlək], [ɔmlək] (3x) en [ɔmblək]. Net als in het eerste deel van ons onderzoek wijzen we er hier nogmaals op dat volgens Ponelis (1983:122) dit verschijnsel kan duiden op een Nederlandse taalrest. Hij stelt dat in sommige Hollandse variaties de oorspronkelijke lange [o] was behouden (zoals in [vɔnsdɔg]), terwijl deze in andere variëteiten is verkort en verhoogd tot [u] ([vunsdɔg]). In het Afrikaans was de lange [o] verkort voordat hij was verhoogd tot [u], zoals in [blɔm] of [xənɔx] in de Holland-variëteit van het Afrikaans.

* *t-toevoeging*

Net zoals in het eerste deel van het onderzoek, doet zich ook hier in alle regio's het verschijnsel van de t-toevoeging voor en wederom met name in het woord *reënt*. Dit verschijnsel is zowel door Links (1985: 25) als door Ponelis (1983: 123) besproken. Links spreekt hier van 'epenthese', waarmee hij doelt op het verschijnsel dat een explosief voor, in het midden of aan het

einde van een woord gevoegd wordt, hetgeen volgens hem een prominent kenmerk is van de taal van de Kharkams. Volgens Links hangt het verschijnsel samen met een historische neiging in het Afrikaans, om een 't' toe te voegen in of aan woorden: een verschijnsel dat al is ontdekt in de dagboeken van Van Riebeeck.

Ponelis spreekt hier van de 't-paragoge': toevoeging van de [t] in woorden die oorspronkelijk geen [t] kenden, zoals *diakent* of *ervarentheid*. Volgens Ponelis vormt dit verschijnsel een deel van de 17e eeuwse Hollandse of Amsterdamse spreektaal. Aangezien dergelijke kenmerken — die een overeenkomst vormen tussen het Afrikaans en de Nederlandse dialecten — zijn veranderd sinds de vroeg-moderne tijd en aangezien sommige ervan sindsdien uit het Standaardafrikaans zijn verdwenen (zo komt de [t] nog wel voor in *ervarentheid* maar dikwels niet meer in *reënt*), kunnen we hier te maken hebben met een Nederlandse taalrest uit de 17e eeuw.

* *stemp, stem*

In allebei onderzoeksgebieden en in alle categorieën van respondenten noteren we de varianten *stem* of *stemp* voor *seël*, hetgeen eveneens het geval was in het eerste deel van ons onderzoek. We hebben hier te maken met een verafrikaanste vorm van het Engelse *stamp*. En hoewel hier sprake is van Engelse invloed in het lexicon, zoals eerder als Links (1989:68) constateerde bij de bespreking van de Kharkamstaal, is de uitspraak duidelijk verafrikaanst; het woord is getransformeerd naar [stemp] of [stɛm].

14.5.2 Lexicon

* *suutjestraper*

Het Standaardafrikaans kent het woord *trapsuutjies* voor een 'kameleon'. Het woord *suutjestraper* dat we hebben aangetroffen in het Richtersveld, is geen Standaardafrikaans. We kunnen niet zeggen of het een Nederlandse taalrest is, daar het Nederlands het woord 'kameleon' gebruikt, maar heeft een Nederlandse constructie.

* *geontgaan*

In het Richtersveld treffen we drie maal de vorm *geontgaan* aan. Ook in het vorige onderzoeksgebied uit het eerste deel van ons onderzoek is deze vorm aangetroffen. De *ge-* voor het voltooid deelwoord is in deze specifieke gevallen niet gebruikelijk in het Standaardafrikaans en kan duiden op een Nederlandse taalrest. Volgens Links (1989:38), die de toevoeging ook heeft gevonden in de Kharkamstaal, komt deze toevoeging weliswaar voor in het Standaardafrikaans, maar niet zo frequent. Dit taalverschijnsel is volgens

---

hem te verklaren doordat men juist in het Middelnederlands deze vorm al aantrof. Er zou hier dus sprake kunnen zijn van een overblijfsel uit het Middelnederlands.

Tot slot

In dit tweede deel van ons onderzoeksproject hebben we minder taalresten aangetroffen dan in de gebieden van ons eerste onderzoek. Vooral op fonetisch gebied zijn de overgebleven variëteiten die als Nederlandse taalresten kunnen gelden zeer weinig frequent aanwezig gebleken.

Tot nu toe scoort Steinkopf en omgeving nog veruit het hoogst als het gaat om de aanwezigheid van taalresten. Dit zou op tweeërlei wijzen kunnen worden verklaard. In de eerste plaats is het zo dat in Steinkopf invloed van de Namataal is. De indruk is ontstaan dat de aanwezigheid van taalresten wel eens zou kunnen samenhangen met de aanwezigheid van Namataal. Om na te gaan of die indruk klopt, zouden we de Namagemeenschap moeten onderzoeken op aanwezigheid van resten. Een volgende stap in dit onderzoeksproject zou dan bijvoorbeeld zijn te bekijken hoe het Afrikaans in ander Namagemeenschappen eruit ziet: zijn daar ook Nederlandse taalresten te vinden?

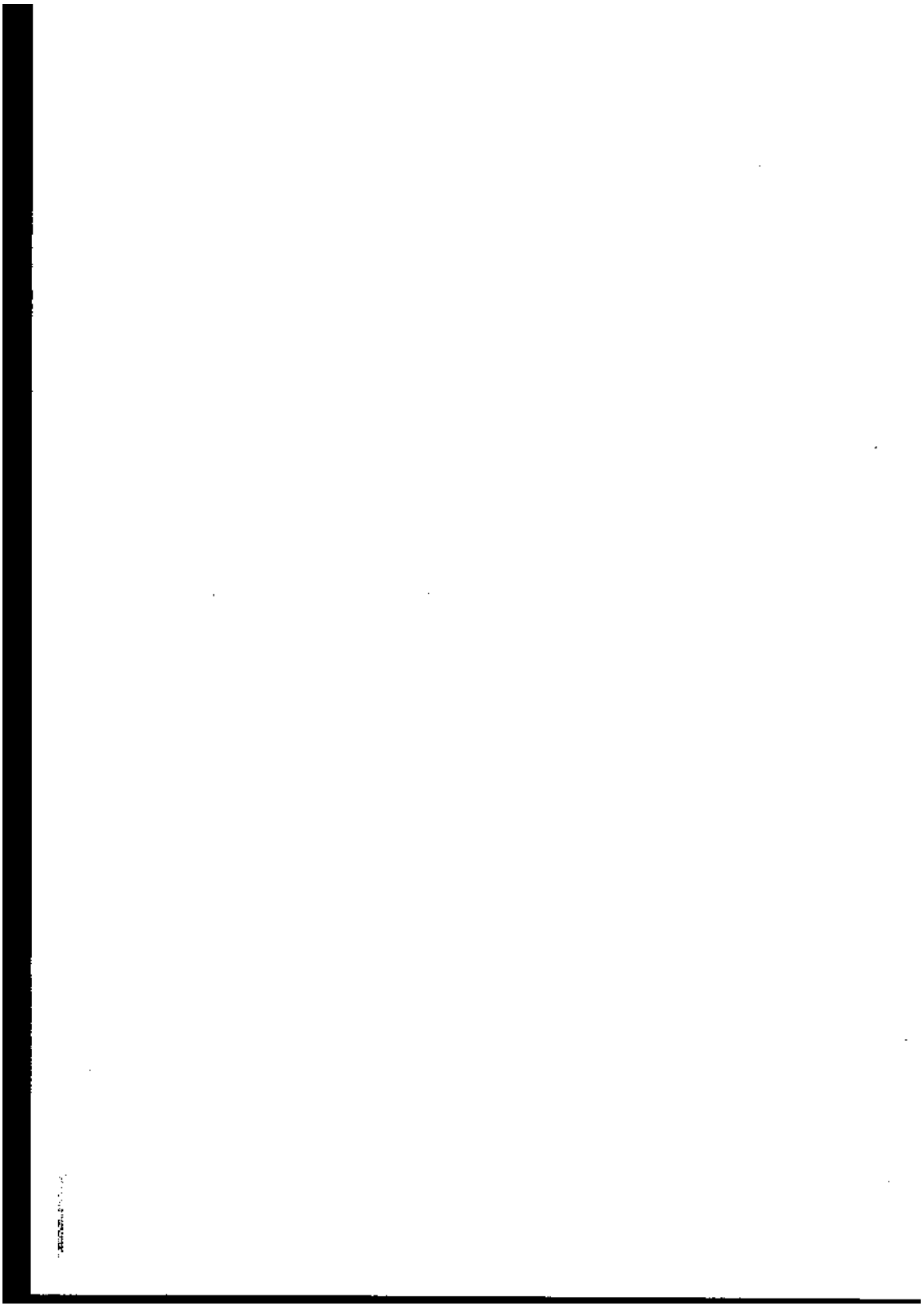
Zo ja, dan kan onze indruk kloppen en er inderdaad een correlatie bestaan tussen aanwezigheid van de Namataal en de aanwezigheid van Nederlandse taalresten.

Is dit niet het geval, dan blijven we bij de verklaring dat Steinkopf het gebied is dat het langst geïsoleerd is gebleven, waardoor de taalresten ook het langst behouden konden blijven.

Om meer een en ander met meer zekerheid te kunnen stellen echter, zal een volgende reis in dit onderzoek ons voeren naar Namagemeenschappen, op zoek naar meer en/of nieuwe taalresten.

DEEL 3

Stellenbosch, november 2002

© 2000 Pearson Education, Inc.

Hoofdstuk 15 Resultaten van Riemvasmaak

15.1 Inleiding

In Riemvasmaak en Grootdrink en bij de San in Schmidtsdrift, Upington en Kagga Kamma zijn de laatste opnamen gemaakt voor het onderzoek naar Nederlandse taalresten in variëteiten van het Afrikaans, respectievelijk in oktober 2001 en in juli 2002.

Riemvasmaak en Grootdrink zijn bij dit project betrokken omdat de Riemvasmakers hun herkomst vinden bij de Khoi. Nagenoeg alle Riemvasmakers spreken Nama en onder de Korana's van Grootdrink zijn er ook nog Namasprekenden.

De Khoi, of Khoikhoi of Khoekhoe bewoonden tegen 1652 — toen Jan van Riebeeck zich vestigde in de Kaap — het grootste gedeelte van het Westen van Zuid-Afrika. (Schapera, 3) Tegenwoordig wonen ze hoofdzakelijk in het zuidelijke deel van Namibië en in het noordelijke deel van de Noord-Kaap. De Nama, soms ook Namakwa genoemd, zijn deel van de Khoikhoi. Hoewel Nama de moedertaal van de Namabevolking is, is hun gebruikstaal het Afrikaans.

De San zijn betrokken bij dit deel, omdat de San net zoals de Khoi al vanaf de eerste jaren contact hadden met de Nederlandse kolonisten. De San, vroeger Bosjesmannen genoemd, waren tegen de tijd dat Jan van Riebeeck bij Kaap de Goede Hoop aankwam, feitelijk over heel Zuid-Afrika verspreid. (Schapera, 3). Tegenwoordig treffen we hen hoofdzakelijk aan in het centrale en noordelijke gedeelte van de Kalahari Woestijn en in de omliggende districten.

In dit deel concentreren we ons dus op de vraag of de Nama een behoudende rol hebben gespeeld in het bewaren van Nederlandse taalresten. De San worden om deze zelfde reden bij dit deel betrokken.

Hoewel San en Nama allebei zogenaamde klicktalen zijn, zijn zij totaal verschillend en hebben een verschillende grammatica en woordenschat. (Van der Westhuizen, 14)

In de hier volgende hoofdstukken bespreken we de resultaten van de vragenlijsten uit deze laatste gebieden. Zowel bij het bespreken van de resultaten als bij de verwerking ervan, hebben we dezelfde onderscheiden aangehouden als bij de eerdere delen van dit onderzoek, namelijk onderscheid in mannen en vrouwen, leeftijd en opleidingsniveau.

Ook hier geven we een overzicht van de eindresultaten voordat we besluiten met een samenvatting en conclusies.

In Riemvasmaak zijn in totaal 20 mensen geïnterviewd aan de hand van de vragenlijsten: 7 mannen en 13 vrouwen. De interviews vonden plaats in

oktober 2001.

Van de 7 mannen zijn er 5 jonger en 2 ouder dan 80 jaar. Slechts 1 man heeft een hogere schoolopleiding, de andere 6 mannen hebben hoogstens lager onderwijs gevolgd.

Van de 13 vrouwen zijn er 12 jonger dan 80 en is er 1 ouder dan 80 jaar. Van de vrouwen hebben er 4 een hogere schoolopleiding, de overige 9 hebben lager of geen onderwijs genoten.

Zowel bij de vrouwen als bij de mannen zijn het de personen van 80 jaar of jonger die een hogere schoolopleiding hebben gehad.

De jongste vrouw is 44 (standard 6) en de oudste vrouw is 88 (geen onderwijs). De jongste mannen zijn 62 (lagere school, en hogere school,) en de oudste man is 97 (lagere school).

15.2 De [œy]/[y]-wisseling

In de 240 mogelijkheden (20 lijsten x 12 gevraagde items) is de [y] geen enkele keer genoteerd. De [œy]/[y]-wisseling is bij het onderzoek hier niet gevonden.

Wel zijn er alternatieve uitspraken genoteerd, bij beide groepen: mannen en vrouwen; lager of hoger onderwijs: [brœin] (1x); [krœis] (7x); [kœikœn] (1x); [mœis] (3x); [sœikœr] (1x); [volstrœis] (1x); [krœis] (8x); [vœis] (1x); [bœitœ] (1x); [dœiwœl] (1x); [hœis] (4x). Ontroending komt dus tamelijk algemeen voor.

Alternatieve woorden die genoteerd zijn: *buitekant* 1x door een man en 1 x door een vrouw, beide met lagere schoolopleiding en jonger dan 80. Een ander woord voor *duivel* dat is genoteerd, is *Mammon*, bij een man van 66 jaar met lagere schoolopleiding.

15.3 De [œi]/[i]-wisseling

In dit onderdeel werd in totaal 200 maal gescoord (10 items maal 20 vragenlijsten). Daarvan is geen enkele keer de [œi]/[i]-wisseling genoteerd. In alle gevallen noteerden we de standaard-uitspraak [œi].

Alternatieve uitspraken zijn gevonden bij het woord *konyne*: [kœnœin] (8x, en zowel bij vrouwen als mannen, bij verschillende schoolopleidingen). Daarnaast is 1 maal [xœbœit] genoteerd, in plaats van [xœbœit], bij een man van boven de 80 jaar.

In plaats van *wyfie*, is er 4 maal *hen* genoteerd, 1 keer bij de mannen en 3 keer bij de vrouwen, in beide gevallen met lagere schoolopleiding.

15.4 De [e]/[ø]-wisseling

Voor deze klankwisseling stonden vijf items in de vragenlijst, hetgeen 100 mogelijkheden oplevert (5 items maal 20 vragenlijsten). Daarvan is in totaal 10 keer de [ø]-uitspraak genoteerd, dat is 10%. Opnieuw komt deze klankwisseling het meest voor, net als in de andere onderzoeksgebieden, al is het hier in veel mindere mate (vergelijk bijvoorbeeld het Richtersveld 34%, Rehoboth 28%). De [ø]-uitspraak komt 5 keer voor bij mannen (14%) en 5 keer bij vrouwen (7%).

De [ø]-uitspraak komt voor bij de woorden: *sewe* (2 keer); *speel* (3 keer) en *veel* (5 keer).

De variant [feirtax] is in totaal 5 keer (5%) genoteerd: drie keer bij vrouwen (2 keer jonger dan 80, 1 keer ouder dan 80; 2 keer lagere schoolopleiding, 1 keer hogere schoolopleiding) en twee keer bij mannen (in beide gevallen jonger dan 80 en lagere schoolopleiding).

Andere alternatieve uitspraken die zijn genoteerd, zijn: [spel] (bij een man jonger dan 80 met lagere schoolopleiding); [fel] (bij een vrouw van boven de 80 jaar met lagere schoolopleiding).

15.4.1 Opleiding

Zowel bij mannen als bij vrouwen wordt de [ø]-uitspraak genoteerd bij lagere schoolopleiding of minder. Dat is voor mannen 16,6% (5 keer van de 30 mogelijkheden) en voor vrouwen 11% (5 keer van de 45 mogelijkheden).

15.4.2 Leeftijd

Bij mannen jonger dan 80 jaar wordt 2 van de 25 keer de [ø]-uitspraak genoteerd, dat is 8%. Bij mannen van ouder dan 80 jaar vinden we deze uitspraak 3 van de 10 keer, dat is 30%.

Bij vrouwen jonger dan 80 jaar noteren we 4 van de 60 keer de [ø]-uitspraak, dat is 6,6%. De vrouw van boven de 80 geeft 1 van de 5 keer de [ø]-uitspraak, dat is 20%.

15.5 De intervocalische [x]

In de zes items waarin wordt gevraagd naar de intervocalische [x], wordt deze geen enkele maal genoteerd.

Wel worden er alternatieve uitspraken en woorden genoteerd:

Bij mannen met lagere schoolopleiding, jonger dan 80 noteren we: [rent] (3x); [len] (1x); [lix] (1x); [fɔl] (1 x); [spil] (1x); [ɔmlək] (1x), [ɔmblək] (2x), [stems] (1x).

Bij mannen met lagere schoolopleiding, ouder dan 80 noteren we ook 1 x [ɔmblək] en 1x [ɔmlək].

Bij mannen met hogere schoolopleiding noteren we het alternatief: (*n*) *leuens* (1x jonger, 1x ouder dan 80).

Bij vrouwen met lagere schoolopleiding, jonger dan 80, noteren we: [rent] (2x); [len] (1x); [spil] (1x), [stems] (1x); [ɔmblək] (4x) en 1x [ɔmlək].

Bij vrouwen ouder dan 80 noteren we 1 keer [fel] in plaats van *veel*, 1x [len]; 1x [fɔl] voor *voël*, 1x [stem] en 1 x [ɔmblək]. Bij vrouwen met hogere schoolopleiding noteren we 1x [ɔmblək]. 'n *Leuens*, waar het onbepaald lidwoord 'n' bij een meervoudsvorm wordt gebruikt, komt zowel voor bij vrouwen met lagere schoolopleiding als bij vrouwen met hogere schoolopleiding.

15.6 *Varia*

In dit onderdeel vragen we naar vijf verschillende klankwisselingen. In geen enkel geval is hier de Nederlandse variant van de klank genoteerd.

In 79 van de 100 gevallen (5 items maal 20 vragenlijsten) is de standaarduitspraak genoteerd: 79%.

Dit betekent dat 21 alternatieve uitspraken of woorden zijn genoteerd.

Bij de [ø]/[o]-wisseling in *seun/zoon* is 1 keer [səin] genoteerd (man hogere schoolopleiding, jonger dan 80) en 1 keer [sen] (vrouw ouder dan 80, lagere schoolopleiding).

Alle andere alternatieven noteren we bij de [ø]/[o]-wisseling voor het woord *kneukels/knokkels*:

Bij mannen jonger dan 80 met lagere schoolopleiding: *Vingerkoppe* (1x), *litte* (3x), *enkels* (1x).

Bij mannen ouder dan 80 met lagere schoolopleiding: *litte* (2x).

Bij vrouwen met lagere schoolopleiding: *Vingerlete* (1x); *knikke* (1x); *litte* (5x); *knobbels* (1x).

Vrouwen met hogere schoolopleiding: *knikkels* (2x); *litte* (1x); *knoppe* (1x).

Bij vrouwen van boven de 80 noteren we 1 maal het alternatief *litte*; alle andere alternatieven zijn gevonden bij vrouwen die jonger zijn dan 80.

15.7 Woordeskat: Wat beteken die volgende woorde?

Van de in totaal 160 mogelijkheden (20 maal 8 items) is in Riemvasmaak 9 maal (5,6%) de Nederlandse betekenis gegeven van een woord, zoals aangegeven in de vragenlijst. Daarnaast komt in de alternatieve antwoorden ook de juiste betekenis van de Nederlandse woorden naar voren (zie onder).

In totaal is 112 maal (70%) onbekendheid met de woorden genoteerd en is 8 maal (5%) de Afrikaanse betekenis van de woorden weergegeven (5 maal bij *geit* en 3 maal bij *vaak*).

Zowel bij vrouwen als bij mannen is alleen bij het woord *suutjies* de Nederlandse betekenis direct gegeven. Dit gebeurt 5 keer bij de vrouwen (4,8%), allen jonger dan 80 jaar (5,2%) waarvan 2 met lagere (2,7%) en 3 met hogere schoolopleiding (9%).

Bij mannen wordt in totaal 4 keer (7%) de Nederlandse betekenis uit de vragenlijst genoteerd. Drie keer is dat bij mannen jonger dan 80 (7,5%) en 1 keer bij een man van boven de 80 (6,25%).

In alle vier de gevallen zijn het mannen met lagere schoolopleiding (8%).

Scores voor de afzonderlijke woorden zijn niet nodig, aangezien alle scores zijn genoteerd bij hetzelfde woord, *suutjies*.

Bij *suutjies* en bij *krank* duiden de alternatieve antwoorden wel op bekendheid met het woord en deze resultaten komen wederom overeen met de vorige onderzoeksgebieden, waar deze twee woorden eveneens de hoogste bekendheid scoorden.

Alternatieve antwoorden bij de woordeschat zijn de volgende:

krank: gebrekkig (6x); kranklik (1x); sieklik (9x); sieklikheid (1x);
maer (1x)
'n rund: -
'n stier: -
'n geit: geitjie (1x) (3 x *streek* en 2 x *gier*)
'n keuken: (3 x *kuiken*)
'n nagel: -
suutjies: saggies (8x)
vaak: lomerig (1x); slaperig (2)

15.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in

In dit onderdeel wordt in totaal 3 keer (7,5%) de Nederlandse betekenis gegeven.

Bij "Iemand wat nie sokkies en skoene aan het nie, loop ..." geven twee

vrouwen (7,6%) (één van 44 en één van 67, (beneden 80: 8,3%) beiden met middelbare schoolopleiding: 25%) aan dat *kaalvoet* ook *blootvoet* kan zijn.

Bij "Wanneer ek iets vergeet het, het dit my ..." geeft een man (7%) van boven de 80 (25%) , met lagere schoolopleiding ((8,3%) *ontskiet* als antwoord.

Het enige alternatieve antwoord dat hier wordt genoteerd, is *ontglip*.

15.9 *Idiome*

In totaal zijn hier 200 mogelijke scores (10 items maal 20 vragenlijsten). Daarvan wordt in totaal 11 keer (5,5%) de Nederlandse betekenis van de uitdrukkingen gegeven: 8 keer bij de vrouwen (6,15%) en 3 keer bij de mannen (4,2%).

In alle andere gevallen (189 maal, 94,5%) wordt aangegeven dat men de betekenis van de idiomen niet kent. Er zijn geen alternatieve antwoorden gescoord.

15.9.1 Opleiding

Respondenten met lagere schoolopleiding geven 9 keer van de 150 mogelijkheden de Nederlandse betekenis van de uitdrukking (6%): 6 keer bij de vrouwen (6,6%) en 3 keer bij de mannen (5%). Twee keer scoort een respondent met een hogere schoolopleiding op de Nederlandse betekenis (4%): in beide gevallen is dit een vrouw (5%).

15.9.2 Leeftijd

De scores voor de Nederlandse betekenis worden alle 11 (van de 200) opgetekend bij respondenten die jonger zijn dan 80 jaar (6,5%). Daarvan zijn er 3 mannen (6%, 3 van de 50 mogelijkheden) en 8 vrouwen (6,6%, 8 van de 120 mogelijkheden).

De scores (met Nederlandse betekenis) per idioom afzonderlijk zijn:

1. Die kans is verkyk	4 (20%)
2. Om 'n gat in die hand te hê	—
3. Om baie pyle op jou boog te hê (baie maniere te hê om jou te verdedig)	1 (5%)
4. Om met iets op die proppe te kom (om met iets voor die dag te kom)	1 (5%)
5. Hy is 'n hele Piet	—
6. Om iemand die mette te lees	1 (5%)

-
7. In die dae van Olim –
  8. Om nie met iemand te kan opskiet nie
(nie kan saamwerk nie) 4 (20%)
  9. Om veel met iemand op te hê –
  10. Om van die reën in die drup te kom –

15.10 Opmerkelijke reacties

Een man van 66 met lagere schoolopleiding geeft voor het woord 'duiwel' het woord *Mammon*.

Van een vrouw van 70 met lagere schoolopleiding is de uitspraak 'Ek wiste dit nie' genoteerd, hetgeen Nederlands klinkt vanwege de toevoeging 'te' die in het Standaardafrikaans niet voorkomt: 'ek wis dit nie'.

Hoofdstuk 16 Resultaten van Grootdrink

16.1 Inleiding

In Grootdrink zijn in totaal 10 mensen geïnterviewd aan de hand van de vragenlijsten: 6 mannen en 4 vrouwen. De interviews vonden plaats in oktober 2001.

Van de 6 mannen zijn er 4 jonger en 2 ouder dan 80 jaar. Slechts 1 man (jonger dan 80) heeft een hogere schoolopleiding, van de andere 5 mannen heeft er 1 (jonger dan 80) lagere onderwijs gevolgd en de andere vier hebben geen onderwijs genoten.

Van de 4 vrouwen zijn er 3 jonger dan 80 en is er 1 ouder dan 80 jaar. Van de vrouwen heeft er 1 lagere schoolonderwijs (jonger dan 80) gehad en de overige 3 hebben geen onderwijs genoten.

De jongste vrouw is 65 en de oudste vrouw is ongeveer 80. De jongste mannen zijn 62 en de oudste man is 81.

16.2 De [æy]/[y]-wisseling

In de 120 mogelijkheden (10 lijsten x 12 gevraagde items) is de [y] geen enkele keer genoteerd. De [œy]/[y]-wisseling is bij het onderzoek in Grootdrink niet gevonden.

Wel zijn er alternatieve uitspraken en woorden genoteerd, bij beide groepen: *Kruishout* (3x), 2x bij mannen jonger dan 80 en 1x bij een man ouder dan 80 en in twee gevallen met lagere schoolopleiding en 1 keer met hogere schoolopleiding.

[kræis] deze uitspraak is twee keer gehoord bij mannen jonger dan 80 en drie keer met lagere schoolopleiding, 1 keer bij een man ouder dan 80.

[mæis]: twee keer genoteerd bij mannen van boven de 80 met lagere schoolopleiding.

[kræis]: twee keer genoteerd, 1 keer bij een man jonger dan 80, 1 keer ouder dan 80; 1 keer lagere schoolopleiding en 1 keer hogere schoolopleiding.

[fæis]: drie keer genoteerd, 1 keer bij man jonger dan 80, 1 keer ouder dan 80; 1 keer lagere schoolopleiding en 1 keer hogere schoolopleiding en 1 keer bij een vrouw jonger dan 80 met lagere schoolopleiding.

[hæis]: in totaal vier keer genoteerd, drie keer bij mannen, alledrie lagere schoolopleiding, twee jonger en 1 ouder dan 80; 1 keer een vrouw jonger dan 80 met lagere schoolopleiding.

Voor *buite* is 1 keer door een vrouw jonger dan 80 met lagere schoolop-

leiding het alternatief [bøidə] genoteerd.

De uitspraak [əi] in plaats van [œy] komt in totaal 14 keer voor. Ont ronding is dus een algemeen verschijnsel in de taal van de Korana's.

16.3 De [əi]/[i]-wisseling

In dit onderdeel werd in totaal 100 maal gescoord (10 items maal 10 vragenlijsten). Daarvan is geen enkele keer de [əi]/[i]-wisseling genoteerd. In alle gevallen noteerden we de standaard-uitspraak [əi].

Alternatieve uitspraken zijn gevonden bij het woord *konyin*: [kənəin] (5x in totaal, 3 keer bij mannen jonger dan 80 waarvan 2 met lagere school- en 1 met hogere schoolopleiding en 2 keer bij vrouwen beide met lagere schoolopleiding en 1 jonger en 1 ouder dan 80). Daarnaast heeft een vrouw van jonger dan 80 met lagere schoolopleiding voor 'vrouwjesstruisvogel' 1 maal *hen* genoteerd in plaats van *wyfie*.

16.4 De [e]/[ø]-wisseling

Voor deze klankwisseling stonden vijf items in de vragenlijst, hetgeen 50 mogelijkheden oplevert (5 items maal 10 vragenlijsten). Daarvan is in totaal 8 keer de [ø]-uitspraak genoteerd, dat is 16%. Ook in Grootdrink komt deze klankwisseling het meest voor, net als in de andere onderzoeksgebieden, al is het hier in mindere mate dan bijvoorbeeld bij het Richtersveld 34% en de Rehoboth 28%, maar iets meer dan in Riemvasmaak (10%). De [ø]-uitspraak komt 6 keer voor bij mannen (20%) en 2 keer bij vrouwen (20%).

De [ø]-uitspraak komt voor bij de woorden: *sewe* (2 keer); *speel* (5 keer) en *veel* (1 keer).

De variant [fertəx] is in totaal 4 keer (5%) genoteerd: drie keer bij mannen (2 keer jonger dan 80, 1 keer ouder dan 80; 3 keer lagere schoolopleiding) en een keer bij vrouwen (ouder dan 80 en lagere schoolopleiding).

Een ander woord dat hier is genoteerd voor 'besem' is [stovər], hetgeen een uitspraakvariant van 'stoffer' kan zijn.

16.4.1 Opleiding

Bij mannen met hogere schoolopleiding noteren we 2 van de 5 keer de [ø]-uitspraak (40%), bij mannen met lager of geen onderwijs noteren we 4 van de 20 keer deze uitspraak (20%). Bij vrouwen met lager onderwijs noteren we 2 van de 20 keer de [ø]-uitspraak (10%).

16.4.2 Leeftijd

Bij mannen jonger dan 80 jaar wordt 4 van de 20 keer de [ø]-uitspraak genoteerd, dat is 40%. Bij mannen van ouder dan 80 jaar vinden we deze uitspraak 2 van de 10 keer, dat is 20%.

Bij vrouwen jonger dan 80 jaar noteren we 2 van de 15 keer de [ø]-uitspraak, dat is 13%.

16.5 De intervocalische [x]

In de zes items waarin wordt gevraagd naar de intervocalische [x], wordt deze geen enkele maal genoteerd.

Wel worden er alternatieve uitspraken en woorden genoteerd: Bij mannen met lagere schoolopleiding [rent] (1x); [spil] (1x); [o:mlək] (2x), [stem] (1x).

Bij mannen met hogere schoolopleiding ook [rent] en [rent] (beide 1x). [o:mlək].

Bij mannen jonger dan 80 noteren we [spil] (1x); [stem] (1x) en [o:mlək] (1x).

Bij mannen ouder dan 80 noteren we [rent], [rent] (alles 1x) en [o:mlək] (1x).

Bij vrouwen met lagere schoolopleiding, jonger dan 80, noteren we: [rent] (3x); [fəlci] (1x); [spil] (2x); [o:mlək] (2x).

Bij vrouwen ouder dan 80 (geen onderwijs) noteren we 1 keer [o:mlək].

'n *Leuens*' waar het onbepaald lidwoord 'n' gebruikt wordt bij de meervoudsvorm, is 1x opgetekend bij een man met een lagere schoolopleiding, 1x bij een van jonger dan 80 jaar en 1x bij een vrouw met lagere schoolopleiding en jonger dan 80 jaar.

16.6 Varia

In dit onderdeel vragen we naar vijf verschillende klankwisselingen. Ook in Grootdrink is in geen enkel geval de Nederlandse variant van de klanken genoteerd.

In 39 van de 50 gevallen (5 items maal 10 vragenlijsten) is de standaarduitspraak genoteerd: 78%.

Bij mannen is dit 23 keer van de 30 (76,6%). Bij vrouwen noteren we 12 keer van de 16 de standaarduitspraak (75%).

Er zijn 11 alternatieve uitspraken of woorden genoteerd.

Bij de [ø]/[o]-wisseling in *seun/zoon* is 1 keer [sen] genoteerd (man

hogere schoolopleiding, jonger dan 80).

Voor het woord *kerse/kaarse* ([ɛ]/[a]-wisseling) is 1 keer [ɛjɛrs] genoteerd (man jonger dan 80 met lagere schoolopleiding).

Alle andere alternatieven noteren we bij de [ø]/[o]-wisseling voor het woord *kneukels/knokkels*:

Bij mannen jonger dan 80 met lagere schoolopleiding: *litte* (3x); *knikkels* (1x).

Bij mannen ouder dan 80 met lagere schoolopleiding: *litte* (1x); [letə] (1x).

Bij mannen jonger dan 80 met hogere schoolopleiding noteren we 1 keer *litte*.

Bij vrouwen met lagere schoolopleiding, jonger dan 80 jaar noteren we: *knoppies* (1x); *litte* (2x).

Bij vrouwen van boven de 80 (geen onderwijs) noteren we 1 maal het alternatief *knikkels*.

16.7 Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden?

Van de in totaal 80 mogelijkheden (8 items maal 10 vragenlijsten) is in Grootdrink 60 maal onbekendheid met de woorden genoteerd (75%). Bij de vrouwen is dit 25 van de 32 keer (78%) en bij de mannen 35 van de 48 keer (72,9%).

Mannen geven 5 keer de Nederlandse betekenis van de woorden, zoals aangeduid in de vragenlijst (10,4%); vrouwen geven twee keer de Nederlandse betekenis (6,25%).

Slechts 1 x wordt de Afrikaanse betekenis gegeven, bij *vaak*: *slaap*, door een man met middelbare schoolopleiding, jonger dan 80.

16.7.1 Opleiding

Bij mannen met een lagere schoolopleiding wordt in 30 van de 40 gevallen 'ek weet nie' genoteerd (75%) en 4 keer de Nederlandse betekenis (10%). Bij mannen met hogere schoolopleiding noteren we 1x de Nederlandse betekenis.

Vrouwen geven twee keer de Nederlandse betekenis (6,25%).

16.7.2 Leeftijd

Bij mannen beneden de 80 jaar noteren we in 23 van de 32 gevallen onbekendheid met de woorden (71,8%) en 3 keer de Nederlandse betekenis

(9,3%). De mannen die ouder zijn dan 80 geven in 12 van de 16 gevallen onbekendheid met de woorden aan (25%) en twee keer noteren we hier de Nederlandse betekenis (12,5%).

Bij vrouwen jonger dan 80 noteren we 17 van de 24 keer (70,8%) onbekendheid met de woorden en 2 keer de Nederlandse betekenis (8,3%). De vrouw van boven de 80 geeft in alle gevallen onbekendheid met de betekenis weer (100%).

De scores voor de afzonderlijke woorden zien eruit als volgt:

krank:	-
'n rund:	-
'n stier:	-
'n geit:	-
'n keuken:	-
'n nagel:	-
suutjies:	7x: 70%
vaak:	-

Opnieuw is *suutjies* het meest bekend (vergelijk Riemvasmaak) en opnieuw geven de alternatieve antwoorden bij het woord *krank* aan, dat ook dit woord bekend is, al geven de respondenten niet direct de Nederlandse betekenis zoals gevraagd in de vragenlijst weer.

Alternatieve antwoorden bij de woordenschat:

krank:	gebreklik (1x); sieklik (4x); pyn (1x); pyne (1x)
'n rund:	-
'n stier:	-
'n geit:	geitjie (1x)
'n keuken:	-
'n nagel:	-
suutjies:	saggies (2x)
vaak:	luerig (1x)

16.8 Woordeskate: Vul die ontbrekende woorte in

In totaal wordt hier 18 van de 20 keer onbekendheid genoteerd (90%). Slechts 1 keer wordt de Nederlandse betekenis ingevuld, namelijk *ontskiet* ('Wanneer ek iets vergeet het, het dit my...').

We noteren dit bij een vrouw, jonger dan 80 jaar met lagere schoolopleiding (16,6%).

We noteren 1 keer een alternatief antwoord: 'dit het my onderskoot', bij

---

een man met hogere schoolopleiding, jonger dan 80 jaar.

16.9 *Idiome*

In Grootdrink noteren we in 96 van de 100 mogelijkheden onbekendheid met de uitdrukkingen (96%).

Vier keer noteren we de Nederlandse betekenis: 1 keer bij een man met hogere schoolopleiding, jonger dan 80 jaar (10%) en drie keer bij vrouwen met lagere schoolopleiding, jonger dan 80 jaar (10%).

De scores per idioom afzonderlijk:

1. Die kans is verkyk	2 (20%)
2. Om 'n gat in die hand te hê	–
3. Om baie pyle op jou boog te hê	–
4. Om met iets op die proppe te kom	–
5. Hy is 'n hele Piet	–
6. Om iemand die mette te lees	–
7. In die dae van Olim	1 (10%)
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie	–
9. Om veel met iemand op te hê	1 (10%)
10. Om van die reën in die drup te kom	–

16.10 *Opmerkelijke reacties*

In Grootdrink noteren we de volgende uitspraak van een van de respondenten: 'die woord is omver' hetgeen betekent: 'ik ken het niet'.

Hoofdstuk 17 Resultaten bij de San in Schmidtsdrift, Upington en Kagga Kamma

17.1 Inleiding

In juli 2002 zijn er 20 opnames gemaakt bij de San: 14 in Schmidtsdrift, 3 in Upington en 3 in Kagga Kamma. Er zijn 8 mannen en 12 vrouwen.

Alle mannen zijn jonger dan 80 en van hen hebben er twee een lagere schoolopleiding en 6 een hogere schoolopleiding, waarvan er 1 tevens tertiair onderwijs heeft gehad.

De vrouwen zijn op één na jonger dan 80. De vrouw van boven de 80 heeft geen onderwijs gehad; van de jongere vrouwen hebben er 5 lagere school gehad en 6 een hogere schoolopleiding onder wie 1 vrouw tevens tertiair onderwijs heeft gehad.

De respondenten onder deze groep zijn opmerkelijk jong, vergeleken met de andere groepen respondenten. Er zijn 6 vrouwen 30 jaar of jonger, en de jongste is 19. Bij de mannen zijn er vier dertig of jonger; de jongste man is 28 en de oudste is 43.

17.2 De [œy]-[y]-wisseling

Van de 240 mogelijkheden (12 items maal 20 respondenten) wordt bij de San in totaal 209 maal de Standaardafrikaanse uitspraak genoteerd (87%). Bij mannen noteren we de standaarduitspraak [œy] 92 van de 96 maal (95,8%) en bij de vrouwen 117 van de 124 maal (81,25%).

In twee gevallen wordt de [y]-uitspraak bij *kruus* genoteerd (0,8%), bij de vraag 'Wat noem jy die deel van jou rug waar die rugstring en die bene bymekaar kom?' We noteren het 1 keer bij een man met hogere schoolopleiding (8,3% in die groep) en 1 keer bij een vrouw met hogere schoolopleiding (8,3% in die groep).

Bij de alternatieve uitspraken (en woorden) scoort vooral de uitspraak [əi] hoog.

Bij mannen met lagere schoolopleiding vinden we: [krəis] (2x); [məis] (1x); [səikər] (1x); [fəis] (1x); [bəidəkant] (1x) en [həis] (1x).

Bij mannen met hogere schoolopleiding vinden we: [krəis] (1x); [səikər] (2x); [krəis] (1x); [fəis] (1x); [bəite] (1x); [dəiwəl] (1x); [həis] (1x).

Bij vrouwen met lagere schoolopleiding vinden we: [brən] (1x); [krəis] (3x); [məis] (5x); [fəlstrəis] (1x); [səikər] (1x); *kruisbeen* (1x); [krəis] (1x); [fəis] (1x); *buidekant* (1x); *buitekant* (1x); [həis] (2x). In deze groep is ook de uitspraak [bənə] voor *binne* genoteerd. Bij deze respondenten komt ont-

---

ronding dus algemeen voor.

Bij vrouwen met een hogere schoolopleiding noteren we: [krøis] (3x); [møis] (3x); [folstrøeys] (1x) en [fes] (1x) vir *vuis*.

Alle uitspraken zijn genoteerd bij jongere vrouwen, op drie na. Bij de vrouw van boven de 80 noteren we: [møis] (1x); *kruisbeen* (1x) en *buidekant* (1x).

17.3 De [ø]-[i]-wisseling

Van de in totaal 200 mogelijkheden (20 maal 10 items) wordt hier 198 maal de standaarduitspraak [øi] genoteerd (99%). Bij mannen is dit 79 van de 80 keer (98,75%) en bij vrouwen is dat 119 van de 120 keer (99,16%). De [i]-uitspraak is niet genoteerd.

Er zijn een aantal alternatieve uitspraken genoteerd. Bij mannen met lagere schoolopleiding noteren we [kənøin] (1x) en [kjøik] (1x). Bij vrouwen met lagere schoolopleiding, jonger dan 80 noteren we 3 maal [kənøin] en 1 maal *skrywe*. Bij een vrouw met hogere schoolopleiding noteren we 1 maal [kənøin] en bij de vrouw van boven de 80 noteren we [ɔhø] voor *oë*.

17.4 De [e]-[ø]-wisseling

Het betreft hier vijf items, dat wil zeggen dat we 100 (20 maal 5) mogelijkheden hebben in totaal. Daarvan is in totaal 89 maal op de standaarduitspraak [e] gescoord (89%); 39 van de 40 maal bij de mannen (97,5%) en 50 van de 60 keer bij de vrouwen (83,3%).

De [ø]-uitspraak wordt alleen bij de vrouwen genoteerd. Het alternatief *veertag* vinden we 1 keer bij de mannen (lagere schoolopleiding) en 4 keer bij de vrouwen (lagere schoolopleiding, waarvan 1 vrouw ouder dan 80).

De [ø]-uitspraak komt bij de vrouwen in totaal 6 keer voor (10%). In alle gevallen zijn het vrouwen met een lagere schoolopleiding (20%). Vijf maal komt het voor bij vrouwen jonger dan 80 (9%) en 1 keer bij de vrouw van boven de 80 (20%).

17.5 De intervocalische [x]

De intervocalische [x] is ook bij de San nergens genoteerd. In 94 van de 120 mogelijkheden (6 items maal 20) is de standaarduitspraak genoteerd (78%). Bij de mannen is dit 40 van de 48 keer (83%) en bij de vrouwen 54 van de 72 maal (75%).

Alternatieve uitspraken en woorden die zijn genoteerd, zijn:

Bij mannen met lagere schoolopleiding 'n *leuens* (1x); [omlək] (1x), [ɔmblək] (1x).

Bij mannen met hogere schoolopleiding ook 'n *leuens* (4x) en [ɔmblək] (1x).

Bij vrouwen met lagere schoolopleiding noteren we: [rent] (4x); *lieg* (2x); [len] (2x); [rix](=*lieg*) (1x); [fɔl] (1x); [spil] (3x); [ɔmlək] (3x); [omlək] (2x).

Bij vrouwen met hogere schoolopleiding noteren we: 'n *Leuens* (4x); [spi:r] (1x) (let op de 'r' in plaats van de 'l' in dit woord voor *spieël*); [ɔmblək] (2x).

De meeste van deze alternatieven noteren we bij de vrouwen jonger dan 80, op de volgende vier na, die we noteren bij de vrouw van boven de 80: [rent], [len]; [fɔl] en [ɔmlək].

17.6 *Varia*

In de vijf verschillende klankwisselingen van dit onderdeel, wordt twee keer de Nederlandse uitspraak genoteerd, bij *merg* en bij *vers*, dus bij de klankwisseling [œ]-[ɛ] en bij de wisseling [ɑ]/[ɛ]. In beide gevallen noteren we deze uitspraak bij vrouwen met lagere schoolopleiding en jonger dan 80 jaar.

Van de totaal 100 mogelijkheden (5 maal 20) noteren we 78 maal de Standaardafrikaanse uitspraak (78%). Bij de mannen is dit 32 van de 40 keer (80%) en bij de vrouwen is dit 46 van de 60 keer (76,6%).

Alternatieve uitspraken die zijn genoteerd zijn:

Bij het woord *seun* noteren we de variant [sen], 1 keer bij een man met hogere schoolopleiding en drie keer bij vrouwen met lagere schoolopleiding.

Voor *kneukels* noteren we de varianten *kontjies* (2x) en [knøkels] bij mannen met hogere schoolopleiding; *knikkels* 1 keer bij vrouw met lagere en 1 keer bij vrouw met hogere schoolopleiding, beide jonger dan 80; *litte* (4x), 3 keer bij vrouwen onder de 80 en 1 keer bij de vrouw van boven de 80, allen met lagere schoolopleiding.

In plaats van *murg* wordt één keer het woord *olie* gegeven en twee keer het woord *vit*, in alle gevallen door mannen met lagere schoolopleiding. 'Vit' is waarschijnlijk een vervorming van 'vet', want volgens pastoor Mario Mahongo van Schmidtsdrift wordt 'murg' soms ook 'beenvet' genoemd.

Daarnaast is in totaal 8 maal aangegeven dat respondenten het antwoord niet weten.

17.7 Woordeskaf: Wat beteken die volgende woorde?

Van de in totaal 160 mogelijkheden (20 maal 8 items) wordt bij de San 12 keer de Nederlandse betekenis van het woord gegeven (7,5%). Mannen doen dit 3 van de 60 keer (4,6%) en vrouwen 9 van de 96 keer (9,3%). In totaal 124 keer wordt onbekendheid met de woorden genoteerd (77,5%): 75 van de 96 keer bij de vrouwen (78%) en 49 van de 64 keer bij de mannen (76,5%).

De Afrikaanse betekenis van het woord *vaak* noteren we 7 keer (4,3% van het totaal); twee keer bij mannen en 5 keer bij vrouwen.

17.7.1 Opleiding

Twee mannen hebben een lagere schoolopleiding en bij geen van hen is de Nederlandse betekenis genoteerd.

De zes mannen met de hogere schoolopleiding geven in drie gevallen de Nederlandse betekenis van het woord (6,25%), bij de woorden *krank* (2x), *rund* (1x).

De vrouwen met lagere schoolopleiding vier keer de Nederlandse betekenis (8,3%), 1 keer bij het woord *krank* en drie keer bij *suutjies*. De vrouwen met een hogere schoolopleiding geven 5 keer de Nederlandse betekenis (10,4%), bij de woorden *krank* (3x), *rund* (1x) en *stier* (1x).

17.7.2 Leeftijd

Alle mannen zijn jonger dan 80 en deze groep scoort in 3 van de 64 gevallen de Nederlandse betekenis van het woord (4,6%).

Vrouwen jonger dan 80 geven 8 van de 88 keer de Nederlandse betekenis (9%) en de vrouw van boven de 80 geeft 1 keer de Nederlandse betekenis (12,5%).

De scores voor de afzonderlijke woorden zien eruit als volgt:

krank:	6x: 30%
'n rund:	2x: 10%
'n stier:	1x: 5%
'n geit:	—
'n keuken:	—
'n nagel:	—
suutjies:	3 x: 15%
vaak:	—

De woorden *krank* en *suutjies* zijn het meest bekend, hetgeen overeenkomt met de resultaten uit de andere onderzoeksgebieden.

Alternatieve antwoorden bij de woordenschat:

krank: mankeliel (1x); 'sy kop werk nie mooi nie' (1x), oud (1x);
afgeleef (1x), 'ek es nie meer wat ek was nie' (1x), 'die vrou
verwag' (1x)
'n rund: -
'n stier: stuur (2x), 'as jy iemand stuur' (1x)
'n geit: plantsoort (1x)
'n keuken: -
'n nagel: -
suutjies: -
vaak: moeg (1x), voel slapeloos (1x)

17.8 Woordeskat: Vul die ontbrekende woorde in

In totaal wordt hier 29 van de 40 keer onbekendheid genoteerd (72,5%). Vier keer wordt de Nederlandse lexicale item ingevuld (10%) twee keer *blootvoet* en twee keer *ontskiet*.

We noteren 1 keer *ontskiet* bij een man met hogere schoolopleiding, jonger dan 80 (8,3% van die groep).

De andere drie Nederlandse lexicae items zijn alle drie genoteerd bij vrouwen jonger dan 80, met hogere schoolopleiding. (25% van die groep).

We noteren de volgende alternatieve antwoorden:

Ontken bij een man met lagere schoolopleiding en [fertjet] (= 'vergeet') bij een vrouw met lagere schoolopleiding.

17.9 Idiome

Bij de San noteren we in 188 van de 200 mogelijkheden onbekendheid met de uitdrukkingen (94%). Bij de mannen is dit 73 van de 80 keer (91,25%) en bij de vrouwen 115 van de 120 (95,8%).

We noteren vijf keer het Nederlandse idioom (2,5%): 4 keer bij mannen met hogere schoolopleiding (6,6%) en 1 keer bij een vrouw met hogere schoolopleiding, jonger dan 80 jaar (1,6%).

De scores per idioom afzonderlijk:

1. Die kans is verkyk	1 (5%)
2. Om 'n gat in die hand te hê	3 (15%)
3. Om baie pyle op jou boog te hê	

- (baie maniere te hê om jou te verdedig) –
4. Om met iets op die proppe te kom
(om met iets voor die dag te kom) –
5. Hy is 'n hele Piet –
6. Om iemand die mette te lees –
7. In die dae van Olim 1 (5%)
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie –
9. Om veel met iemand op te hê –
10. Om van die reën in die drup te kom –

Alternatiewe antwoorde die zijn genoteerd:

1. Die kans is verkyk
– die kans is min
2. Om 'n gat in die hand te hê
– armoedig
3. Om baie pyle op jou boog te hê
– klomp pylse; klomp pyle; jy wil dit gebruik; alkoholgebruik
4. Om met iets op die proppe te kom
– is dit nie 'n kokersak nie?; kokersak
5. Hy is 'n hele Piet
–
6. Om iemand die mette te lees
–
7. In die dae van Olim
–
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie
–
9. Om veel met iemand op te hê
– genoeg gehad van iemand
10. Om van die reën in die drup te kom
–

17.10 Opmerkelijke reacties

Bij de San noteren we de volgende uitspraken van respondenten:

'Ek es nog altyd so onsmaklik', wat 'ziek zijn' beteken; 'hy smaak nie voor die tand nie, hy smaak agter die tand', wat beteken dat iets lekker is (vrouw van boven de 80).

Daarnaast noteren we het woord [kendersə] voor 'kinders', bij een man met lagere schoolopleiding.

Hoofdstuk 18 Overzicht van de totaalcijfers

18.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geven we de overzichten weer van de totaalcijfers zoals die zijn voortgekomen uit het onderzoek. Allereerst vergelijken we de resultaten van de verschillende regio's: welke fonetische en lexicale taalresten komen in welke regio het meest of juist het minst voor. Daarnaast geven we de resultaten weer in de verschillende categorieën informanten. We zullen de resultaten na de overzichten kort bespreken. Eventuele conclusies geven we weer in het volgende en laatste hoofdstuk van dit deel.

18.2 Een vergelijking tussen de verschillende regio's

18.2.1 Fonetiek

In het fonetische gedeelte van de vragenlijst hebben we de respondenten bevraagd op vijf onderdelen. Per onderdeel treft de lezer hieronder de totaalresultaten aan, weergegeven in percentages. (De absolute aantallen staan tussen haakjes).

* [œy]/[y]-wisseling (12 items)

Riemvasmaak: -
Grootdrink: -
De San: 0,8% (2)

* [œi]/[i]-wisseling (10 items)

Riemvasmaak: -
Grootdrink: -
De San: -

* [e]/[ø]-wisseling (5 items)

	[ø]	veertag	veurtag	bessem
Riemvasmaak:	10% (10)	5% (5)	-	-
Grootdrink:	16% (8)	5% (4)	-	-
De San:	6% (6)	5% (5)	-	-

* Intervocalische [x] (6 items)

Riemvasmaak: -
 Grootdrink: -
 De San: -

* Varia (5 items)

Totaal	[ø]/[o]	[ɛ]/[a]	[ø]/[ɔ]	[œ]/[ɛ]	[ɑ]/[ɛ]
Riemvasmaak:	-	-	-	-	-
Grootdrink:	-	-	-	-	-
De San:	-	-	-	1 (5%)	1 (5%)

Als we de verschillende gebieden vergelijken, is procentueel gezien de aanwezigheid van de fonetische Nederlandse taalresten als volgt:

Riemvasmaak: 1,3% (10 van de 760 mogelijkheden)
 Grootdrink: 2,1% (8 van de 380 mogelijkheden)
 De San: 1,3% (10 van de 760 mogelijkheden)

Overzicht van de soorten fonetische taalresten:

[œy]/[y]-wisseling: 0,33% (2 van de 600 mogelijkheden)
 [əi]/[i]-wisseling: -
 [e]/[ø]-wisseling: 9,6% (24 van de 250 mogelijkheden)
 intervocalische [x]: -
 varia totaal: 0,8% (2 van de 250 mogelijkheden)

In alle drie de regio's is het aantal aangetroffen fonetische taalresten laag. Procentueel gezien komen de meeste fonetische taalresten voor in Grootdrink (2,1%); in de twee andere gebieden is iets meer dan de helft daarvan (1,3%).

De meest voorkomende taalrest is de [e]/[ø]-wisseling, die springt met kop en schouders uit boven de overige taalresten (9,6%), hetgeen overeenkomt met de bevindingen uit de andere onderzoeksgebieden. In ons tweede onderzoeksgebied (Richtersveld, Rehoboth en Griekwastad) waren de verschillen nog groter: hier kwam deze klankvariant in 21,7% van de gevallen voor.

De [əi]/[i]-wisseling, en de intervocalische [x] zijn in de onderhavige onderzoeksgebieden helemaal niet genoteerd.

18.2.2 Lexicon

* Woordeskat: Wat betekenen die volgende woorden? (8 items)

Riemvasmaak: 5,6% (9 van de 160)
Grootdrink: 8,75% (7 van de 80)
De San: 7,5% (12 van de 160)

* Woordeskat: Vul die ontbrekende woorden in (2 items)

Riemvasmaak: 7,5% (3 keer van de 40)
Grootdrink: 5% (1 keer van de 20)
De San: 10% (4 maal van de 40)

Als we beide onderdelen van de woordenschat samenvoegen, ziet de verhouding tussen de verschillende gebieden er als volgt uit:

Riemvasmaak: 6% (12 keer van de 200)
Grootdrink: 12,5% (8 keer van de 100)
De San: 8% (16 keer van de 200)

* Idiome: Wat betekenen die volgende idiome (10 items)

Riemvasmaak: 5,5% (11)
Grootdrink: 4% (4)
De San: 2,5% (5)

Een totaaloverzicht van de lexicale taalresten in de onderzoeksgebieden levert de volgende percentages op:

Riemvasmaak: 5,75% (23 uit 400 mogelijkheden)
Grootdrink: 6% (12 uit 200 mogelijkheden)
De San: 5,25% (21 uit 400 mogelijkheden)

Een vergelijking tussen de soorten lexicale taalresten:

Woordeskat:
Wat betekenen die volgende woorden?: 7% (28 uit 400 mogelijkheden)
Woordeskat:
Vul die ontbrekende woorden in: 8% (8 uit 100 mogelijkheden)
Idiome:
Wat betekenen die volgende idiome?: 4% (20 uit 500 mogelijkheden)

Procentueel wordt wat de lexicale Nederlandse taalresten betreft het meeste aangetroffen in Grootdrink, maar de verschillen met de twee andere gebieden zijn klein: minder dan 1 procent. De percentages voor de lexicale taalresten liggen aanzienlijk hoger dan die van de fonetische taalresten.

Bij de vergelijking tussen de soorten lexicale resten zien we dat de woordenschat, waar we vragen naar de actieve betekenis van de woorden het hoogst scoort.

Net als in onze vorige onderzoeksgebieden zijn in de passieve woordenschat de woorden *krank* en *smutjies* het meest bekend.

18.3 Overzicht van de resultaten naar geslacht, opleiding en leeftijd

Hieronder vindt u een overzicht van het totaal aantal fonetische en lexicale taalresten in percentages, verdeeld over mannen en vrouwen, opleiding en leeftijd. (De absolute aantallen staan wederom tussen haakjes).

Voor de volledigheid geven we eerst nogmaals de aantal in de categorieën respondenten. (De afkortingen l.s. en h.s. staan voor respectievelijk lagere schoolopleiding en hogere (middelbare) schoolopleiding).

	Mannen		Vrouwen		Mannen		Vrouwen	
	l.s.	h.s.	l.s.	h.s.	< 80	> 80	< 80	> 80
Riemvasmaak	6	1	9	4	5	2	12	1
Grootdrink	5	1	4	-	4	2	3	1
De San	2	6	6	6	8	-	11	1

18.3.1 Fonetiek

* Opleiding

	Mannen		Vrouwen	
	l.s.	h.s.	l.s.	h.s.
Riemvasmaak	2,19% (5)	-	1,46% (5)	-
Grootdrink	2,1% (4)	5,2% (1)	1,3% (2)	-
De San	-	0,43% (1)	3,5% (8)	0,43% (1)

* Leeftijd

	Mannen		Vrouwen	
	< 80	> 80	< 80	> 80
Riemvasmaak	1% (2)	3,9% (3)	0,87% (4)	2,63% (1)
Grootdrink	2,6% (4)	2,6% (2)	1,75% (2)	-
De San	0,32% (1)	-	1,9% (8)	2,6% (1)

Opleiding

- * Mannen met lagere schoolopleiding of minder (l.s.)
13 kandidaten maal 38 items: 494 mogelijkheden
9 taalresten = 1,82%
- * Mannen met middelbare school of meer (h.s.)
8 kandidaten: 304 mogelijkheden
3 taalresten = 0,98%

- * Vrouwen met lagere schoolopleiding of minder (l.s.)
19 kandidaten: 722 mogelijkheden
15 taalresten = 2,07%
- * Vrouwen met middelbare school of meer (h.s.)
10 kandidaten: 380 mogelijkheden
1 taalrest = 0,26%

Leeftijd

- * Mannen jonger dan 80 jaar
17 kandidaten: 646 mogelijkheden
7 taalresten: 1,08%
- * Mannen van 80 jaar en ouder
4 kandidaten: 152 mogelijkheden
5 taalresten: 3,2%

- * Vrouwen jonger dan 80 jaar
26 kandidaten: 988 mogelijkheden
14 taalresten: 1,4%
- * Vrouwen van 80 jaar of ouder
3 kandidaten: 114 mogelijkheden
2 taalresten: 1,75%

Mannen en vrouwen totaal

Mannen (21)	798 mogelijkheden 12 taalresten = 1,5%
Vrouwen (29)	1102 mogelijkheden 16 taalresten = 1,45%

Opleiding totaal

Lagere school (32)	1216 mogelijkheden 24 taalresten = 1,97%
Hogere school (18)	684 mogelijkheden 4 taalresten = 0,58%

Leeftijd totaal

Jonger dan tachtig jaar (43)	1634 mogelijkheden 21 taalresten = 1,28%
Tachtig jaar en ouder (7)	266 mogelijkheden 7 taalresten = 2,6%

In alle drie de regio's treffen we bij respondenten met lagere schoolopleiding of minder meer fonetische taalresten (1,97% gemiddeld) aan dan bij de respondenten met hogere schoolopleiding (0,58%).

Gemiddeld scoort de groep van 80 jaar of ouder (2,6%) hoger bij de fonetische taalresten dan de groep van jonger dan 80 jaar (1,28%), zowel bij vrouwen als bij mannen.

Mannen scoren in total 0,05% hoger (1,5%) dan vrouwen (1,45%).

18.3.2 Lexicon

* Opleiding

	Mannen		Vrouwen	
	l.s.	h.s.	l.s.	h.s.
Riemvasmaak	6,6% (8)	—	4,4% (8)	8,75% (7)
Grootdrink	4% (4)	10% (2)	7,5% (6)	—
De San	—	6,6% (8)	3,3% (4)	7,5% (9)

* Leeftijd

	Mannen		Vrouwen	
	< 80	> 80	< 80	> 80
Riemvasmaak	6% (6)	5% (2)	6,25% (15)	—
Grootdrink	5% (4)	5% (2)	10% (6)	—
De San	5% (8)	—	5,45% (12)	5% (1)

Opleiding

- * Mannen met lagere school of minder
13 kandidaten (maal 20 items): 260 mogelijkheden
12 taalresten: 4,6%
- * Mannen met middelbare school of meer
8 kandidaten: 160 mogelijkheden
10 taalresten: 6,25%
- * Vrouwen met lagere schoolopleiding
19 kandidaten: 380 mogelijkheden
18 taalresten: 4,7%
- * Vrouwen met middelbare school of meer
10 kandidaten: 200 mogelijkheden
16 taalresten: 8%

Leeftijd

- * Mannen jonger dan 80 jaar
17 kandidaten: 340 mogelijkheden
18 taalresten: 5,2%
- * Mannen van 80 jaar of ouder
4 kandidaten: 80 mogelijkheden
4 taalresten: 5%
- * Vrouwen jonger dan 80 jaar
26 kandidaten: 520 mogelijkheden
33 taalresten: 6,3%
- * Vrouwen van 80 jaar of ouder
3 kandidaten: 60 mogelijkheden
1 taalrest: 1,6%

Mannen en vrouwen totaal

Mannen (21)	420 mogelijkheden 22 taalresten = 5,23%
Vrouwen (29)	580 mogelijkheden 34 taalresten = 5,86%

Opleiding totaal

Lagere school (32)	640 mogelijkheden 30 taalresten = 4,68%
Hogere school (18)	360 mogelijkheden 26 taalresten = 7,22%

Leeftijd totaal

Jonger dan tachtig jaar (43)	860 mogelijkheden 51 taalresten = 5,93%
Tachtig jaar of ouder (7)	140 mogelijkheden 5 taalresten = 3,57%

Net als bij de vorige onderzoeksgebieden is het beeld van de lexicale taalresten nagenoeg omgekeerd aan dat van de fonetische taalresten. En opnieuw scoren de lexicale taalresten in het algemeen hoger dan de fonetische taalresten.

Gemiddeld scoren respondenten met een hogere opleiding (7,22%) hoger dan die met een lagere opleiding (4,68%), zowel bij mannen als bij vrouwen.

Qua leeftijd zien we ook het omgekeerde als bij het fonetische gedeelte: de lexicale taalresten treffen we het meest aan bij de respondenten uit de leeftijdscategorie jonger dan 80 jaar (5,93% tegenover 3,57% bij de ouderen in totaal), zowel bij vrouwen als bij mannen.

De vrouwelijke respondenten scoren in het totaal iets hoger dan de mannelijke respondenten, respectievelijk 5,86% tegenover 5,23%.

Hoofdstuk 19 Samenvatting en conclusies

19.1 Inleiding

Het doel van dit deel van het onderzoeksproject was na te gaan of en in hoeverre de variëteiten van het Afrikaans — zoals we die hebben onderzocht in de eerste twee delen van dit onderzoeksproject — zich eveneens voordoen in nog andere regio's in Zuid-Afrika, in dit geval in Riemvasmaak, Grootdrink en bij de San in Schmidtsdrift, Upington en Kagga Kamma.

Het gaat om variëteiten die kunnen worden verklaard als import vanuit Nederland.

Voor de theoretische achtergrond van dit onderzoek verwijzen we naar het eerste deel van dit rapport.

In deze samenvatting zullen we tevens verwijzen naar of een vergelijking maken met de resultaten uit het eerste deel van het onderzoek.

19.2 Fonetische taalresten

Net zoals bij de vorige onderzoeksgebieden, hebben we ons in dit onderzoek vooral gericht op de volgende fonetische verschijnselen: de [œy]/[y]-wisseling, de [əi]/[i]-wisseling, de [e]/[ø]-wisseling en de aanwezigheid van de intervocalische [x]. Daarnaast hebben we een aantal andere wisselingen onderzocht, namelijk: [ø]/[o], [ɛ]/[a], [ø]/[ɔ], [œ]/[ɛ] en [ɑ]/[ɛ].

De [e]/[ø]-wisseling is (net als in het vorige onderzoeksgebieden) de meest voorkomende variëteit (9,6% — dat is 24 van de 250 maal — in het laatste onderzoeksgebied). Het percentage ligt hier lager dan in de gebieden uit vorige delen van het onderzoek.

De wisseling komt het meest voor in het Grootdrink (16%), tegenover Riemvasmaak 10% en bij de San 6%.

Alle andere variëteiten komen veel minder voor. Naast de [e]/[ø]-wisseling treffen we bij de San 2 keer de [œy]/[y]-wisseling aan (0,1% op het totaal in dit onderzoeksgebied); 1 keer de [œ]/[ɛ]-wisseling en 1 keer de [ɑ]/[ɛ]-wisseling (beide 0,05%).

De overige klankvarianten hebben we niet aangetroffen.

In totaal vinden we de meeste resten in Grootdrink (2,1%). Zowel in Riemvasmaak als bij de San noteren we 1,3%.

Het aantal fonetische taalresten ligt veel lager dan in de vorige onderzoeksgebieden, waar in het eerste onderzoeksgebied Namakwaland het hoogste scoorde met 16% en Saron en de Moslimgemeenschap in Kaapstad

het laagste met 1%. In het tweede onderzoeksgebied noteerden we in Rehoboth 5,3%, in Richtersveld 5,1% en in Griekwastad 1,1%. In ons derde onderzoeksgebied treffen we over het algemeen het minste aantal fonetische Nederlandse taalresten aan.

19.3 Lexicale taalresten

Voor de aanwezigheid van lexicale taalresten uit het Nederlands hebben we zowel gevraagd naar de betekenis van afzonderlijke woorden als naar de betekenis van idiomen. Door de aard van de vragen hebben we vooral kunnen nagaan of deze woorden en idiomen nog aanwezig zijn in de passieve taalkennis van de respondenten. Alleen bij de invuloefening waar we vragen naar de woorden *blootvoet* en *ontskiet* hebben we informatie kunnen krijgen over de actieve woordenschat van de respondenten.

De resultaten uit het lexicale gedeelte tonen opnieuw een ander beeld dan die uit het fonetisch gedeelte, overeenstemmend met de resultaten uit de vorige onderzoeken. Het gaat deze keer niet zozeer om de spreiding ervan in de verschillende onderzoeksgebieden als wel over de frequentie en de correlaties tussen de resultaten en de leeftijd en opleiding van de respondenten (zie verderop).

Van de acht items uit de Woordeskat zijn de woorden *suutjies* (38% totaal) en *krank* (12% totaal) het meest bekend, hetgeen volledig overeenstemt met de resultaten uit de vorige onderzoeksgebieden. Bovendien strookt dit met het feit dat deze twee woorden ook nog bekend zijn in het Standaardafrikaans.

Procentueel gezien scoort Grootdrink hier het hoogst (7 van de 10: 70%), Riemvasmaak scoort met 40% (9 van de 20) en bij de San noteren we 15% (3 van de 20) voor *suutjies*. *Krank* noteren we alleen bij de San (6 van de 20 keer: 30%). Bij de San noteren we tevens 2 keer bij *rund* en 1 keer bij *stier* de Nederlandse betekenis.

Procentueel gezien scoort de actieve woordenkennis het hoogst (8%), in tegenstelling tot het vorige onderzoeksgebied, waar deze categorie juist veel minder scoorde. Het totaalplaatje van de actieve woordenschat ziet er per regio uit als volgt: Bij de San noteren we de meeste taalresten in deze categorie (10%), gevolgd door Riemvasmaak (7,5%) en Grootdrink (5%).

In het totaal voor het onderdeel Woordeskat, treffen we de meeste variëteiten aan in Grootdrink (12,5%), gevolgd door de San (8%) en Riemvasmaak (6%).

In tegenstelling tot de vorige onderzoeksgebieden is er in deze gebieden meer bekendheid met de woorden dan met de uitdrukkingen. Bij de San en in Grootdrink is dit zelfs drie keer zoveel.

De meest bekende uitdrukkingen zijn 'Die kans is verkyk' (14%) en 'Om nie met iemand te kan opskiet nie' (8%, alleen in Riemvasmaak). Bij de San scoort ook 'Om 'n gat in die hand te hê' drie maal (6%).

In totaal treffen we in Riemvasmaak de meeste bekendheid met de idiomen aan (5,5%), gevolgd door het Grootdrink (4%) en de San (2,5%).

Wat betreft de spreiding van de nog aanwezige taalresten in totaliteit, treffen we dezelfde resultaten aan bij de lexicale als bij de fonetische taalresten: in beide gevallen is de aanwezigheid in Grootdrink (6%) het hoogst. De verschillen zijn echter erg gering: Riemvasmaak volgt met 5,75% en De San met 5,25%.

19.4 *De correlatie tussen taalresten en opleiding, leeftijd en geslacht*

In deze paragraaf gaan we in op het verband tussen de aanwezigheid van taalresten en de genoten opleiding, het geslacht, en de leeftijd van de respondenten. Wij gaan hierbij uit van de totaalcijfers van het onderzoek, zowel op fonetisch als op lexicale gebied.

Van de 50 informanten hebben 32 personen een lagere schoolopleiding of geen school genoten, onder wie 13 mannen en 19 vrouwen. In totaal hebben 18 respondenten een hogere schoolopleiding of hoger, onder wie 8 mannen en 10 vrouwen.

In totaal zijn er 43 respondenten jonger dan 80 jaar, onder wie 17 mannen en 26 vrouwen. Zeven respondenten zijn 80 jaar of ouder: 4 mannen en 2 vrouwen.

Het totaal aantal mannen is 21 en het totaal aantal vrouwen is 29.

19.4.1 Fonetiek

* Opleiding

Fonetische taalresten komen gemiddeld meer voor bij respondenten met een lagere of geen schoolopleiding (1,97%) dan bij respondenten met een hogere schoolopleiding (0,58%). Bovendien komen deze taalresten in deze groep bij vrouwen (2,07%) iets meer voor dan bij mannen (1,82%). Vrouwen met minimaal middelbare schoolopleiding (0,26%) echter, scoren lager dan de mannen in deze groep (0,98%).

* Leeftijd

Bij de groep informanten die 80 jaar is of ouder (3%) vinden we gemiddeld iets meer fonetische resten dan bij de groep die jonger is dan 80 jaar (1,28%), in alle gebieden en zowel bij mannen als bij vrouwen.

* Geslacht

In totaal treffen we bij de mannen (1,5%) meer fonetische taalresten aan dan bij de vrouwen (1,45%), een minimaal verschil van 0,05%, te weinig om conclusies uit te trekken.

De verschillen in leeftijd zijn in het onderhavige onderzoeksgebied 1,7%, dat is 0,1% meer dan in het vorige onderzoeksgebied. Het verschil is echter nog steeds klein (1,6%), te klein om er harde conclusies aan te verbinden. Al is het niet vreemd dat bij de oudere generatie meer 'oude' taalresten bewaard zijn gebleven in het taalgebruik.

Hoewel de percentages laag zijn, duidt het verschil in opleiding opnieuw op een correlatie tussen de aanwezigheid van taalresten en de opleidingsgraad van de respondenten. Hoe kleiner de invloed van de standaardtaal (minder opleiding), hoe hoger lijkt de kans dat oude taalresten in de spraakklanken bewaard blijven (3 keer zo hoog).

Overeenkomstig het eerste maar in tegenstelling tot het tweede onderzoeksgebied scoren mannen hoger dan vrouwen in de aanwezigheid van fonetische taalresten, al is het verschil marginaal.

(Dit lijkt ook niet te maken te hebben met het grote aantal jonge vrouwen: bij de San zijn veel jonge vrouwen, maar hier scoren de vrouwen hoger dan in andere gebieden).

19.4.2 Lexicon

* Opleiding

In tegenstelling tot de fonetische taalresten zien we — net als in het eerste onderzoeksgebied — dat de lexicale taalresten meer voorkomen bij respondenten met een hogere schoolopleiding (7,22%) dan bij respondenten met een lagere of geen schoolopleiding (4,68%).

Vrouwen met een hogere schoolopleiding (8%) scoren hoger dan mannen met een hogere schoolopleiding (6,25%). Bij respondenten met lagere schoolopleiding is er nauwelijks verschil: bij de mannen noteren we 4,6% aanwezigheid van lexicale taalresten en bij de vrouwen 4,7%.

* Leeftijd

Bij de leeftijd is het omgekeerde het geval als bij de fonetische taalresten: hier treffen we bij de groep jonger dan 80 jaar voor 5,93% aan lexicale taalresten aan, terwijl de groep van 80 jaar en ouder lager scoort met 4,16%.

Van de jongste groep scoren de vrouwen (6,3%) hoger dan de mannen (5,2%). Bij de groep oudere respondenten scoren de mannen het hoogst: 5% tegenover 2,5% bij de vrouwen.

* Geslacht

In totaal vinden we bij de vrouwen (5,86%) meer lexicale taalresten dan bij de mannen (5,23%).

Het verschil is echter zo klein dat het niet waarschijnlijk is dat er sprake is van een sterke correlatie.

Het is natuurlijk wel mogelijk te spreken van een correlatie tussen opleidingsniveau en aanwezigheid van lexicale taalresten: respondenten met meer opleiding hebben wellicht een uitgebreidere woordenschat en kennen meer uitdrukkingen.

19.5 *Indirecte resultaten uit het onderzoek*

In deze laatste paragraaf bespreken we een aantal spraakklanken en woorden/uitdrukkingen die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen, zonder dat daar specifiek naar is gevraagd in de vragenlijsten. In zowel het fonetiekgedeelte als het lexicongedeelte zijn een aantal interessante alternatieven genoteerd.

19.5.1 Fonetiek

* buitekant

Bij de San en in Riemvasmaak treffen we voor het woord *buite* de variant *buitekant* aan, hetgeen we ook zagen in de eerste twee delen van ons onderzoek. Deze varianten komen ook in het Standaardafrikaans voor. Daarnaast hebben we bij de San ook de klankvariant *buidekant* aangetroffen, waar de stemloze 't' wordt vervangen door de stemhebbende 'd'. We bespreken dit verschijnsel naar aanleiding van eenzelfde variant gevonden in Namakwaland, in het eerste deel van ons onderzoek. (Het verschijnsel is door Links (1989:22) opgemerkt in de Kharkamstaal en door Van Schalkwyk (1984:126) bij de Rehoboth Basters).

Ook de varianten *beide* en *beidekant* zijn genoteerd, in respectievelijk Grootdrink en bij de San.

* [əi] in plaats van [œy]

In alle gebieden treffen we de spraakklank [əi] aan in plaats van de [y], in bijvoorbeeld de woorden: [krəis], [məis], [səikər], [fəis], [həis]. Deze alternatieve uitspraken komen voor in alle categorieën respondenten. In Riemvasmaak noteren we bovendien [brəin],[kəikən], [fəlstrəis] en [dəiwəl]. Dit bevestigt dat ontronding tamelijk algemeen voorkomt in deze variëteiten van het Afrikaans.

* [ɔmlək] en [ɔmblək]; [fɔl]; [fɔlci]

Vergelijkbaar met de vorige onderzoeksgebieden, vinden we ook in deze regio's weglating van de 'b' in het woord oomblik.

Tevens is er sprake van verkorting van de lange [o] in de korte [ɔ]. Dit verschijnsel komt in alle drie de regio's voor, bij alle categorieën respondenten. Deze verkorting van de lange [o] doet zich ook voor bij 'voël': [fɔl] of [fɔlci], in alle drie de regio's.

Opnieuw wijzen we er hier op dat volgens Ponelis (1983:122) dit verschijnsel kan duiden op een Nederlandse taalrest. Hij stelt dat in sommige Hollandse variëteiten de oorspronkelijke lange [o] was behouden (zoals in [vonsdog]), terwijl deze in andere variëteiten is verkort en verhoogd tot [u] [vunsdog]. In het Afrikaans was de lange [o] verkort voordat hij was verhoogd tot [u], zoals in [blɔm] of [xənɔx] in de Holland-variëteit van het Afrikaans.

* *stems, stem*

In Riemvasmaak en in Grootdrink noteren we de varianten *stem* of *stems* voor *seël*, hetgeen eveneens het geval was in de eerdere delen van ons onderzoek. We hebben hier te maken met een verafrikaanse vorm van het Engelse *stamp*. En hoewel hier sprake is van Engelse invloed in het lexicon, zoals Links (1989:68) constateerde bij de bespreking van de Khar-kamstaal, is de uitspraak duidelijk verafrikaanst; het woord is getransformeerd naar [stems] of [stem].

* [spi:r]

Een ander opmerkelijk verschijnsel, dat we tot nu toe nog niet hebben genoteerd, doet zich voor bij de San, waar een vrouwelijke respondent met middelbare schoolopleiding de variante uitspraak [spi:r] heeft voor *spieël*: de 'l' wordt vervangen door de 'r'.

(In de taalontwikkeling van een kind is het meestal andersom: kinderen hebben aanvankelijk moeite met het uitspreken van de 'r' en vervangen deze letter door de 'l').

In sommige Afrika-talen bijvoorbeeld in het Zoeloe, komt geen 'r' voor. Zoeloe-sprekenden zijn geneigd om de 'r' uit andere talen uit te spreken als een 'l'. Soms gaat de verwisseling zover dat niet alleen de 'r' als een 'l' wordt uitgesproken, maar ook omgekeerd de 'l' wordt uitgesproken als een 'r'.

19.5.2 Lexicon

* Mammon

Een man van 66 met lagere schoolopleiding in Riemvasmaak geeft het woord Mammon voor 'duiwel'.

* 'Ek wiste dit nie'

De uitspraak 'ek wiste dit nie' noteren we bij een vrouw van 70 met lagere schoolopleiding in Riemvasmaak. Deze vervoeging van het werkwoord, met toevoeging van de '-te' kan duiden op een Nederlandse taalreste onvoltooid verleden tijdsvorm, klinkt erg Nederlands: het Afrikaans kent wel de vorm 'ek wis dit nie'.

Tot slot

In de gebieden van dit derde deel van ons onderzoeksproject hebben we tamelijk weinig taalresten aangetroffen, veel minder dan in de vorige onderzoeksgebieden. Vooral op fonetisch gebied zijn de overgebleven variëteiten die als Nederlandse taalresten kunnen gelden zeer weinig frequent aanwezig gebleken.

Nog steeds scoort Steinkopf en omgeving nog veruit het hoogst als het gaat om de aanwezigheid van taalresten. Dit hebben we eerder verklaard als volgt: In de eerste plaats is het zo dat in Steinkopf invloed van de Namataal is. De indruk is ontstaan dat de aanwezigheid van taalresten wel eens zou kunnen samenhangen met de aanwezigheid van de Namataal. Om na te gaan of die indruk klopt, zouden we de Namagemeenschap moeten onderzoeken op aanwezigheid van resten. Een volgende stap in dit onderzoeksproject zou dan bijvoorbeeld zijn te bekijken hoe het Afrikaans in ander Namagemeenschappen eruit ziet: zijn daar ook Nederlandse taalresten te vinden?

Zo ja, dan kan onze indruk kloppen en er inderdaad een correlatie bestaan tussen aanwezigheid van de Namataal en de aanwezigheid van Nederlandse taalresten.

Is dit niet het geval, dan blijven we bij de verklaring dat Steinkopf het gebied is dat het langst geïsoleerd is gebleven, waardoor de taalresten ook het langst behouden konden blijven.

Om een en ander met meer zekerheid te kunnen stellen echter, zal een volgende reis in dit onderzoek ons voeren naar Namagemeenschappen op zoek naar taalresten.

Navraag over de huidige stand van het Nama in de onderscheiden gebieden die bij dit onderzoek zijn betrokken, heeft de volgende informatie opgeleverd:

In **Namakwaland** worden nog wel Namasprekenden aangetroffen. In Steinkopf, waar veel Nederlandse taalresten zijn gevonden, is minder dan

5% van de inwoners het Nama nog machtig. (Volgens G.V. Oppel, schoolhoofd in Steinkopf en mevrouw J.E. Cloete van de Gemeente).

Volgens dr. I.H.T. Balie, directeur van het Zendingsmuseum in Genadendal, mevrouw R. Behrwinkel en de heer D.M.A. September, inwoners van Saron en de heer L. Pietersen, inwoner van Mamre, zijn geen inwoners van **Genadendal, Saron** of **Mamre** het Nama nog machtig, hoewel deze plaatsen als zendingsposten onder de Khoi gevestigd zijn.

De heer I. Petersen van Kensinton in Kaapstad, twijfelt of Khoi ooit een rol heeft gespeeld in de taal van de **Moslingemeenschap in Kaapstad**. Tegenwoordig is in elk geval niemand in de Moslingemeenschap van Kaapstad het Nama machtig.

In het **Richtersveld** is, volgens het oordeel van mevrouw W. Cloete van het bureau voor Toerisme in Eksteenfontein, ongeveer 15% van de inwoners het Nama nog machtig. Het percentage in **Rehoboth** wordt door de heer J. McNab, Kapitein van de Rehoboth Basters, geschat op ongeveer 25% en in **Griekwastad** schat de heer H. Waterboer, Kapitein van de Griekwas, dit op tussen de 25 en 30%.

De heer W. Damara, schoolhoofd in **Riemvasmaak**, is van oordeel dat Riemvasmakers het Nama nog machtig zijn, terwijl pastoor M. Links van **Grootdrink** het percentage onder de Korana's schat op 2 tot 3%.

Uit bovenstaande gegevens blijkt dat kennis van Nama bij de sprekers van de variëteit geen allesbepalende factor is voor de verklaring van de aanwezigheid van Nederlandse resten in de variëteiten van het Afrikaans. Indien dit wel het geval zou zijn, zouden de meeste Nederlandse taalresten moeten voorkomen in de taal van de Riemvasmakers, en dit is niet het geval.

Als kennis van het Nama geen bepalende factor is voor de aanwezigheid van Nederlandse taalresten in de huidige variëteiten van het Afrikaans, wat is het dan wel? Kan een hoog percentage Nederlandse resten in de onderscheiden variëteiten worden toegeschreven aan isolement?

Dat Nederlandse resten minder voorkomen in het taalgebruik van de Moslingemeenschap, de inwoners van Genadendal, Saron en Mamre dan in Namakwaland, en specifiek in Steinkopf, is te verwachten, want Namakwaland is veel meer afgelegen dan de eerstgenoemde vier opnamegebieden en standaardiseringsinvloeden spelen er niet dezelfde rol als in Kaapstad en omgeving.

Volgens de heer W. Damara, schoolhoofd in Riemvasmaak, komen er weinig Nederlandse resten voor in het taalgebruik van de Riemvasmakers, omdat zij door de jaren heen op erven en boerderijen langs en in de omgeving van de Oranjerivier hebben gewerkt bij sprekers van het Standaardafrikaans. Hetzelfde geldt voor de Korana van Grootdrink en omliggende

dorpijcs.

In het verleden waren hoofdzakelijk de variëteiten van de Griekwa's (zie Rademeyer), Rehoboth Basters (zie Rademeyer en Van Schalkwyk) en de Namakwalanders (zie Links) opvallend. Het kan niet worden betwist dat het Khoi een rol heeft gespeeld in de totstandkoming van deze variëteiten, maar het Khoi kan niet verantwoordelijk worden gehouden voor de Nederlandse resten in deze of in andere variëteiten van het Afrikaans.

Wat uit de analyses van voorafgaande resultaten blijkt, is dat Nederlandse resten wel nog voorkomen in variëteiten van het Afrikaans, meestal in het Namakwalands, vooral in de omgeving van Steinkopf, gevolgd door het Rehobothafrikaans. Deze twee variëteiten zowel als het Griekwa-Afrikaans, zijn ontstaan in de Noord-Kaap. Naar al deze variëteiten wordt dan ook verwezen als Oranjerivierafrikaans of Gariëpafrikaans.

Als we de situatie waarin deze variëteiten zich tegenwoordig bevinden, beoordelen, is het moeilijk om te zeggen welke zich in het grootste geografische isolement bevindt. Rehoboth ligt op de hoofdweg- en treinroute tussen Namibië en Zuid-Afrika. Springbok en omgeving, ook Steinkopf, ligt langs de hoofdweg tussen Namibië en Zuid-Afrika, met Steinkopf op de kruising van deze route en de route naar Port Nolloth aan de zee, en Griekwastad ligt langs de hoofdweg tussen Upington en Kimberley. Toch waren het Namakwalands en Rehobothafrikaans in het verleden linguïstisch waarschijnlijk meer geïsoleerd dan de andere variëteiten die in deze studie onder de loep genomen zijn.

Namakwalands was vroeger de enige variëteit die in Namakwaland door witte en bruine inwoners werd gebezigd. Er was dus weinig stimulans in de richting van Standaardafrikaans. De inwoners van Rehoboth waren, vooral vroeger, in hoge mate afgesneden van standaardiserende invloeden, want er heerste een stelsel van communaal grondbezit en slechts mensen die geboren waren in Rehoboth konden er grond bezitten. Dit heeft niet alleen geleid tot een geografisch isolement, maar ook tot een linguïstisch isolement, want het contact met de buitenwereld was gering.

Zuiver geoordeeld naar geografisch isolement, zouden de meeste Nederlandse resten in de taal van de Richtersvelders verwacht kunnen worden, indien geografisch isolement de hoofdfactor was in het bewaren van Nederlandse resten in de variëteiten van het Afrikaans. Toch heeft het standaardiseringsproces zich daar reeds verder ontwikkeld dan dat dit het geval is in Springbok en omgeving, vooral in Steinkopf.

Bij de beoordeling van Nederlandse resten in de variëteit van de Richtersvelders moet men echter in gedachte houden dat de Bosluis Basters, die het grootste deel uitmaken van de huidige inwoners van het Richtersveld, afkomstig zijn uit het Boesmanland, waar ze tot tegen het midden van de

vorige eeuw in nauw contact waren met sprekers van het Standaardafrikaans.

In het Boesmanland wordt weliswaar ook een variëteit van het Afrikaans gebezigd, bekend als Boesmanlands, maar geoordeeld naar de variëteit die de Richtervelders thans spreken, heeft een hoge mate van standaardisering in het Boesmanlands al vroeg plaatsgevonden.

Het kan moeilijk worden betwist dat isolement, geografisch isolement maar vooral linguïstisch isolement, een rol heeft gespeeld in het bewaren van Nederlandse resten in de variëteiten van het Afrikaans, maar voor de grotere aanwezigheid van Nederlandse resten in Namakwaland en omgeving, is er waarschijnlijk nog een andere verklaring.

Hoewel het aanvankelijk de bedoeling was om sprekers van de onderscheiden variëteiten te gebruiken om de opnames te doen, kon dit in de praktijk niet altijd zo plaatsvinden. De praktijk heeft uitgewezen dat vragenstellers moesten worden opgeleid, dat de vragenlijsten een paar weken bij hen moesten blijven en deze later weer moesten worden opgehaald, zodat de opnames besproken konden worden met de vragenstellers.

Deze procedure is echter slechts gevolgd in Springbok en omgeving, in Genadendal en bij de Moslingemeenschap in Kaapstad. De projectleider, D.J. van Schalkwyk, heeft zelf slechts enkele opnames gemaakt in deze gebieden, de rest van de opnames is uitgevoerd door sprekers van de betrokken variëteiten zelf. In Steinkopf zijn alle opnames, op één uitzondering na, uitgevoerd door sprekers van de betrokken variëteit.

De hoofdreden waarom is afgezien van deze werkwijze, is omdat de meeste opnamegebieden op vele honderden kilometers afstand van Stellenbosch, het centrum vanwaaruit deze studie ondernomen is, gelegen zijn. De potentiële reiskosten hebben de onderzoekers laten afzien van deze werkwijze. Zelfs met deze vermindering van de reizen, is er nagenoeg 20 000 kilometer afgelegd om alle opnames uit te voeren.

Hoewel de projectleider ervaren is in het voeren van gesprekken met variëteitssprekers, ontstaat de vraag of de vele Nederlandse resten in het taalgebruik van informanten in Springbok en omgeving, en met name in Steinkopf, niet kan worden toegeschreven aan codewisseling. Heeft codewisseling van variëteit naar Standaardafrikaans meer plaatsgevonden wanneer de projectleider gesprekken heeft gevoerd dan wanneer een variëteitspreker de gespreksvoerder was? Codewisseling kan vanwege deze reden zeker niet geheel worden uitgesloten. Het feit echter, dat in het taalgebruik van de inwoners van Genadendal weinig Nederlandse resten zijn aangetekend, hoewel verreweg de meeste van deze gesprekken door inwoners van Genadendal zijn gevoerd, bevestigt dat niet slechts het verschijnsel van codewisseling verantwoordelijk gehouden kan worden voor de grote aan-

wezigheid van Nederlandse resten in het taalgebruik van informanten in Steinkopf.

De geringe aanwezigheid van Nederlandse resten in het taalgebruik van de San moet waarschijnlijk worden toegeschreven aan het feit dat de N/u-sprekende San in nauw contact staan met Afrikaans sprekende boeren. De San van Schmidtsdrift echter, zijn redelijk recentelijk pas voor het eerst in aanraking gekomen met het Afrikaans. In hun taalgebruik zou dus geen grote hoeveelheid Nederlandse resten verwacht kunnen worden.

De grootste baat van dit soort onderzoek voor de lexicografie ligt misschien niet zozeer in het materiaal zelf als wel in het beseft dat er talloze woorden, zegswijzen en idiomen bestaan die nog steeds gehandhaafd blijven en nog niet zijn opgetekend. Deze variëteiten horen thuis in een omvattend woordenboek als het *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*, dat in zijn opnamebeleid niet zozeer gericht is op het opnemen van gespecialiseerde vaktaal maar zich veeleer wil concentreren op spreek- en streektaal.

Het is hierom van belang dat er een breder netwerk wordt gevestigd over het hele land, om aandacht te geven aan het aanwezige materiaal. Uit het onderzoek is gebleken dat er geestdrift bestaat voor deelname aan dit soort projecten. Wellicht is dat niet verwonderlijk, het gaat immers om het optekenen van de taal die nog leeft bij de respondenten, de sprekers. De vraag is echter: voor hoe lang nog?

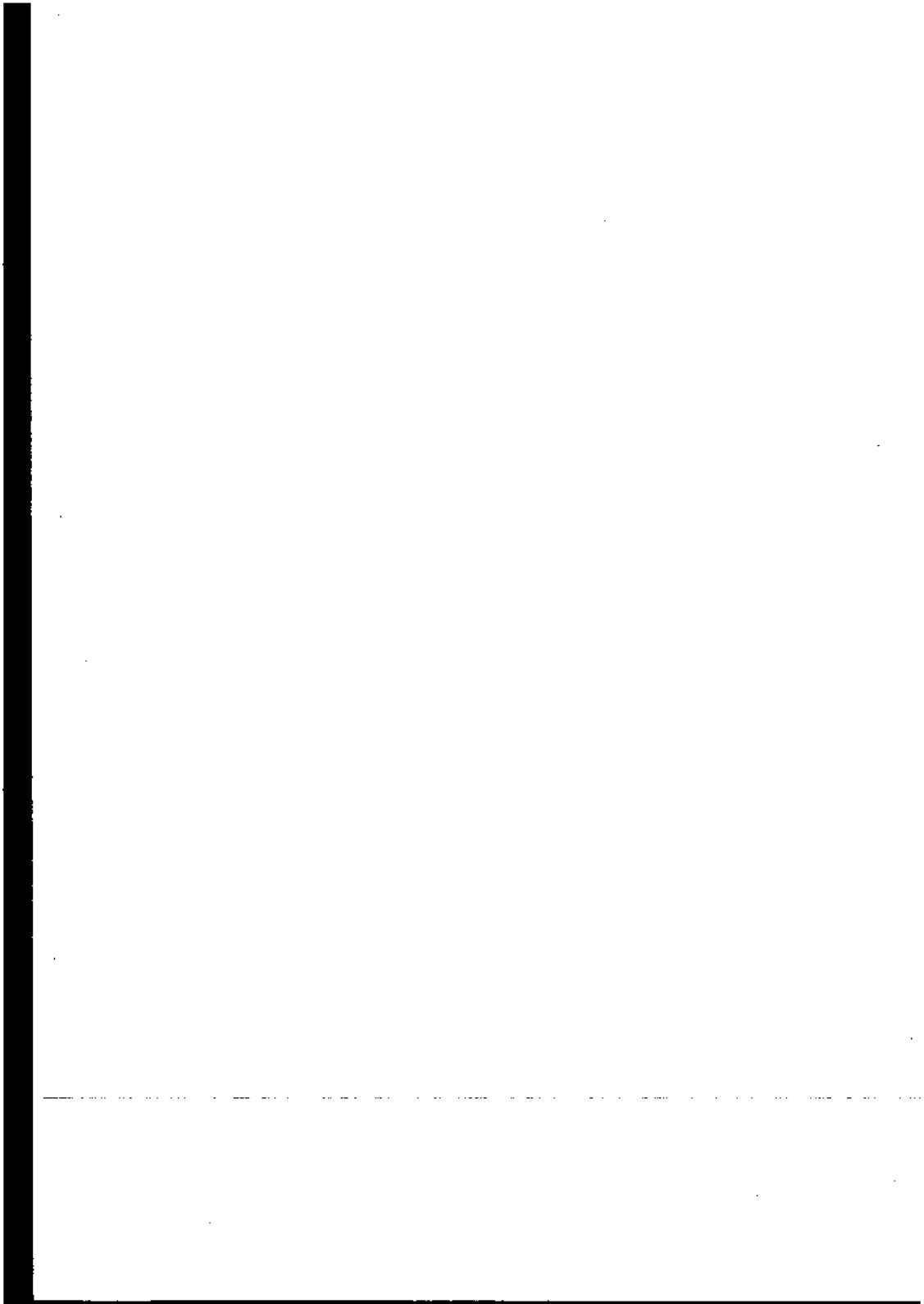
Taalverandering is een algemeen verschijnsel bij taal. Het proces van standaardisering van Afrikaans, dat onder andere de verdwijning van Nederlandse taalresten uit het Afrikaans insluit, is voortdurend aan de gang. In sommige variëteiten van het Afrikaans, zoals uit deze studie blijkt, is dit proces verder gevorderd dan bij andere variëteiten. Als deze standaardisering voortduurt, zal dit op een of ander moment voltrokken zijn.

EEN COMMENTAAR VANUIT VLAAMS PERSPECTIEF

Dr. Jacques van Keymeulen
Vakgroep Nederlandse Taalkunde
Universiteit Gent (België)

Nederlandse resten in de variëteiten van het Afrikaans

Een commentaar vanuit Vlaams perspectief

0. Inleiding

In januari 2003 rondde drs. K.J.J.A. van Lierop onder leiding van dr. D.J. van Schalkwyk een studie af omtrent 'Nederlandse taalresten in de variëteiten van het Afrikaans'. De studie is het verslag van een onderzoek dat werd uitgevoerd tussen 1998–2002 in drie regio's: a) Namakwaland (Springbok en omgeving), Genadendal, Mamre, Saron en de Moslingemeenschap in Kaapstad; b) Richtersveld, Griekwastad en Rehoboth (Namibië); c) Riemvasmaak, Grootdrink en de San-volkeren in Schmidtsdrift, Upington en Kagga-Kamma.

De studie is gebaseerd op de resultaten van een vragenlijst die peilt naar zowel fonetische als lexicale verschijnselen. Voor de fonetische verschijnselen werd voor een aantal woorden onderzocht: a) de *ui/uu*-wisseling (bv. *bruin-bruun*); b) de *ij/ie*-wisseling (bv. *grijs-gries*); c) de *ee/eu*-wisseling (bv. *zeven-zeuven*); d) het wegvallen van de intervocalische *g* (bv. *leugen-leuen*) en e) enkele varia (*seun-soon*, *kerse-kaarse*, *kneukels-knokkels*, *murg-merg*, *vars-vers*). In het lexicale gedeelte van de vragenlijst werd nagegaan in hoeverre de Nederlandse betekenis van 10 woorden en 10 idiommen aan de respondenten bekend is. De vragenlijsten werden meestal 'indirect' opgevraagd, door plaatselijke medewerkers bij zegslieden uit een bepaalde regio. Van Lierop en Van Schalkwyk presenteert de resultaten van de drie onderzoeksgebieden apart en voorziet ze telkens van een commentaar. Daarbij is altijd gelet is op de eventuele invloed van de sociologische parameters leeftijd, sekse en opleidingsniveau.

De vragenlijst kwam tot stand op basis van een vooronderzoek dat in 1998 in Namakwaland werd uitgevoerd door Dirk Van Schalkwyk, Joep Kruijssen en mijzelf. Ik moet zeggen dat ik vooral naar de resultaten in verband met de *ui/uu*- en de *ij/ie*-wisseling heb uitgekeken. Het feit dat sommige Namakwalanders de *uu* (als in *bruun*, *duum* enz.) bewaard hebben, was me als Vlaming sterk opgevallen. Het West-Vlaamse dialect heeft de *uu* immers ook bewaard, in tegenstelling tot het Algemeen Nederlands en het Standaardafrikaans. Vreemd was echter dat *ie* i.p.v. *ij* blijkbaar niet of toch veel minder werd gehoord; Namakwalanders zegden doorgaans *grijs* en *konijn* (en niet *gries* en *konien*).

1. Het Vlaams en het Afrikaans

1.1 *Wat is Vlaams?*

Met 'Vlaams' wordt in de dialectologie een dialectgroep bedoeld die in de zuidwestelijke hoek van het Nederlandse taalgebied wordt gesproken: met name in het huidige Frans-Vlaanderen (Frankrijk), West- en Oost-Vlaanderen (België) en Zeeuws-Vlaanderen (Nederland). West- en Oost-Vlaanderen zijn daarbij niet de westelijke en oostelijke helft van Nederlandstalig België (dat vandaag de dag met 'Vlaanderen' wordt aangeduid), maar wel het westen en het oosten van het Nederlandstalige deel van het oude graafschap Vlaanderen, dat nu over twee Belgische provincies is verdeeld. Verder naar het oosten toe spreekt men in Nederlandstalig België Brabants (provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen) en Limburgs (provincie Limburg). In dit commentaar wordt 'Vlaams' altijd in de dialectologische betekenis gebruikt, en dus niet in de 'populaire' betekenis die er doorgaans door buitenlanders aan gegeven wordt, nl. de Belgische variant van de Nederlandse standaardtaal.

1.2 *Welk licht kan het Vlaams werpen op het Afrikaans en de variëteiten daarvan?*

Het is waarschijnlijk zo dat het Afrikaans vooral gebaseerd is op de 17de-eeuwse Zuid-Hollandse spreektaal (+ in zekere mate op het Zeeuws), en dat de Nederlandse resten die eventueel in de variëteiten van het Afrikaans aangetroffen kunnen worden in eerste instantie uit die spreektaal zullen stammen. Het is echter niet ondenkbaar dat er Vlaams (of Brabants) taalgoed in het 17de-eeuwse Hollands is terechtgekomen en vandaar zijn weg heeft gevonden naar Zuid-Afrika. Na de 'Val van Antwerpen' in 1585, toen de Spaanse troepen erin geslaagd waren het zuiden van de Nederlanden te heroveren, zijn immers tienduizenden protestantse zuiderlingen (Vlamingen en Brabanders) naar het Noorden getrokken. Volgens Van der Woude (1980: 140) moet de 'explosieve groei' van steden als Amsterdam en Leiden op het einde van de 16de eeuw in belangrijke mate door immigratie vanuit het zuiden verklaard worden.

Het procentuele aandeel van de zuiderlingen in de snel groeiende Hollandse steden lag vrij hoog; de tabel in Briels (1978:21) spreekt boekdelen. Hij geeft volgende cijfers voor de immigrantenbevolking van de Hollandse steden in 1622: Amsterdam 33,4%, Dordrecht 32,8%, Gouda 37,6%, Haarlem 51%, Rotterdam 40,1%. Leiden, na Amsterdam de belangrijkste Hollandse stad, spant de kroon met 67% procent Zuid-Nederlanders (vooral

West- en Frans-Vlamingen). Het baart dan ook geen verwondering dat Wortel (2002:32-38) nog steeds enkele bladzijden kan vullen met Leidse dialectwoorden die elders in Holland niet aangetroffen worden, maar wel in het Vlaams. Briels schat dat tijdens de 80-jarige oorlog ongeveer 10% van de bevolking van de zuidelijke Nederlanden naar de Republiek uitweek (voor verdere lectuur, zie Briels 1978). Bij de protestantse immigranten waren niet alleen kapitaalkrachtige figuren, die naderhand o.a. bij het VOC terechtkwamen, maar ook duizenden 'kleine luiden', dikwijls wevers, die de Hollandse textielindustrie een nieuw élan zouden geven. Het is dus goed denkbaar dat het Hollands, meer bepaald de Hollandse stadsdialecten, Vlaamse/Brabantse invloed hebben ondergaan. Een commentaar vanuit een 'Vlaams' perspectief kan om die reden nuttig zijn voor de studie van het 17de-eeuwse Hollands en in tweede instantie voor de studie van het Afrikaans.

Het Vlaams kan echter ook nog om een andere reden een bijdrage leveren tot een betere kennis van de herkomst van het Afrikaans en de variëteiten ervan. Het Vlaams vormt namelijk samen met het Zeeuws en het Hollands de drie dialectgroepen van het 'Kustnederlands'; hoewel ze uiteraard verschillen vertonen, vormen ze toch een historische eenheid. De kustdialecten kunnen enerzijds positief gekarakteriseerd worden door de aanwezigheid van de zgn. ingweonismen, een term waarmee een vrij bonte verzameling verschijnselen wordt aangeduid die voorkomen in het Kustnederlands, het Fries en het Engels; anderzijds zijn ze negatief te karakteriseren door de afwezigheid van de secundaire umlaut. In het Vlaams, Zeeuws en Hollands is bv. de *oe*-klank (< ogm *ô*) in *zoet*, *groen*, ... bewaard, terwijl de meer oostelijk gelegen dialectgroepen — net zoals in het Duits — secundaire umlaut op lange vocalen heeft gekend (dus *zuut/ zeut*, *gruun/greun* ... in Brabant en Limburg). Voor een beeld van het exacte verloop van de isoglossen verwijzen we naar Goossens (1996:65), die de isoglossenbundel van de secundaire umlaut als de belangrijkste grens in het Nederlandse taalgebied beschouwd.

De drie kustdialecten zijn met elkaar verwant en vertonen voor een groot deel dezelfde verschijnselen en tendensen. Het is niet uit te sluiten dat in het Vlaams westelijke dialectverschijnselen beter overleefd hebben (meer bepaald in het West-Vlaams) dan in het Zeeuws en het Hollands, die toch veel vroeger onder de invloed zijn komen te staan van de Nederlandse cultuurtaal. Het Algemeen Nederlands is immers pas in de loop van de 20ste eeuw in Vlaanderen algemeen bekend geraakt. Ook zou het zo kunnen zijn dat in de Vlaamse dialecten allerlei klanktendensen zich vrijer hebben kunnen ontwikkelen, doordat ze minder geremd werden door de normen van een bovengewelijke taalvariëteit. Hoe het ook zij, indien een

verschijnsel in het Afrikaans of de variëteiten ervan aangetroffen wordt, én in de Vlaamse dialecten, dan bestaat de mogelijkheid dat dat verschijnsel ooit ook Zuid-Hollands is geweest — en vandaar zijn weg heeft gevonden naar Zuid-Afrika — maar nu in Holland zelf is verdwenen.

Parallele verschijnselen in het Afrikaans en in Nederlandse dialecten hoeven echter niet altijd aan rechtstreekse export van Nederlands taalgoed naar Afrika toegeschreven worden. Taeldeman (1996) maakt aannemelijk dat er ook sprake kan zijn van zgn. polygenese, waarbij Nederlandse dialecten en het Afrikaans los van elkaar tot hetzelfde 'resultaat' gekomen zijn door de werking van dezelfde natuurlijke trends op basis van dezelfde basisvoorwaarden. Hij geeft als voorbeelden de anlautende [sk] (als in *skool* 'school') en de syncope van intervocalische [y] (als in *maer* 'mager'), die zowel in het Afrikaans als in een aantal Nederlandse dialecten voorkomen. Het ligt voor de hand bij het zoeken naar die gemeenschappelijke basisvoorwaarden de blik te richten op de westelijke kustdialecten.

2. Commentaar op de studie

2.1 Algemeen

Van Lierop betreedt met haar studie een tot nog toe weinig geëxploreerd terrein; haar onderzoek kan daarom niet anders dan verkennend zijn en vooral uitnodigen tot verdere navorsing. De verschillende items in de vragenlijst zijn bijeengebracht op basis van vrij losse observaties tijdens het vooronderzoek en ook zijn de sociologische cellen (met leeftijd, sekse en opleidingsniveau als parameters) in de verschillende onderzoeksgebieden met een ongelijk aantal respondenten gevuld, wat een statistische verwerking compliceert.

2.2 Fonetische verschijnselen

2.2.1 De *ui/uu*-wisseling

De *ui/uu*-wisseling wordt opgevraagd aan de hand van 12 woorden waarbij de uitspraak werd opgetekend: *bruin*, *duim*, *kruis* (in religieuze zin), *kuiken*, *muis*, *suiker*, *volstruis* 'struisvogel', *kruis* (in lichamelijke zin), *vuist* 'vuist', *buite*, *duivel* en *huis*. De woorden *bruin*, *duim*, *muis*, *vuist*, *buiten* en *huis* zijn Nederlandse erfwoorden waarbij de ogm. *û* in het Middelnederlands werd gepalataliseerd tot *uu* en in het Algemeen Nederlands (en het Afrikaans) met de diftong *ui* verschijnt. De klinker van de oude Latijnse leen-

woorden *kruis* (< Lat. *crucem*), *struis* (vulg. lat. **strūtso*) en *duivel* (< wgm. *diubala* < lat. *diabolus*) heeft zich bij die klankevolutie aangesloten, net zoals het recentere leenwoord *suiker* (< fr. *sucre*). Een representant van de zgn. *ui*² (als in bv. *spuiten*, *formuis* ...), die in een aantal dialecten in de 17de eeuw met de *ui* < mnl. *uu* is samengevallen (niet echter in sommige West-Vlaamse dialecten met *speiten* en *forneis*), wordt in het woordenlijstje niet opgenomen.

De klinker van het erfwoord *kuiken* heeft een andere oorsprong; hij gaat terug op de ogm. diftong *eu*, die zich in het West-Germaans met twee allofonen (*eo* en *iu*) manifesteerde. In het Vlaams (en ook Zeeuws en West-Brabants) ontwikkelde zich uit wgm. *eo* een *ie*; in het grootste deel van het Nederlands taalgebied had het woord *iu*-vocalisme, wat in Holland tot *ui* leidde (in de Hollandse dialecten komt de *ie* alleen voor een *r* te voorschijn; zie Schönfeld 1970: 80 vlg.). De attestaties *kieken* i.p.v. *kuiken* in Mamre, *kiekentjie* in Saron, *kieken(tje)* bij de Moslingemeenschap in Kaapstad en *kieëken* in Rehoboth, zijn voor een Vlaming zeer herkenbaar. *Kieken* is immers in heel Nederlandstalig België (+ een paar Zeeuwse eilanden) een algemeen bekend woord, ofwel met de betekenis 'kuiken' (traditioneel dialect), ofwel met de betekenis 'kip' (substandaard in heel Nederlandstalig België) (zie krt. 83, FAND II:181). Noteringen met *tj*- en *kj*- in bv. Steinkopf *tsjeiken* (p. 10), Richtersveld *tsjeiken/tsjuiken* (p. 53), Rehoboth *kjuiken/ksjeuken* (blz. 58) met palatalisering van de anlautende consonant zouden ook naar het Engelse *chicken* kunnen wijzen als oorsprong van de *ie*-klank; palatale realisaties van anlautende *k*- vinden we echter ook in andere woorden (bv. *kjerse* 'kaars' in Steinkopf, *ksjeik* 'kijk', *tsjeners* 'kinderen' in Griekwastad, *tjers* 'kaars' in Grootdrink, *kjeik* 'kijk' bij de San), waar invloed van het Engels niet plausibel is. Ik heb mij ook afgevraagd of de talrijke antwoorden 'stuur' op de vraag wat het woord *stier* betekent (in het lexicale gedeelte van de vragenlijst, bv. in Rehoboth) niet kan wijzen op de aanwezigheid van de *ie* voor *r*. Het Nederlandse woord *sturen* gaat immers terug op ogm. **steur-*, wat in Vlaams, Zeeuws en Hollands naast *sturen* ook de vorm *stieren* heeft opgeleverd. Invloed van het Engelse *steer* 'stuurwiel' is echter misschien waarschijnlijker.

Het feit dat geregeld de klank *uu* (i.p.v. *ui*) wordt getteteerd, nodigt uit tot verder onderzoek. De *uu*-uitspraak is tegenwoordig in de Hollandse dialecten verdwenen (zie bv. in FAND II de kaarten 72 'bruin' en 73 'duim' op blz. 159 en 161), maar komt in de westelijke dialecten nog voor in West-Vlaams en Zeeuws. De *uu*-relicten werden al opgemerkt door Rademeyer (1938) en Links (1989); ze zijn nu op de terugweg onder druk van het Standaardafrikaans. Hoewel voorzichtigheid geboden is met het cijfermateriaal, blijkt de *uu* vooral nog voor te komen bij de oudere generatie. Van

Lierop presenteert haar resultaten globaliserend; we komen niet altijd exact te weten welke woorden in welke mate met een *uu* werden uitgesproken. Het blijkt echter wel dat *uu* niet meer systematisch voor *ui* wordt gebezigd, maar dat het een relictverschijnsel is dat lexicaal bepaald is. Ik was bv. graag te weten gekomen in hoeverre het woord *duivel* ook in Zuid-Afrika de *uu* nog bewaard heeft; blijkens kaart 86 (FAND II:187) heeft het woord immers in heel het Nederlandse taalgebied relictvocalisme, het minst echter in Holland. De vorm *dievel* (uit *eo*-vocalisme, niet als product van ontronding), die we in het zuiden klankwettig zouden kunnen verwachten, is in de FAND niet meer geattesteerd.

Van Lierop en Van Schalkwyk noteren voor de *ui*-klank talrijke ontronde vormen: *brijn, dijm, krijs* enz. Hesseling (1905) constateerde dergelijke ontrondingen voor het "Negerhollands" op de Antillen (naar Müller 1921:150, die in een voetnoot hetzelfde type ontrondingen meldt voor het "Indo-Nederlandsch"). Ze blijken erg talrijk voor te komen in alle onderzochte gebieden; soms blijkt het verschijnsel ongeveer algemeen te zijn (bv. bij de Korana's in Grootdrink en bij de San). Taeldeman (1994) probeert in een artikel over de relatie tussen ronding en ontronding aan te tonen dat de (altijd lexicaal en geografisch diffuus optredende) rondingen verklaard kunnen worden als reactie op een sociaal gestigmatiseerde tendens tot systematische ontronding. Over de Hollandse dialecten merkt hij op: "De verleiding is groot om de aanwezigheid van de vocaalronding (als in *speulen* en *veul, jvk*) in de Hollandse dialecten (en ook in het A.N.) net zoals voor de zuidelijker rondingsgebieden in verband te brengen met een vroegere (voor het Hollands: 'ingwaeoonse') tendens tot ontronding die al heel snel (...) de kop werd ingedrukt en zo precies aanleiding gaf tot hypercorrecte ronding, vooral na de massale inwijking (in de tweede helft van de 16de eeuw) van zoveel zuidelijke Brabanders, die ook al in hun streek van herkomst een negatieve reflex tegenover ontronding ontwikkeld hadden." (Taeldeman 1994:160).

Verder onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre de ontrondingen in de variëteiten van het Afrikaans teruggevoerd kunnen worden op de 17de-eeuwse Hollandse articulatietendensen; aangezien ontronding echter als een 'natuurlijk' verschijnsel beschouwd kan worden is een eigen ontwikkeling overigens volstrekt niet uit te sluiten (zie in dat verband Taeldeman 1994:166). Ontronde vormen van *ui*>*ei* komen blijkens de FAND II in de Nederlandse dialecten vandaag de dag nauwelijks voor. De studie van de onderlinge verhouding van Afrikaans *uu/ui/ei* < mnl. *uu* belooft in elk geval boeiend te worden.

2.2.2 De ij/ie-wisseling

De ij/ie-wisseling werd opgevraagd door middel van 10 woorden: *by* 'insect', *grys*, *konyn*, *vyf*, *kyk*, *gebyt* 'gebeten', *ryk*, *skryf*, *slyp*, *wyfie*. Acht ervan zijn Nederlandse erfwoorden, die oorspronkelijk een ogm. *i* bevatten, die dan in de latere middeleeuwen tot een *ij* is gediftonggeerd. De oude leenwoorden *konijn* (< ofr. *conin* < vulg. lat. *cuniculum*) en *schrijven* (<lat. *scribere*) hebben zich bij die ontwikkeling aangesloten. Vanuit 'Vlaams' perspectief hebben me vooral de resultaten voor *by*, *konyn* en *wyfie* geïnteresseerd.

Bij 'insect' heeft in Nederlandstalig België relictvocalisme; het woord treedt op als *bie* — ook in de diftongerende dialecten — waarschijnlijk om het onderscheid met *bij* (voorzetsel) aan te geven. Het wordt uit de studie niet duidelijk in welke mate *by* als *bie* wordt uitgesproken; een dergelijke uitspraak is in elk geval niet noodzakelijk op Engelse invloed (*bee*) terug te voeren. Het woord *konijn* treedt in het Vlaams ook op met reductievocaal [ə] (*kəijn*), met hervocalisering naar *a* (*kanijn*), en — in 'lagere' taal — met *r*-insertie (*kornijn*, *kernijn*). Al die varianten zijn door Van Lierop meermaals in de variëteiten van het Afrikaans geattesteerd (bv. Genadendal *kanijn*, Mamre *kenijn*, *kernijntjie*). In het woord *wijf* is in het West-Vlaams en het Zeeuws de klinker *ie* — die we normaal zouden verwachten — gerond tot *uu* (*wuuf*), een klankontwikkeling die waarschijnlijk relatief recent is (zie FAND II: krt. 59, blz. 131). De *uu*-klank wordt in elk geval in Zuid-Afrika in dit woord niet aangetroffen.

Het feit dat *ui/uu*- en *ij/ie*-wisselingen in dezelfde gebieden optreden, maar dat het eerste verschijnsel veruit meer voorkomt, is al eerder opgevalen. Van Lierop verwijst in dat verband naar Rademeyer (1938:50), Kloeke (1950:215) en Links (1989:21). Ze brengt voor die ongelijke ontwikkeling nieuwe gegevens aan. Dat ongelijke gedrag van de *ui/uu*- en de *ij/ie*-wisseling wekt verwondering; voor het Nederlands wordt ervan uitgegaan dat de diftongering van mnl. [y:] (< ogm. *ū*) en [i:] ongeveer parallel verliep; in het West-Vlaams en Zeeuws bv. zijn beide klanken palatale monoftongen gebleven. Het opmerkelijke gebrek aan parallelie in Namakwaland tussen beide verschijnselen zou een licht kunnen werpen op de Nederlandse taalgeschiedenis — als de betreffende verschijnselen tenminste inderdaad Nederlandse taalresten zijn en niet door eigen klankontwikkelingen (bv. door de invloed van een inheemse substraattaal) verklaard kunnen worden. Van Lierop haalt Rademeyer (1938:49) aan die zegt dat de *uu*-uitspraak zo goed als algemeen was onder 'die ouer geslag ... dog minder gewoon onder die jongeres'. Hij heeft het daarbij over de kleurlingen, maar ook onder 'die agterlike blankes in Namakwaland en Boesmanland word die diftong dik-

wels vervang deur die monoftong'. Rademeyer vraagt zich al af: "Sou die rede miskien wees dat die diftongering van *i*: plaasgevind het voor die van *y*, sodat die dialektspreekende immigrante van de 17de eeu onbekend was met die monoftongiese *i*:?". Opmerkelijk is dat het blijkbaar de moslims in Kaapstad zijn die de *ie* het beste bewaard hebben, als in *sliep* 'slijp', *wiefte* 'wijfje', *konien* 'konijn'.

2.2.3 De intervocalische *g*

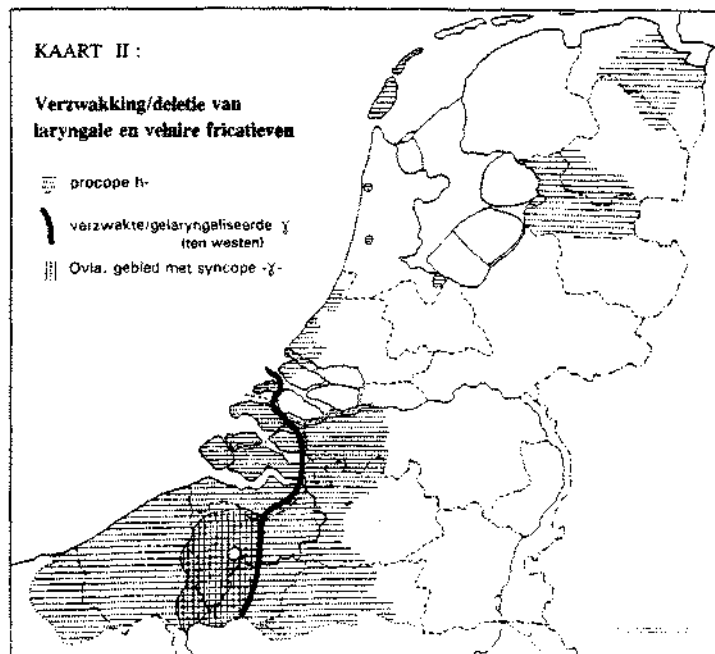
Het al of niet wegvallen van intervocalische *g* wordt nagegaan aan de hand van zes woorden: *reën* 'regen', *leuen* 'leugen', *voël* 'vogel', *spieël* 'spiegel', *seël* 'zege!' en *oomblik* 'ogenblik'. Het woord *reën* is hier een buitenbeentje; in het Nederlands bestaat naast de vorm *regen* immers ook de variant *rein* (volgens De Vries-De Tollenaere al geattesteerd in het 4de kwart van de 13de eeuw), die vooral in westelijke dialecten gesitueerd moet worden (zie het WNT sub *regen*). *Rein* is in elk geval in het West-Vlaams tegenwoordig nog altijd het gewone dialectwoord — het dialect heeft echter geen syncope van intervocalische *g*! Schönfeld (1970:77) neemt *rein* op in een rijtje voorbeelden met *ei* (met umlaut uit ogm. *agi) die in verschillende, vooral Ingwaaoonse dialecten is ontstaan. M.i. is het niet ondenkbaar dat de vorm *reën* rechtstreeks vanuit een westelijk-Nederlands dialect in Zuid-Afrika geïmporteerd is, zodat in dit geval geen inheemse syncope van intervocalische *g* ingeroepen hoeft te worden, zoals bij de andere woorden wel het geval is.

Van Lierop noteert voor *reën* herhaaldelijk een vorm met *t*-paragoge: *reënt/reunt* (een vorm *leuent* 'leugen' komt niet voor). Ze refereert daarbij aan Ponelis (1993:124), die woorden als *geleentheid*, *diakent* ... thuiswijst in de 17de-eeuwse Hollandse en Amsterdamse spreektaal. Dat is ongetwijfeld correct; *t*-paragoge is echter in het Nederlandse taalgebied een zeer ruim verbreid verschijnsel, dat lang niet tot de spreektaal beperkt is.

Een simpele zoekopdracht op de WNT cd-rom levert vele tientallen citaten op met woorden als *ervarentheid* e.d. in de schrijftaal van de beste schrijvers en ook nog later dan de 17de eeuw (voor de dialecten: zie Weijnen 1991:163-164). Willemys (1971:352) formuleert i.v.m. de *t*-paragoge voor het West-Vlaams de hypothese: "... apokope c.q. paragoge kan in de Middeleeuwen in heel West-Vlaanderen hebben bestaan".

De syncope van intervocalische [y] in *leuen*, *voël*, *spieël*, *seël* en *oomblik* levert een mooie illustratie van de polygenese van een klankverschijnsel — in het Afrikaans en het Oost-Vlaams — op basis van dezelfde natuurlijke trend. Taeldeman (1996:153 vlg.) toont aan dat in de zuidwestelijke dialecten van het Nederlandse taalgebied de velaire fricatieven sterk

verzwakt zijn (vooral intervocalisch): in het Zeeuws, het West-Vlaams, en het westelijke Oost-Vlaams wordt de [ɣ] ongeveer als een [h] uitgesproken (het woord *gegeven* klinkt er als *hehevvn*). Aangezien de *h* in hetzelfde gebied verdwenen is (*helpen* klinkt er als *elpm*) beschouwt hij die verzwakking als typisch voor de westelijk/Ingweonse dialecten, "dus vermoedelijk ook als typisch voor de Hollands-Zeeuwse dialecten die als basis voor het Afrikaans gediend hebben". Het feit dat het Hollands naderhand een zgn. geschraapte *ch* heeft ontwikkeld, kan volgens Taeldeman (1996:155) verklaard worden als een conserverende reactie op de tendens tot verzwakking. Kortom, dezelfde tendens — verzwakking van de velaire fricatief [ɣ] — heeft tot tegengestelde reacties geleid: syncope in Afrikaans en Oost-Vlaams tegenover versterking door schraping in het huidige Hollands. Als deze visie juist is, had mevr. Van Lierop haar hoofdstukken over 'de intervocalische [x]' misschien beter 'intervocalische [ɣ]' genoemd; het is immers waarschijnlijk die laatste klank, de zgn. 'zachte g', die zo typisch is voor de huidige uitspraak van de Vlamingen en de zuidelijke Nederlanders, die ooit in het Afrikaans is gesyncopeerd. (1)

(Uit Taeldeman 1996:154)

2.2.4 De ee/eu-wisseling

De ee/eu-wisseling wordt onderzocht voor de woorden *sewe* 'zeven', *speel* 'spelen', *veertig*, *veel* en *besem*. De eu i.p.v. ee blijkt de meest voorkomende fonetische taalrest te zijn. De klinker van *spelen*, *veel* en *zeven* gaat terug op wgm. korte *i* in open syllabe en is in een aantal dialecten na rekking tot ee gerond tot eu (dikwijls verklaard als zgn. o-umlaut). Die ronding komt niet voor in het Vlaams en het Zeeuws, maar wel in bv. Hollands, Utrechts, Noord-Brabants en in oostelijk Nederland. (zie Taeldeman 1994: 179 voor een kaart met de 'rondingsisoglossen' in *veel* en *spelen* + de complexe Hollandse situatie). Taeldeman (1994:158) constateert i.v.m. de ronding dat "het verschijnsel zeker niet onpopulair was in het Hollands van de 16de/17de eeuw en dat het (in tegenstelling tot ontronding) ook in de volgende eeuwen niet meteen fungeerde als een indicator van 'onbeschaafdheid'". Sommige geronde vormen hebben het A.N. gehaald (bv. *leunen*, *besmeuren*), andere enkel de noordelijke Standaardtaal (*zeuven*; in de 'Belgische' norm altijd *zeven*). Hij vindt het eigenaardig dat *veul* en *speulen* in Holland nu zo diffuus optreden, hoewel de ronding in een groot gebied voorkomt. Uit kaart 29 'spelen' (FAND II: 65, zie ook het commentaar) blijkt dat Holland tegenwoordig als een menggebied van ronding en niet-ronding is te beschouwen, hoewel de traditionele vorm die met ronding geweest moet zijn; de geronde vormen worden tegenwoordig als 'plat' beschouwd.

Veertig gaat terug op vier+tig; in het Standaardnederlands werd de *ie* tot *ê* voor *r* + dentaal (zie De Vries-De Tollenare sub *veertien*). In Vlaams sloot de vocaal zich aan bij de scherplange *ee*; het woord kreeg ook een *t*-voorvoeging (*tveertig*, naar analogie met *tien*, *twintig*, *dertig*). Een geronde klinker (*veurtig*), die in het materiaal van Van Lierop en Van Schalkwyk een aantal keren voorkomt, wordt in het Vlaams niet aangetroffen, evenmin als de zeer open uitspraak *-tag* voor *-tig*. *Bezem* is een geval apart. Het woord bevat een gerekte wgm. *e*, die in een aantal dialecten tot eu gerond is (*beuzem*, o.a. in het Zaans), maar ook is er de vorm *besssem*, die op hetzelfde wgm. etymon **besman-* teruggaat, en die volgens het WNT 'vooral in zuidelijke gewesten' aangetroffen wordt (eventueel met de geronde vorm *bussem*, een hypercorrecte reactie op regressieve ontronding in een gebied aan de grens tussen Vlaams en Brabants: zie Goossens 1971: 184). Van Lierop vindt in de variëteiten van het Afrikaans dezelfde vormen (bv. in Steinkopf, Mamre, Richtersveld, Rehoboth en Kaapstad: *besssem*) die o.a. in het WVD geattesteerd zijn: *bezem* overheerst in het West-Vlaams en Frans-Vlaams, *besssem* in het Oost-Vlaams (zie woordkaart 'stalbezem' in WVD I,2:347). Het gesloten vocalisme (*biesem*) dat o.a. in Saron is geattesteerd, doet denken aan de Frans-Vlaamse realisatie *bizme* (ook Fries *biezem*, zie

Franck-Van Wijck). Volgens het WZD komt *bessem* enkel voor in het Zeeuws-Vlaams, niet op de Zeeuwse eilanden (behalve als *buzzem* in Westkapelle op Walcheren).

2.2.5 Varia

In de rubriek 'Varia' gaan Van Lierop en Van Schalkwyk na wat de verhouding is tussen *seun/soon* (Ned.), *kerse/kaarse* (Ned.), *kneukels/knokkels* (allebei in het WAT), *murg/merg* (volgens het WAT "verhewe en onge-woon, behalve i.d. uitdrukkingen") *vars/vers* (Ned.).

De *eu* van *seun* gaat terug op wgm. korte *u* in open syllabe. De klinker heeft zgn. spontane palatalisatie tot *eu* gekend, die zo typisch is voor de Ingwaeoonse dialecten aan de westelijke en noordelijke kusten van de Nederlanden. Kaart 47 'zoon' in de FAND II (blz. 105) laat zien dat in Holland het oorspronkelijke *eu*-gebied tegenwoordig ernstig verstoord is door als 'verhevener' aangevoelde *oo*-vormen, die het gevolg zijn van oostelijke (?) infiltratie. In het Standaardnederlands heeft *zoon*, en niet *zeun* het gehaald (net zoals *vogel*, *koning* enz.). In het Zeeuws (meestal diftong) en vooral in het Vlaams (altijd monofong) is het *zeun*-areaal nog intact. Het valt op dat het woord *voël*, dat in de Nederlandse dialecten ook spontane palatalisatie heeft gekend (zie FAND II, kaart 50, blz. 111) in het Afrikaans blijkbaar nergens met een *eu*-klank wordt gerealiseerd. Van Lierop en Van Schalkwyk noteren in elk geval nergens *veüel*. In Holland overwegen bij *vogel* tegenwoordig de *oo*-vormen (behalve in het uiterste noorden en het uiterste zuiden); in het Zeeuws en het Vlaams heeft de klinker dezelfde klankstand als bij *zeun*. Het alternatieve woord *kêrelkind* 'zoon' (opgegeven in Okiep, Garies en Steinkopf) doet qua vorming denken aan het West-Vlaamse woorden *knechtjongen* 'jongen' en *meisjongen* 'meisje', waarbij men met *knecht* resp. *meisje* het woord *jongen* 'kind in het algemeen' naar geslacht specificceert.

De *eu* van *kneukel* heeft een andere oorsprong dan die van *zeun*; het is het product van wgm. korte *u* die doorumlaut in open syllabe tot *eu* ontwikkelde. De verwante vorm *knekel* 'been' is een van de weinige woorden waar een ontronding het tot Standaardnederlands gebracht heeft. *Kneukel* en *knokkel* (WNT: voorheen soms *knukkel*) zijn beide diminutiefvormen van *knok*, met al dan niet gepalataliseerde klinker. Beide woorden zijn Standaardnederlands; ze komen allebei ook voor in het Standaardafrikaans, in de variëteiten blijkbaar ook met ontronde (*knikkel*, bv. Genadendal en Saron) en verhoogde klinker (*knoekel*). Ook het WZD (sub *knokel*) attesteert zowel palatale als niet-palatale vormen, meestal echter met lange *oo* (Sommelsdijk op Overflakkee meldt echter *knokkel*). De database van het

WVD bevat overwegend *kneukel*, ook *knokkel* en *knukkel* zijn echter geattesteerd. Van Lierop noteert in alle onderzoeksgebieden het alternatieve woord *lette/litte* voor 'kneukels'. Het WNT beschouwt *lit* (gewestelijk *let*) als een bijvorm van *lid*. Het woord *let* is in het West-Vlaams Idioticon van De Bo geattesteerd o.a. met de betekenissen 'gewricht' en 'beentje van vinger of teen'. In het WZD komt *lit/let* niet voor; het is in de betreffende betekenis ook niet aanwezig in de WVD-database.

Kaars bevat een oude wgm. korte *e + r +* dentaal. Bij de kaarten 'paard' en 'staart' (FAND I, kaart 59/60, blz. 123/125), woorden die dezelfde klanker bevatten met dezelfde conditionering, merken de auteurs op dat de vorm van de Nederlandse standaardtaal met *aa* een zwakke dialectale basis heeft. Meestal heeft de rekking van *e* een *ee* (met of zonder naslag: *ee(ē)*), ook met opener uitspraak: *ae*) en niet een *aa* opgeleverd. De *aa*-vormen zijn vooral Hollands. In het Vlaams treffen we *ae*, *ee* (*paerd*, *peerd*: West-Vlaams) en *eeē* (*peeērd*: Oost-Vlaams) aan, nooit *aa*. In het Zeeuws overweegt *ae* en *ee*. Alweer staan Vlaams en Zeeuws dichter bij het Afrikaans (met *perd* en *stert*) dan het huidige Hollands. In het Vlaams en Zeeuws (behalve in Goeree en Overflakkee) valt de *r* weg voor *s/z* (behalve als ze tot een achtervoegsel behoort); de vorm *kēs* wordt door Van Lierop en Van Schalkwyk geattesteerd voor de Moslingemeenschap in Kaapstad.

Merg bevat een wgm. korte *a + r +* velaire consonant, die in het Standaardnederlands in deze omgeving tot *e* palataliseerde. De Afrikaanse geronde vocaal in *murg*, is op kaart 22 van FAND I (blz. 45) maar weinig geattesteerd; enkel in noordoostelijk Nederland is er enige gebiedsvorming. Voor het Vlaams en het Zeeuws is in de FAND een geronde vorm helemaal afwezig; daar overheersen *e*-vormen (eventueel met open realisatie of naslag), net zoals in het Hollands. Blijkens het WZD echter wordt *murg* 'merg' toch aangetroffen (soms met ontronding: *mirg*) op de Zeeuwse eilanden (met als aantekening 'zeldzaam') en op de Zuid-Hollandse eilanden Goeree en Overflakkee, waar een Zeeuws dialect wordt gesproken. Ook *murgpuupe* 'mergpijp' werd in Zeeland (+ Goeree en Overflakkee) geattesteerd. De gewone vorm in het huidige Zeeuws is echter *merk/merrek*.

De wgm. *i* voor *r +* consonant werd in het Standaardnederlands geopend tot *e* als in *vers*, *kers*. Blijkens kaart 75 'kers' in FAND I (blz. 157) is in een groot zuidelijk gebied (inclusief Vlaams en Zeeuws, behalve Goeree-Overflakkee) de *r* weggefallen en is vervolgens rekking van de vocaal opgetreden tot *ee*, *ae*, *ei*, *ieē*. Holland zegt *kers* en *vers*. Het WNT noteert sub *versch*: "regionale vormen met o of (vooral) a komen vaak voor, ook in het oudere literaire materiaal". Volgens Schönfeld (blz. 68) komt depalatalisering van *e* tot *a* in *vars* al in het 13de-eeuwse West-Vlaams voor; ze is ook aanwezig in het Oost-Vlaams, Zuid-Hollands en sporadisch in het Bra-

bants en Limburgs. Vormen met kort open vocalisme (*kars*) treffen in de FAND voor de westelijke dialecten nog een paar keer aan op Goeree-Overflakkee, Duiveland, een paar dorpen aan de Belgische grens en een zeldzame keer in Holland; waar in het Vlaams open vocalisme voorkomt, is het doorgaans gerekt. In het Zeeuws heeft het woord *vers* tegenwoordig een ander vocalisme dan *kars*: in het WZD vinden we voor de Zeeuwse eilanden naast overwegend *kêês* (en varianten) voor *kars*, altijd *vos* voor *vers* (ook op Goeree-Overflakkee) (zie ook *gos* voor *gers* 'gras', *dorde* voor *derde* enz.).

2.3. Woordenschat

In de sectie 'Woordeskat' wordt de betekenis van 10 woorden opgevraagd om te zien in hoeverre de Nederlandse betekenis bekend is: *krank*, *rund*, *stier*, *geit*, *keuken*, *nagel*, *suutjies* en *vaak*. Middels een invulzinnetje wordt op zoek gegaan naar de woorden *blootvoet/kaalvoet* en *ontgaan/ontskiet* 'vergeten'. Voorts wordt nagegaan of een tiental idiomen bekend zijn en zo ja, in welke betekenis ze gebruikt worden: *Die kans is verkyk/verkeke*; *Om 'n gat in die hand te hê*; *om baie pyle op jou boog te hê*; *om met iets op de proppe te kom*; *hy is 'n hele Piet*; *om iemand die mette te lees*; *in die dae van Olim*; *om nie met iemand te kan opskiet nie*; *om veel met iemand op te hê*; *om van die reën in die drup te kom*. Heel wat lexicaal taalgoed blijkt in de variëteiten van het Afrikaans bewaard te zijn.

Opmerkelijk is dat de Moslingemeenschap in Kaapstad het hoogst scoort voor lexicale resten en tegelijk het laagst voor fonetische resten. Nog opmerkelijker is dat lexicale taalresten het beste scoren bij jongeren en hoger geschoolden. Dat onverwachte en contra-intuïtieve resultaat heeft mij wat doen twifelen aan de adequaatheid van de (indirecte) enquêtemethode. Bij een aantal idiomen (bv. *om baie pyle op jou boog te hê*) is de betekenis van de collocatie in hoge mate uit de samenstellende delen afleidbaar, ook al hoort men de uitdrukking pas voor de eerste keer. De vlugheid van geest die daarvoor nodig is, is waarschijnlijk eerder bij jongeren en hoogopgeleiden te verwachten dan bij ouderen en laagopgeleiden.

Wat de lexemen en collocaties betreft, is het moeilijk systematisch na te gaan of en waar ze in het Vlaams voorkomen (behalve als het betreffende concept in het — nog onafgewerkte — WVD is opgenomen). De meeste dialectwoordenboeken zijn immers contrastief met het A.N. opgevat. Indien een dialectwoord of dialectische uitdrukking lexicaal en semantisch overeenstemt met het AN, wordt het in een dialectwoordenboek doorgaans weggelaten. In de Vlaamse dialecten komen in elk geval algemeen voor: *rund* (*rend*), *stier*, *geit*, *keuken*, *nagel* en *vaak*. De twee laatste woorden

altijd met resp. de betekenis 'vingermagel'/spijker' en 'slaap'. *Krank* 'ziek' en *suutfjes* 'langzaam' zijn in het Vlaams onbekend. Blijkens de secundaire umlaut in *suutfjes* zou het woord als een Brabants relict beschouwd kunnen worden (zie FAND II, kaart 100 'groen', blz. 221). De Hollandse, Zeeuwse en Vlaamse vorm is *zoetjes*. Opmerkelijk is dat een rund in de Vlaamse agrarische dialectwoordenschat ook met *beest* of *rundbeest* (Afrikaans *bees*) wordt aangeduid. Als een Vlaamse boer zegt 20 beesten te hebben, dan zijn paarden en varkens niet meegerekend. Vlaams zijn ook *blootvoets* en 't is mij *ontgaan/ontschoten* voor 'ik ben het vergeten'. Nagenoeg alle betekenissen in het Vlaams stemmen overeen met die in het A.N., behalve dan *vaak* 'slaap' waar de Vlaamse (en Zeeuwse) dialectbetekenis overeenstemt met die in het Afrikaans en niet (meer) met die in het Standaardnederlands. (2)

Wat de idiomatische uitdrukkingen betreft, kunnen in de Vlaamse dialecten naar mijn oordeel gebruikt worden: de kans is verkeken, een gat (of een hol) in haar/zijn hand hebben, veel pijlen op zijn boog hebben, van de regen in de drup komen, met iemand (niet) kunnen opschieten. Ik heb mijn twijfels bij: met iets op de proppen komen (Vlaams: met iets voor de pinnen komen), 't is een hele Piet, iemand de metten lezen (ik ken wel: iemand de levieten lezen), in de dagen van Olim, met iemand veel ophebben.

3. Conclusies

Uit de studie van Van Lierop/Van Schalkwyk blijkt dat er in de variëteiten van Afrikaans Nederlandse relicten overleven tot vandaag de dag. Die resten worden vooral in Namakwaland aangetroffen. De onderzoekers vragen zich in hun conclusies af of de aanwezigheid van de Nama-taal of de geïsoleerdheid van het gebied verantwoordelijk zijn voor het overleven van de taalresten. M.i. verklaart de isolatie (en lage ontwikkeling) van het gebied zowel het overleven van de inheemse taal als het overleven van de Nederlandse taalresten.

De enquête heeft veel nieuwe gegevens opgeleverd en nodigt in de eerste plaats uit tot voortgezet onderzoek. Bij dat onderzoek zouden de klankstructuren van de variëteiten van het Afrikaans geëxploreerd kunnen worden aan de hand van een vragenlijst waarbij de verschillende etymologische oorsprongen van de klanken en de verschillende fonologische conditioneringen systematisch worden verdisconteerd. De vragenlijst die voor de FAND gebruikt werd, zou hier als basis kunnen dienen. Uit het onderzoek blijkt ook dat de Nederlandse resten op de terugweg zijn. Aangezien de fonetische relicten een lexicaal diffuus karakter hebben, zou een fonetisch

gedocumenteerd woordenboek van het Afrikaans van Namakwaland een interessante onderneming zijn, niet alleen op lexicaal gebied, maar ook om relictvocalisme te ontdekken. Namakwaland, en meer bepaald de streek van Steinkopf, heeft immers de hoogste score voor relicten. M.i. zou een exploratie van de agrarische woordenschat in dat verband het meest vrucht kunnen dragen. Niet alleen is de agrarische woordenschat doorgaans archaïserend, maar ook is hij in de Nederlandse dialecten geografisch erg geschaard, zodat eventuele lexicale relicten in het Namakwalands in de Nederlanden vrij goed gelokaliseerd zouden kunnen worden.

Uit mijn commentaar moge blijken dat men de variëteiten van het Afrikaans met vrucht vanuit 'Vlaams' of beter gezegd 'zuidwestelijk' perspectief kan bekijken. Van Lierop en Van Schalkwyk attesteren verschijnselen die in het huidige Hollands zijn uitgestorven, maar die in het (West-)Vlaams/Zeeuws nog springlevend zijn (bv. de monoftongische *uu*) (3). Daarnaast hebben Vlaams en Afrikaans soms dezelfde 'natuurlijke' ontwikkeling gekend op basis van dezelfde tendensen (bv. het wegvallen van intervocalische *g* in Oost-Vlaams en Afrikaans). Ik meen dat het interessantse item de studie van de al-of-niet diftongering van *uu* en *ie* zou zijn; niet alleen het ontbreken van de parallelle tussen beide diftongeringen is interessant, maar ook de vrij algemeen voorkomende ontronding bij de *ui*, die het uiteindelijke resultaat van beide diftongeringen in *ij* doen samenvallen, opent boeiende perspectieven.

Voetnoten

1. Aardig is dat Van Lierop en Van Schalkwyk in Namakwaland ook een paar keer de uitspraak *buidekant/buudekant* voor 'buite' hebben opgetekend (*beide* 'buiten' in *Grootdrink*, *beidekant/buidekant* bij de San). De intervocalische overgang van *p, t, k* naar *b, d, G* (velaire stemhebbende explosief) is in Vlaanderen immers in hetzelfde Oost-Vlaamse gebied te situeren.
2. Van Lierop en Van Schalkwyk zoeken de oorsprong van het woord *kortelings* in *Ek het kortelings hier gekom* (Buffelsrivier) in het Engelse *shortly*. Het woord komt echter in het Standaardnederlands (en o.a. in het Zeeuws: *korteliengs*) voor in de betekenis 'kortgeleden'. In Vlaanderen kan het woord ook 'binnenkort' betekenen.
3. Bij mijn onderzoekswerk heb ik gemerkt dat ik in verband met het Afrikaans gaandeweg steeds meer belangstelling begon te krijgen voor het dialect van Goeree en Overflakkee, twee Zuid-Hollandse eilanden, waar een Zeeuws dialect wordt gesproken.

Bibliografie

- Briels, J.G.C.A.** 1978. *Zuid-Nederlandse immigratie 1572-1630*. Haarlem: Fibula-Van Dishoeck.
- De Bo, L.L.** 1892. *Westvlaamsch Idioticon*. (Heruitgegeven door J. Samyn). Gent: Siffer.
- De Vries, J. en F. de Tollenaere, met medewerking van A.J. Persijn.** 2000^{2f}. *Etymologisch Woordenboek. Onze woorden, hun oorsprong en ontwikkeling*. Utrecht: Het Spectrum.
- FAND = Goossens, J., J. Taeldeman en G. Verleyen.** *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*, Deel I De West-Germaanse korte vocalen in gesloten lettergreep; Deel II De West-Germaanse korte vocalen in gesloten lettergreep/ Deel III De West-Germaanse lange vocalen en diftongen. (Deel I 1998, Deel II-III, 2000). Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Franck-Van Wijck = Van Wijk, N.** 1949². *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's-Gravenhage: MartinusNijhoff.
- Goossens, J.** 1970. Inleiding tot de Nederlandse dialectologie. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 44*: 105-273.
- Goossens, J.** 1996. Hoe is het Nederlandse taalgebied tot stand gekomen? In: *Acta Neerlandica Wratislaviensia 9*: 63-78.
- Hesseling, D.C.** 1905. *Het Negerhollands der Deense Antillen*. Leiden: Sijthoff.
- Kloeke G.G.** 1950. *Herkomst en groei van het Afrikaans*. Leiden: Universitaire Pers.
- Links, T.H.** 1989. *So praat ons Namakwalanders*. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers Beperk.
- Müller, J.W.** 1921. Een en ander over den Nieuwnederlandschen tweeklank öi of öü ("ui"). In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde 40*: 140-175.
- Ponelis, F.** 1993. *The development of Afrikaans*. In: Dirven R. et al. 1993. *Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft 18*. Frankfurt am Main/ Berlin/Bern/New York/ Paris/Wien: Peter Lang.
- Rademeijer, J.H.** 1938. *Kleurling-Afrikaans. Die taal van die Griekwas en Rehoboth Basters*. Amsterdam: N.V. Swets en Zietlinger.
- Schönfeld = Van Loey, A.** 1970⁸. *Schönfelds Historische Grammatica van het Nederlands. Klankleer, vormleer, woordvorming*. Zutphen: Thieme.
- Taeldeman, J.** 1994. Ronding en ontronding in het Nederlands en de Nederlandse dialecten. In: *Taal en Tongval 46*: 152-179.
- Taeldeman, J.** 1996. Enkele parallelle consonantische verschijnselen in het Afrikaans en in de Nederlandse dialecten. In: *Taal en Tongval. Themanummer 9. Afrikaans en variëteiten van het Nederlands*: 146-157.
- Van der Woude A.M.** 1980. Demografische ontwikkeling van de Noordelijke Nederlanden 1500-1800. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden 5*: 102-168. Haarlem: Fibula-Van Dishoeck.
- WAT = Woordeboek van die Afrikaanse Taal.** 1950-.
- Weijnen, A.** 1991. *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten*. 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij.

- Willemyns, R.** Enkele aspecten van het 16de-eeuwse Brugs van Willem Weydts.
In: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-
en Letterkunde en Geschiedenis* 25: 345-356.
- Wortel D.** 2002. *Leids*. (In de reeks: *Taal in stad en land*). Den Haag: Sdu Uitge-
vers.
- WNT** = *Woordenboek der Nederlansche Taal*. 1863-1998.
- WVD** = Devos e.e. 1979-. *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*. Tongeren: G.
Michiels.
- WVD 1,2** = Devos, M., Ryckeboer H. en J. Van Keymeulen. 1985. *Woordenboek
van de Vlaamse Dialecten. Deel 1 Landbouwwoordschat. Aflevering 2.
Behuizing*. Tongeren: G. Michiels.
- WZD** = Ghijssen, H.C.M. 1964. *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. Amster-
dam/Brussel: Elsevier.

Literatuurverwijzing

- Botha, R.P., e.a.** 1994. *Afrikaanse Idiome en ander Vaste Uitdrukkings*. Halfweghuis: Southern Boekuitgewers.
- Christian Mission Work in the Western Cape from 1737 to 1911. s.j. Ongepubliseerde dokument.
- Davids, A.** 1992. Some Lexical Aspects of Cape Muslim Afrikaans. *Lexikos* 2. Stellenbosch: Buro van die WAT.
- De Boer, J. en I. Temmers.** 1987. *The Unitas Fratrum*. Genadendal: Moravian Church in SA.
- Die exodus van die Bosluis Basters vanaf Boesmanland na Richtersveld. Eksteenfontein: Toerismekantoor. Ongepubliseerde dokument.
- Die laaste Waterboer, vriend van die "Queen". *Fleur*, Maart 1927.
- Giliomee, H. en R. Elphick.** 1982. *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652—1820*. Kaapstad: Longman.
- Hager, H.** 1981. *Van Karrikamma tot Griekwastad*. Paarl: Paarl Print.
- Kloeke, G.G.** 1950. *Herkomst en groei van het Afrikaans*. Leiden: Universitaire pers Leiden.
- Labov, W.** 1972. *Sociolinguistic patterns*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lekkersing — Kategorieel vir mondelinge geskiedenis. Lekkersing: Toerismekantoor. Ongepubliseerde dokument.
- Links, T.H.** 1989. *So praat ons Namakwalanders*. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers Beperk.
- Ponelis, F.** 1993. *The Development of Afrikaans*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Rademeyer, J.H.** 1938. *Kleurling-Afrikaans. Die taal van die Griekwas en Rehoboth Basters*. Amsterdam: N.V. Swets en Zeitlinger.
- Riemvasmaak se mense kry steeds swaár. *Die Burger*, 5 Maart 2002.
- Schapera, I.** 1930. *The Khoisan Peoples of South Africa — Bushman and Hottentots*. London: George Routledge.
- Schönfeld, M.** 1947. *Historische Grammatica van het Nederlands*. Zutphen: W.J. Thieme.
- September, D.M.A. s.j. Geskiedenis van Saron. Ongepubliseerde manuskrip.
- Stassen, A.** 1975. *Zeventiende eeuwe teksten*, 4e druk. Groningen: Tjeenk Willink.
- Trudgill, P.** 1972. Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. *Language in Society*, 1.
- _____. 1978. *Sociolinguistics: An introduction*. Pelican Books.
- Van der Westhuizen, P.J.W.S.** 1985. *Die Boesmans: hulle kultuur, godsdiens, taal, bybelvertaling en toekoms*. Potchefstroom: Instituut vir Reformatoriese Studie, PU vir CHO.
- Van Schalkwyk, D.J.** 1983. *Fonetiese variasie in die taal van die Rehoboth-Basters*. Proefskrif. Johannesburg: Randse Afrikaanse Universiteit.

VRAELYS VIR DIE PROJEK: NEDERLANDSE RESTE IN DIE VARIËTEITE VAN AFRIKAANS

OPDRAGTE AAN VRAESTELLERS

1. Probeer altyd om die vraelys so te hanteer dat u nie die informant 'n uitspraak of antwoord in die mond lê nie.
2. Informante ouer as 65 moet verkieslik gebruik word.
3. Probeer om informante oor die hele opname-area te benut.
4. Die vraesteller moet die antwoorde van informante so noukeurig moontlik beoordeel en op die vraelys aandui.

Naam van vraesteller:

Plek van opname:

Datum van opname:

A. BESONDERHEDE VAN INFORMANT

1. **Naam:** .....
2. **Ouderdom:** .....
3. **Geslag:** .....
4. **Geboorteplek:** .....
5. **Waar het u groot geword?** .....
6. **Omgewing tans woonagtig** .....
7. **Huistaal** .....
8. **Moedertaal van ouers:**
Vader:.....**Moeder:**.....
9. **In watter taal of tale het u u skoolopleiding ontvang?**
.....
10. **Hoogste kwalifikasie behaal: Geen onderwys / Laerskool /
Hoërskool / Kollege / Universiteit / Ander**
.....

B. VRAELYS

Beantwoord asb. al die volgende vrae.

1. ui - uu - wisseling

(i) Wat sou u sê is die algemeenste kleur van 'n perd?	bruin/bruun/ander .....
(ii) 'n Mens se hand het 'n pinkie, ringvinger, middelvinger, wysvinger en 'n ...	duim/duum/ander .....
(iii) Aan wat is die Here gekruisig?	kruis/kruus/ander .....
(iv) Wat noem 'n mens 'n klein hoendertjie wat onlangs uit 'n eier uitgebroei het?	kuiken/kuuken/ander .....
(v) Wat noem 'n mens die klein diertjies wat deur 'n kat in die veld gevang word?	muis/muus/ander .....
(vi) Melk maak die koffie wit, maar wat maak die koffie soet?	suiker/suuker/ander .....
(vii) Watter groot voël se vere word gebruik om verestoffers van te maak?	volstruis/volstruus/ander .....
(viii) Wat noem ons dié deel van jou rug waar die rugstring en die bene bymekaar kom?	kruis/kruus/ander .....
(ix) Wat noem 'n mens 'n hand wat toe is, waarmee jy kan slaan?	vuis/vuus/ander .....

Vul die ontbrekende woord in.

(x) As dit koud is speel die kinders <i>binne</i> maar in die somer speel hulle ...	buite/buute/ander .....
(xi) In die hel regeer die ...	duiwel/duuwel/ander .....
(xii) 'n Hond woon in 'n hok en 'n mens in 'n ...	huis/huus/ander .....

2. y - ie - wisseling

(i) Wat noem ons die diertjie wat heuning maak?	by/bie/bee (Engels)/ander .....
(ii) Wat noem ons die kleur van die hare van 'n bejaarde mens?	grys/gries/grie:s/ander .....
(iii) Wat noem ons die mak dier wat soos 'n haas lyk, met die lang ore?	konyn/konien/konie:n/ander .....
(iv) Hoeveel vingers het 'n mens aan een hand?	vyf/vief/vie:f/ander .....
(v) Wat doen 'n mens met jou oë?	kyk/kiek/kie:k/ander .....

Vul die ontbrekende woord in.

(vi) Die hond het my ge... dat die bloed loop.	gebyt/gebiet/gebie:t/ander
(vii) 'n Mens wat baie geld het, is ...	ryk/riek/rie:k/ander
(viii) Die onderwyser ... met die pen in die boek.	skryf/skrief/skrie:f/ander
(ix) As jou mes stomp is, moet jy hom ...	slyp/sliep/slie:p/ander
(x) Volstruise loop altyd in pare rond; 'n mannetjie en 'n ...	wyfie/wiefie/wie:fie/ander

3. ee - eu - wisseling

Gee die korrekte antwoord.

(i) Vyf plus twee is gelyk aan ...	sewe/seuwe/ander
(ii) Die grootmense werk en die kinders ...	speel/speul/ander
(iii) Tel in tiene: Tien, twintig, dertig, ...	veertig/veurtig/veertag/veurtag/ander
(iv) Ek dink jy het nie te min geld nie, jy het te ...	veel/veul/ander
(v) Waarmee vee 'n mens die huis uit?	besem/beusem/bessem/ander

4. Intervokaliëse -g

Vul die ontbrekende woorde in.

(i) Jy hoor hoe val die druppels op die dak wanneer dit ...	reën/regen/ander
(ii) Jy praat nie die waarheid nie, dit is 'n ...	leuen/leugen/ander
(iii) Sonder vlerke kan 'n ... nie vlieg nie.	voël/vogel/ander
(iv) As ek wil sien hoe ek lyk, dan kyk ek in die ...	spieël/spiegel/ander
(v) Voordat jy die brief pos, moet jy eers 'n ... daarop plak	seël/segel/zegel/ander
(vi) In plaas van te sê <i>op hierdie moment</i> , kan 'n mens ook sê <i>op hierdie</i> ...	oomblik/ogenblik/ander

5. Varia

Vul die ontbrekende woorde in.

(i) Die ouerpaar het twee dogters en een ...	seun/soon/zoon/ander .....
(ii) In die ou dae het die mense nie elektriese ligte of lampe gebruik nie, maar ...	kerse/kaarse(n)/ander .....
(iii) Die onderwyser het hom met 'n liniaal op sy ... geslaan.	kneukels/knokkels/ander .....
(iv) Binne-in die been van 'n mens of 'n dier is daar ...	murg/merg/ander .....
(v) Die slaaiblaar is nie verlep nie, dit is nog lekker ...	vars/vers/ander .....

6. Woordeskat

Wat beteken die volgende woorde?

(i) Krank in <i>Ek is krank</i> .	a) Ek weet nie. b) Siek c) Ander .....
(iii) 'n Rund	a) Ek weet nie. b) 'n Bees c) Ander .....
(iv) 'n Stier	a) Ek weet nie. b) 'n Bul c) Ander .....
(v) 'n Geit	a) Ek weet nie. b) Gril, streek, gier c) 'n Bok d) Ander .....
(vi) 'n Keuken	a) Ek weet nie. b) 'n Kuiken c) 'n Kombuis d) Ander .....
(vii) 'n Nagel	a) Ek weet nie. b) 'n Spyker c) Ander .....
(viii) Suutjies	a) Ek weet nie. b) stadig/stilletjies
(ix) Vaak	a) Ek weet nie. b) Behoeftig aan slaap c) Dikwels d) Ander .....

Vul die ontbrekende woord in.

- (x) Iemand wat nie sokkies en skoene aan het nie, loop ...
a) Ek weet nie.
b) Kaalvoet
c) Blootvoet
d) Ander .....
- (xi) Wanneer ek iets vergeet het, het dit my ...
a) Ek weet nie.
b) Ontgaan
c) Ontskiet
d) Ander .....

7. Idioms

Ken u die volgende idiom? Indien wel, sê wat beteken dit.

1. Die kans is verkyk/verkeke.
a) Ek ken dit nie.
b) Die geleentheid is verby.
c) Ander .....
2. Om 'n gat in die hand te hê.
a) Ek ken dit nie.
b) Om spandabelrig te wees
c) Om maklik geld uit te gee
d) Ander .....
3. Om baie pyle op jou boog te hê.
a) Ek ken dit nie.
b) Om baie maniere te hê om jou te verdedig
c) Om baie ambisieus te wees.
d) Ander .....
4. Om met iets op die proppe te kom.
a) Ek ken dit nie.
b) Om met iets voor die dag te kom
c) Om oor iets te begin praat
d) Ander .....
5. Hy is 'n hele Piet.
a) Ek ken dit nie.
b) Hy is 'n belangrike persoon
c) Ander .....
6. Om iemand die mette te lees.
a) Ek ken dit nie.
b) Om iemand te berispe
c) Ander .....
7. In die dae van Olim.
a) Ek ken dit nie.
b) In vroeër dae
c) Ander .....
8. Om nie met iemand te kan opskiet nie.
a) Ek ken dit nie.
b) Om nie van iemand te hou nie en nie te kan saamwerk met hom/haar nie.
c) Ander .....

9. Om veel met iemand op te hê

- a) Ek ken dit nie.
- b) Om baie ingenome te wees met iemand
- c) Ander .....

10. Om van die reën in die drup te kom

- a) Ek ken dit nie.
- b) Om van kwaad tot erger te gaan.
- c) Ander .....